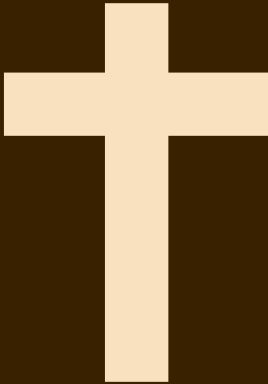

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language
of Papua New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 21 Feb 2024 from source files dated 29 Jan 2022

7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, anḡwimiki arikita arikita hañindu kimangima anḡwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Anḡwimiki kaniñandihin kimangimañi Maria Jisasiñ kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nanḡa Jisasiñ yivutatamahu kimuta savayi kita anḡa yahamirata, nuñandi hatiñ mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim anḡwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingañ simbitin pata Israel hatiñ anḡa miñimandi vata siritimbumi. Nanḡa anḡwimiki kaniñandihin Jisasiñ kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu anḡwimiki kaniñi kuyu sambi muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi nḡamara.

Aru vana mu anḡwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihananḡandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihananḡa nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu anḡwimikiyi, kuyu kutanḡuta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimangima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihañi Jisas apu muyi yahuta, krunavundiñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihañi, Jisas nuñandi simbirasara hañiniñirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundiñ ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tihiki kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundiñ isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Anḡwimiki kaniḡandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu maḡḡiyi. Hara anḡwimiki ni, nimata ñimbi miḡami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miḡarasimi. Kuyu kaniḡandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

Jisas Krai niḡuñḡitakiñandu ñimbi
(Luk 3.23-38)

¹ Niḡandihin Jisas Krai niḡuñḡitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niḡuñḡi. Devit nu Abraham niḡuñḡi. ² Abraham Aisak niḡuva. Aisak Jekop niḡuva. Juda niḡusinava naḡa niḡuranava niḡuva Jekop. ³ Peres naḡa Sera niḡuva Juda, nuriḡandi niḡum Tamar. Peres Hesron niḡuva, Hesron Ram niḡuva. ⁴ Ram Aminadap niḡuva, Aminadap Nason niḡuva, Nason Salmon niḡuva. ⁵ Salmon Boas niḡuva, Boas niḡum Rahap. Boas Obet niḡuva, Obet niḡum Rut. Obet Jesi niḡuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niḡuva. Devit Solomon niḡuva. Solomon niḡum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niḡuva, Rehoboam Abiya niḡuva, Abiya Asap niḡuva. ⁸ Asap Jehosafat niḡuva, Jehosafat Jehoram niḡuva, Jehoram Usia niḡuva. ⁹ Usia Jotam niḡuva, Jotam Ahas niḡuva, Ahas Heskia niḡuva. ¹⁰ Heskia Manase niḡuva, Manase Emon niḡuva, Emon Josaia niḡuva. ¹¹ Josaia Jehoiakim naḡa niḡuranava niḡuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel saḡa kurihata, Israel hatiḡ miḡata uta Babilon tamahu simbira tikatika miḡamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miḡamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielḡ kavumi. Sealtiel Serubabel niḡuva. ¹³ Serubabel Abiut niḡuva, Abiut Eliakim niḡuva, Eliakim Asor niḡuva. ¹⁴ Asor Sadok niḡuva, Sadok Akim niḡuva, Akim Eliut niḡuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niḡuva, Eleasar Matan niḡuva, Matan Jekop niḡuva. ¹⁶ Jekop, Josep niḡuva, Maria nimuḡa. Maria Jisasiḡ kavuhi, Jisasiḡ Krai vandu.* ¹⁷ Jisasiḡdu krunzapayindu kimaḡgima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwiḡtimbiyitimbii ñiḡi kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwiḡtimbiyitimbii ñiḡi

1:1 Stt 22.18 naḡa, 1 Sto 17.11 **1:3** Stt 38.29-30 naḡa, Rut 4.18-22 **1:6**
2 Sml 12.24 **1:7** 1 Sto 3.10-16 **1:11** 2 Kin 24.14-15 naḡa, 1 Sto 3.15
naḡa, 2 Sto 36.10 naḡa, Jer 27.20 **1:12** Esr 3.2 * **1:16** Ñimbi Krai vava
niḡandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuḡandiḡ anḡa
miḡimandi vata yihiramami vava ñimbi.

kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miŋata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miŋamu takuk hañi kita 14 krunzapa siwitimbiyitimbiiyi ñiñi kavumu patavata Krais kuhirami.

Maria Jisasin kavumi
(Luk 2.1-7)

¹⁸ Jisas Krais yahami vana haŋandihin nimata. Niŋum Marian, Josepirim miŋavihumu. Hara kihiri upi maŋgarihimat kita tihu, Gotindu Maviñiñi mavindaŋguramahi mavinaŋgandimi. ¹⁹ Nimuŋa Josep, nu tititaya kiyihiiyi miŋga. Maria naŋga kihiri upi maŋgarihandu. Harim Maria kipi naŋgandihii ŋgata, krunavundindu tamiŋgaŋgimbañi piŋguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviñam hañi kita nuŋ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamaŋ ŋgahi nuŋ nimavami, Josep, Devit niŋuñiŋgi ŋgana, ñiñi mavi humbambu kiyi haŋandihin Gotindu Maviñiñi mavindaŋguramahi kipi naŋgandisimi. Harim Marian uraurarim piŋimandu. ²¹ Nu kru ñiñi kavirimandi. Nu tihi nuŋandi krunavundi ñamba vanavana andindu haŋiniŋ sihiŋgata nuriŋ ŋguramata aŋga miŋimandi. Harim nuŋ ñimbi ŋguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muŋambi kru naŋga kihiri upi maŋgarihatara kipi naŋgandita, kru ñiñi kavirimandi. Kamati nuŋandi ñimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niŋandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel ñimbi kaninandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naŋga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maña Marian urami. ²⁵ Hara Maria naŋga kihiri upi maŋgarihimat kiyihi ututa Maria kru ñiñi ha kavuhi Josep ñimbi ŋguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi naŋga haŋiniŋ Jisasin ŋgirim payimu

1:18 Lu 1.27 naŋga, 1.35 **1:19** Lo 24.1 **1:21** Lu 1.31 naŋga, 2.21 naŋga, Si 4.12 naŋga, 13.23 naŋga, 13.38 * **1:21** Hibru kuyuyi ñimbi Jisas vava niŋandihin Aru nima krunavundiŋ aŋga miŋamiŋa vava kuyu maña ŋandi. Ñimbi Jisas vava ni, Grik kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu. **1:22-23** Ais 7.14 **1:25** Lu 2.7 naŋga, 2.21

1-2 Herot aru miku miŋga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi naŋga muvira ina yahayahavundu haŋinin pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Niŋji kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuŋandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ŋgata nuŋandi niŋbi tihuyahirim pariŋ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuŋandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemdu krunavundi ndahara sihananŋa nuriŋandi mavi hambu avi mandimi. ⁴ Kamata Herot yahata Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋinin naŋga Israelindu tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋinin ambahi pata tihiruhu nuriŋ nimavamba kitihumi, Got krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami kru kandihamu pihu paŋi nzikwi yivurahimandi, vami. ⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara miŋga kuyu nimata yihimbivirami. ⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira haŋinin niŋbi naŋga. Nandahara niŋbi naŋga. Nandi kru mumuŋga aru miku miŋga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumuŋgan aviŋam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu haŋinin ambahi payimu. Payihu nuriŋ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviyi kiniki kandiha yivurahahi ŋgamara, vami. ⁸ Kamavata nuriŋ ambami. Uta niŋji kandiha avindamata puhiramangarata ŋgata, pata yaŋ ambitira yindahara uta nuŋandi niŋbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu. ⁹⁻¹⁰ Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ŋgamu siwi haŋandihin ŋgata kinzihinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuri sihindu umu. Uta tavi niŋji kiyimi haŋi kimba hambu kiyimi. ¹¹ Kamata indihuta niŋji ha naŋga niŋum Marian ŋgata tanda mikwimikwinita kipumika nuriŋandi ha piriŋi tamahu miŋguhi niŋji hamandu niŋbi tihuyahamu. Kamata paŋanŋara ha miŋavahirita muhimimuhim miŋgata payimu haŋinin, gol, naŋga sambangihivi maŋa him kirahu kinza

2:1-2 Nam 24.17 * **2:1-2** Aru miku Herot pirivisa Judia naŋga pirivisa muvira, Judia ariŋi kindu haŋinin naŋga karatamarasimi. Herot aru miku miŋga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miŋgandu tiwiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. **2:6** Mai 5.2 naŋga, Jo 7.42 * **2:9-10** Betlehem, Jerusalem ariŋiŋgindi, 8 kilomita taya. **2:11** Sng 72.10 naŋga, Ais 60.6

avi yahandi him, nanğa paura uvinginza avi yahandi hañandihin asihuramata Jisasij ngumu. ¹² Kamatihu Got akwisihuyi nurij nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiñi nurijandi pihuyi anğa umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanğa hañinij uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihuyi Josepij nimavami, Herot ñinji nimanj puhiravuhiraramata ngata yivutatamiriman vata anditihahi yahamirata ñinji nanğa niñumij timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. ¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñumij nanğa ñinji hamanj timbuta Isip kiyiyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niñandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu miñata ambavaravara miñganj ambahi, nimavami, Yandi kru ñinji Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niñandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñinji muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hañinij uhuhu, Herot yanj kuyusihirata mu hindiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hañinij kitihuhi ambamu, Kiniki ngamarij ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviranj simbihi pihu Betlehem nanğa pihu makamaka ariñiarinji kiyimuyi umu. Uta kru ñinji taya arikinzimbi nanğa miñgata hañinij yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaninjinirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niñuñinginandu ñinjisim kimumbiramu. Kamatihu ñinji niñuminava hañinij irihinzihi tamamu. Kamatihu krunavundi muñinij pata nurij miñañjaritirij maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu mañindarimu, vamba ambami hañandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anğa payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihiji, Herot kimutatihahi Aru nimandu kutikara hama Josepij akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepij nimavami, Ñinji nimanj yivutatamindanj vata andisimu hañinij kimusimu. Harim yahamirata ñinji ha nanğa niñumij timbuta pirivisa Israel anğa umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ñinji ha nanğa niñumij

hivi ngurimandi niñandihinirim tarahirimindaŋ vata andira. ⁸ Nari maviŋgimiruriŋ nzikwi vataŋgata, muhimimuhim vana anditira kru muŋiniŋ ŋgamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviŋgimiruyu, vamba ambirimandiyu. ⁹ Nariŋandi indarimitiyi, Abraham ariŋandi aŋiŋgitak vamba maŋindariramamara. Nariŋ yinda ambin, Got ambiti timba muŋgimungi niŋiniŋ nariŋandi upi miŋata Abraham niŋuŋiŋgiña yivurahahu. ¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananŋa kandi mandamandu haŋiniŋ tahirandahira ahumirayi kavariŋandiyu. ¹¹ Yi nariŋ maviŋgimirumaraŋa vata kukuyi miŋaŋgirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariŋ Gotindu Maviŋiŋiyi naŋga ahumirayi miŋaŋgirumandi. Nuŋandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi miŋganzikwi ma, harim nuŋandi tandambisa ha maŋgavuhin. ¹² Nu wit taratara timba ha miŋata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miŋgaramiti avi haŋiniŋ muvu miŋgaramiti miŋata nuŋandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata ñambañamba haŋiniŋ ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasin kukuyi miŋaŋgirumi
(Mak 1.9-11 naŋga, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi hañi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaŋ kukuyi miŋaŋgirumandi vata kuku Jordan umi. ¹⁴ Hara Jon nuŋ karirahiriman vata nimavami, Na yaŋ kukuyi miŋaŋgirunanda avindihi. Mumindihi kimbizinzizi yi kini niñi pana, vami. ¹⁵ Kamavahira Jisas kimbi nuŋ ambami, Kindam, tihu yi ambin mañandaya andi. Nananŋa kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananŋa andimara vata piri kindi haŋiniŋ andimindaŋ, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi. ¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasin kukuyi miŋaŋgiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihini haŋiniŋ taruvihirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviŋiŋi haŋandihin ŋgahi kava umari maña nu kiyimiyi miŋgami. ¹⁷ Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muŋandi nimavami, Niŋi niñandihin yandi

3:9 Jo 8.33 naŋga, Si 13.26 naŋga, Ro 2.28-29 naŋga, 4.1 naŋga, 4.11-12 naŋga, 4.16 **3:10** Mt 7.19 naŋga, Lu 13.6-9 naŋga, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 naŋga, Mal 3.2 naŋga, Jo 1.26-27 naŋga, 1.33 naŋga, Si 1.5 naŋga, 2.3-4 naŋga, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 naŋga, 4.1 naŋga, Mt 13.30 **3:16** Ais 11.2 naŋga, Mk 1.10 naŋga, Lu 3.22 naŋga, Jo 1.32-33 **3:17** Stt 22.2 naŋga, Sng 2.7 naŋga, Ais 42.1 naŋga, Mt 12.18 naŋga, 17.5 naŋga, Mk 1.11 naŋga, Lu 9.35 naŋga, Jo 12.28 naŋga, 2 Pi 1.17

mavindamandin miŋga. Yandi mavinimbu nuŋirim kinzihinziti, vami.

4

*Satan Jisasiŋ miŋamiŋgirimana vata andimi
(Mak 1.12-13 naŋga, Luk 4.1-13)*

¹ Kanditiwimi hañi Gotindu Maviñiŋi Jisasiŋ, pirivisa kru maniman upivu nuŋ Satan miŋamiŋgirimandi vata timbuta umi. ² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiviya mañimat aviharim kiyimi. ³ Kamatihi Satan pata Jisasiŋ nimavami, Kandi na Gotindu Ñiŋitiŋgata timba muŋgimuŋgi niŋiŋiŋ ambina mavatimba yivurahamu, vami. ⁴ Kamavahira Jisas nuŋ nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi ñañayi taya maŋgindu. Hara Gotindu kuyu miŋata maviñi tamata miŋa tikitatikahana handa siha kiyihana, vami. ⁵ Kamavahi Satan Jisasiŋ timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbantikakayi tamami. ⁶ Kamata Satan yahata Jisasiŋ nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi ambami, Got nuŋandi kutikara haŋiŋiŋ simbiti pata kumandamata naŋ miŋahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarahandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Ñiŋitiŋgata, kumbitihuta miŋgu, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi Aru nimandu tikitakarim maniŋa miŋga, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuŋ timbuta apu kimbantikakayi yahumi. Kamata nuŋ piri niñindu pirivisa sihananga tikitika haŋiŋiŋ, naŋga nuriŋandi muhimimuhim avivi kiyimi haŋiŋiŋ isihuramami. ⁹ Kamata Jisasiŋ nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina naŋ muhimimuhim kanŋiŋiŋiŋ ŋguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuŋ nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu aŋgwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiyi taya kiñi. Kamata nuŋandi ñimbi tihuyahata, nuŋandi simbira taya miŋa, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara haŋiŋiŋ pata nuŋ ŋguramamu.

*Jisas nuŋandi kimangima simbira Galili miŋami
(Mak 1.14-15 naŋga, Luk 4.14-15)*

4:1 Mk 1.12-13 naŋga, Lu 4.1-13 naŋga, Hi 2.18 naŋga, 4.15 **4:2** Kis 34.28 naŋga, 1 Kin 19.8 **4:3** Jo 6.30-31 **4:4** Lo 8.3 **4:6** Sng 91.11-12 naŋga, Jo 7.3-4 **4:7** Lo 6.16 **4:10** Lo 6.13 naŋga, 10.20 naŋga, Jos 24.14 **4:11** Hi 1.6 naŋga, 1.14

¹² Jisas, Joniņ miņata kru ņamba vana andihu tamandu upiŷi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiviyi kiyimi. Krunzapa Sebulun naņga krunzapa Naptalindu pirivisayi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa naņga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru aņakiņgukuyirim uhuhu tiviyi kindi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kandihafi krunavundi sambu muvundumuvundu ņiniņ kindu. Krunavundi kivimiņgwiyi kuyu haņiniņ siņa ņgayu. Naņga krunavundi kimuhimurim piņituta kivimiņgwiyi kuyu haņiniņ, nuriņirim siņa yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanņinda kuyu ņguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miņavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa miņandu ņiniņ arikita arikita vatij uraramami (Mak 1.16-20 naņga, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi haņu nda kita Jisas kimanņgima simbira miņata krunavundiņ nimavamba ambavarami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariņi payi. Harim ņamba vanavana andindara haņiniņ mitata maviņgimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiviņindiviņi ndaya umi. Uta kru niņusi niņuraņ ņgahi nuriņandi kamahayi ha indu haņi kavarata kiyimu. Niņusi Saimon, mu ņimbi hambu Pita, niņura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miņandu ņiniņ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi naņga kinditira asa miņandara maņa nariņ krunavundiņ miņamiņarim ambaramitin ņgamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiņandi nuriņandi kamahayi haņiniņ mitata Jisas naņga umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niņusi niņura, Sebedindu ņiņisim, Jems naņga Joniņ ņgami. Nuriņandi kamahayi haņiniņ kundirahu sivrira kupik himba haņi, niņuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatij uraramami. ²² Kamathi

4:12 Mt 14.3 naņga, Mk 1.14 naņga, 6.17 naņga, Lu 3.19-20 naņga, Jo 4.43

4:13 Jo 2.12 * **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun naņga krunzapa Naptali, indu Galili ariņi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriņandi pirivisa haņandihin pirivisa Galili kiyimi. **4:14-16** Ais 9.1-2 naņga, 42.7 naņga, Lu 2.32

4:17 Mt 3.2 naņga, 10.7 naņga, Mk 1.14-15

4:19 Mt 13.47 naņga, Lu 5.1-11 **4:20** Mt 19.27 naņga, Mk 10.28 naņga, Lu 18.28

sikwi nda nurinandi kupik ha nanga ninjuvan mitata arikimbat Jisas nanga umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi minjavindamami
(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatindi nurinandi Got nanga kuyundavaravara taviyi indihundi krunavundi ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi nanga muhimimuhim andihi krunavundindu kwirandi nambatimi hanin minjavindamami. ²⁴ Kamatihi nujambirim pirivisa Siriandu sihananga ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kru sihananga muhimimuhim kandi nurin pisingaraha kañinda aru kavumu hanin, sundi namba nanga hanin, kru kandi andihi mingata yivuta nanangarahu kuma tanda tikatikatindi hanin, nanga punzi kimuhimu hanin Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatihi sundi namba hanin pinguvarambara, kandi nanga hanin minjavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundi sambi pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanga pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanga kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas ngahi krunavundi sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata minzih, nuñandi simbirasara hanin nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundi kinzhinzititi vanarim ambami
(Luk 6.20-23)

² Jisas nuñandi simbirasara ambaramata ambami,*
³ Krunavundindu maviñi tikatika mandih Gotin ndaya tihiraramandu hanin kinzhinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyi

4:23 Mt 9.35 nanga, Mk 1.39 nanga, Lu 4.15 nanga, 4.44 nanga, Si 10.38 **4:24**

Mk 6.55 **4:25** Mk 3.7-8 * **5:1** Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanga hama krunavundi ambaramirim minizita kuyu ngundi. Matyu 13.2, 24.3 nanga

Luk 4.20yi ndahara ngamara. * **5:2** Matyu 4.23-25yi nanga, 9.35yi Jisas arikinzimbira minjami. Krunavundi ambaramarama simbira, nanga muha muhimimuhim kandi minjavindamatama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim krunavundi ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi nanga hanin Jisas minjavindamami. Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tinggiruramata ambavarami hanindu muhanda ni. Kuyu kuta kimangima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kaniñandihin apuyi kita ambavarami. **5:3** Sng 51.17 nanga, Ais 57.15 nanga, Lu 6.20

kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi irihingukuyi kuyu hanjini kinzhinzitimu. Nuriñ Got miñañjariti maviñamiñi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriñandi ñimbi tanghu manghundi hanjini kinzhinzitimu. Nuriñ Got pirivisa niñandihin sihananga ngurimandi. ⁶ Krunavundi avihatihinanga kukumitandihin andindu maña avi vana anditirim piritamandu hanjini kinzhinzitimu. Nuriñ Got nguramiti avi vana taya andirimandiyu. ⁷ Krunavundi muñiniñ ngata sihisihitita nguramandu hanjini kinzhinzitimu. Nuriñ ndahara Got sihisihitita nguramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimindaya indarimitandu hanjini kinzhinzitimu. Nuriñ Gotiñ ngimandiyu. ⁹ Krunavundi kuyuminguta kurihahu, timu miña tamu miñata miñasirivandu hanjini kinzhinzitimu. Kandihanjiniñirim Got yandi ñiñsim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muñiniñ nuriñ kañinda ngutu kinzhinzitimu. Nuriñ Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ¹¹ Kamata nariñ ngitu yandi ñiñgiñi kitira, nariñ kuyu ñamba nguta, nariñ ñamba tanghuta kuyusihiringuyu ihivaritu ndahara kinzhinzitimara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzhinzitimara. Muhimimuhim avihimingim nariñambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Gotindu hanjiniñ kasiramata umu hanjiniñirim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

*Nari añak nanga siña maña
(Mak 9.50 nanga, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niñindu añak maña, hara añak kandihin sinza yivariti pamatirin sihinda sinzandirimandi. Kandihamata añak hanjandihinindu simbira mangindi. Harim kru tanghusingiti tanghuyiwiyiwitihu. ¹⁴ Siwimañanzihin nari piri niñindu siña maña. Harim nimata nimbu indarimara, pihu aru muñandihin apuhitiyi kindi hanjandihin manzipiruhi. ¹⁵ Nanga umbimbunghi simuviramata singiyi mandaringuñahu. Sikwitaya pina himbañi tamahu siñandihin sihananga kru tavi humbañi kindu

5:4 Ais 61.2 nanga, Lu 6.21 nanga, Sk 7.17 **5:5** Sng 37.11 nanga, Ais 29.19
5:6 Ais 55.1-2 nanga, 65.13 **5:7** Je 2.13 **5:8** Sng 15.2 nanga, 24.3-4 nanga, 51.10 nanga, 73.1 nanga, 1 Ko 13.12 nanga, Hi 12.14 nanga, 1 Jo 3.2-3 **5:9** Mt 5.45 nanga, Lu 6.35 nanga, Ro 14.19 **5:10** 2 Ko 4.17 nanga, 2 Ti 2.12 nanga, Hi 12.4 nanga, 1 Pi 3.14 **5:11** Lu 6.22 nanga, Je 1.2 nanga, 1 Pi 4.14
5:12 2 Sto 36.16 nanga, Lu 6.23 nanga, Si 5.41 nanga, 7.52 nanga, 1 Te 2.15 nanga, Hi 11.32-38 nanga, Je 5.10 nanga, 1 Pi 4.13 **5:13** Mk 9.50 nanga, Lu 14.34-35 **5:14** Snd 4.18 nanga, Jo 8.12 nanga, 9.5 nanga, Fl 2.15 **5:15** Mk 4.21 nanga, Lu 8.16 nanga, 11.33

hañiniñ siñayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamiñgañi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira hañiniñ ngimandiyu. Kamata nariñandi nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

Gotindu tikatika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikatika kuyu nañga kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu kuyu miñasiñgunziñgundirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi nuriñandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariñ kandi ambin, ihumbisa nañga pirivisa ni siñgundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikatika kuyuyi kindi ndahara manziñgundirimandi. Yihi suksirambi nañga munzi suksimbiri, Gotindu tikatika kuyuyi yihimbiviramu hañiniñ ndahara sihananğa kiyimandiyu. Kituhitu taya ihumbisa nañga pirivisa siñgundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikatika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru muminğa Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, muñiniñirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman miñga kiyimandi. Kru muminğa Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti muñiniñ andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nañga miñga kiyimandi. ²⁰ Yi nariñ ambin, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ nañga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira nariñandi vana ha, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ nañga, Farisindu vana hañiniñ tarativiram. Kandihamata vana mañandirimandira ha, Gotindu tiwiyi mañgiyimandira, vami.

Jisas ngatingirutiñgiru vanarim ambami

(Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutiñgiru hamandu tamiñgañi tañguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi

5:16 Jo 15.8 nañga, 1 Ko 14.25 nañga, Ef 5.8-9 nañga, 1 Pi 2.12 **5:17** Ro 3.31 nañga, 10.4 nañga, Ga 3.24 **5:18** Lu 16.17 nañga, 21.33 **5:19** Je 2.10 **5:20** Ro 9.31 nañga, 10.3 **5:21** Kis 20.13 nañga, 21.12 nañga, Wkp 24.17 nañga, Lo 5.17 **5:22** Je 1.19 nañga, 1 Jo 3.15

nariᅇ nimavin, kru muminga niᅇusi vaha mana niᅇura naᅇga kuyu miᅇgurimandi hama, ᅇgatiᅇgirutiᅇguru hamandu tamiᅇgaᅇi taᅇguramiriᅇandi. Ara kru muminga niᅇusi vaha mana niᅇuraᅇ miᅇkatihiᅇimandi hama, kru Juda hatindu kuyu miᅇjasiriᅇvandu haᅇniᅇiᅇindu tamiᅇgaᅇi taᅇguramiriᅇandi. Siwimaᅇa ndaya kru muminga yahata kru mumingarim na kwiniᅇkwini miᅇga virimandi hama ahutuᅇvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotiᅇ kiraᅇiᅇgurim, kiraᅇiᅇguhu pinayiriᅇ uta, indarimitina nasi vaha mana nara naᅇga vaha nandi piᅇi vana kiᅇgata, kiraᅇiᅇguhu him ha kiraᅇiᅇguhu pina ariᅇaᅇi tama. Kamata aᅇga pata piᅇi ha miᅇjasiriᅇvina avindiᅇi, uta Gotiᅇ kiraᅇiᅇgu. ²⁵ Sihwimaᅇa nda, kru muminga naᅇ ᅇgatiᅇgirutiᅇguru hamandu kuma himbaᅇi tamiriᅇim timbuta urimandi. Kamati kwimbiyi uhuhu nu naᅇga kuyu miᅇjasiriᅇva. Kamata mandimana ha, naᅇ kru kandihama kru ᅇgatiᅇgirutiᅇguru hamandu kuma himbaᅇi tamiriᅇimandi. Kamati naᅇ kandihama ahutambundu kuma himbaᅇi tamiriᅇimandi. Kamati naᅇ ahutambu kru ᅇamba vana andihu tamandu upiyi tamiriᅇimandi. ²⁶ Yi naᅇ kandi ambin, kru ᅇamba vana andihu tamandu upi haᅇi kiᅇiᅇgiᅇi timbahiriᅇ ambiriᅇmandiyu maᅇamaᅇa mut mamijaᅇa, tapiraᅇi mambindihiriᅇmana, vami.

Jisas kru naᅇga navundi miᅇjaviᅇgiriᅇgiri vanariᅇ ambami

²⁷ Jisas siᅇinda ambami, Nari ᅇgandara. Got Mosesiᅇ ambahi, nariᅇandi naᅇiᅇgitakiᅇnaᅇ ambami, Kru navundi naᅇga nariᅇ navundi miᅇjaviᅇgiriᅇgiriᅇimara. Navundi kru naᅇga nariᅇ kru miᅇjaviᅇgiriᅇgiriᅇimara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi nariᅇ nimaviriᅇman, kru muminga navundi muᅇambiᅇ ᅇgata niᅇambiriᅇ ᅇamba hinzihi indarita mavindamandi hama, navundi miᅇjaviᅇgiriᅇgiriᅇ vana andindi. ²⁹ Nandi tamiᅇga kuma kandi samba hambundu piᅇgiriᅇgiriᅇramiti ᅇamba vana anditaᅇgata, ivita kavara. Kamata tamiᅇgaᅇgiriᅇi tamu naᅇgandaya kiᅇi. Kamata ᅇamba vana maᅇandiᅇmana. Kamatina nandi kwiriᅇndimbat ha siᅇanaᅇga Got ahutuᅇvarandi heliyi maᅇavarimandi. Ara tamiᅇgaᅇgiriᅇi timu maᅇivita kavarata ᅇamba vana andiriᅇmana ha nandi kwiriᅇndimbat ha, siᅇanaᅇga Got ahutuᅇvarandi heliyi kavariᅇimandi. ³⁰ Siwimaᅇanda, nandi kuma kandiᅇa piᅇgiriᅇgiriᅇramiti

5:23-24 Mt 8.4 naᅇga, 18.15-20 naᅇga, 23.19 naᅇga, Mk 11.25 naᅇga, 1 Ti 2.8 naᅇga, 1 Pi 3.8 **5:25** Mt 6.14-15 naᅇga, 18.34-35 **5:27** Kis 20.14 naᅇga, Lo 5.18 **5:28** 2 Sml 11.2 naᅇga, Snd 6.25 naᅇga, 2 Pi 2.14 **5:29** Mt 18.9 naᅇga, Mk 9.47 naᅇga, 1 Ko 9.27 naᅇga, Kl 3.5 **5:30** Mt 18.8 naᅇga, Mk 9.43

ñamba vana anditanğata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanğandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi mañgavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavarata ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi kavarimandi, vami.

Jisas kru navundiñ piñguvaravara vanarim ambavarami (Matyu 19.9 nanğa, Mak 10.11-12 nanğa, Luk 16.18)

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañiñgitakiñanğ ambami, Kru muminğa nimburiñ piñguvarim anğwimiki yihimbivirata nimburiñ nğuta nuñ piñguvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi nariñ ambin, kru muminğa, nimburiñ sañinğa piñguvarimandi. Kru mamiñaviñgirindi. Kamati uta kru muminğanğ yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamınğañi navundi kru miñaviñgiriviñgiri nambi andindi maña andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamınğañi, kru navundiñ miñaviñgiriviñgiri miñğa andindi maña andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari nğandara. Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañiñgitakiñanğ ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata nariñandi kuyu ha tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vatanğata, Aru nimandu tamınğañi ambirimandira maña andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariñ nimaviriman, kuyu munda tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Nariñandi kuyu tikatikatiramata ihumbisa vata ndahara mañambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminzi maka tihi. ³⁵ Nariñandi kuyu tikatikatiramata piri vata ndahara mañambamara. Piri niñandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariñandi kuyu tikatikatiramata Jerusalem vata mañambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika nanğa nimandu tihi. ³⁶ Nariñandi miku mini ha nariñambi anditira kitiri yivurahata suñi yivurahata mandihi. Harim nariñandi kuyu tikatikatiramata miku vata mañambamara. ³⁷ Nari

5:31 Lo 24.1-4 nanğa, Jer 3.1 nanğa, Mt 19.7 nanğa, Mk 10.4
5:32 Mt 19.9 nanğa, Mk 10.11-12 nanğa, Lu 16.18 nanğa, Ro 7.3 nanğa, 1 Ko 7.10-11
5:33 Kis 20.7 nanğa, Wkp 19.12 nanğa, Nam 30.2 nanğa, Lo 23.21
5:34 Ais 66.1 nanğa, Mt 23.22 nanğa, Si 7.49 nanğa, Je 5.12
5:35 Sng 48.2 nanğa, Ais 66.1
5:37 Kl 4.6 nanğa, Je 5.12

kandi nanğa manınga ndaya vama. Kuyu muvira nariñandi kuyu tıkatıkatıramata ambırımandıra hañiniñ, kañiniñ Satanıdu kuyu, vami.

Kimbiñgimbi vana mañandımara
(Luk 6.29-30)

³⁸ Jısa sihinda ambami, Nari ñgandara. Got Mosesin ambahi, nariñandi nañingitakiñañ ambami, Kru mumınga, mumıngandu tamiñga miñasipirıti ñgata kimbi ndahara nuñandi tamiñga handahara miñasipiram. Siwımañanzihı kru mumınga, mumıngandu mikahiris ha yivukuviti ñgata, kimbi ndahara nuñandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi nariñ nimavirıman, kru nañ ñamba vana anditi ndahara, kimbi mañandi. Kru mumınga ñuñgi nandi ha timu yivuvanditi ñgata kimıruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwımaña nda kru mumınga nañ kru ñgatiñgirutiñgiru hañiniñıdu kumañgimbañi tamata nandi mikwiri ha miñiti ñgata, nandi mikwiri kuta ha nanğa ñgu. ⁴¹ Sihinda kru mumınga yandi maku ni kavuta uta muhıri vi ndañura tama vata tıkatıkatı ñgata, kavuta uta ambırımandi mikwi hañu itivata siwımañangıri vi utara tama. ⁴² Kru mumınga nambirim muhımirim kitihuta yañ ñgu vi tiñgata sikwitaya ñgu. Nanğa kru mumınga nandi muhim nda miñata muhıvira kimbi ñgutın viti ndahara mirımiri mandı. Kimbi muhıvira ñgu vata mañamba. Sikwitaya ñgu, vami.

Nariñandi miku hañiniñ maviñi tamamara
(Luk 6.27-28 nanğa, 6.32-36)

⁴³ Jısa sihinda ambami, Nari ñgandara. Got Mosesin ambahi, nariñandi nañingitakiñañ ambami. Nari krunavundi nariñandi pıhuyıdu miñata maviñi tamamara. Kamata nariñandi miku hañiniñ tıkitıkitımara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi nariñ nimavin, Kru miku tamandara hañiniñ miñata maviñi tamamara. Kamata Got nanğa kuyundavarıtıra, kru nariñ ñamba vana andıdu hañiniñ Got avındamam. ⁴⁵ Kamatırımandıra handa nariñandi Nava nuñandi pıhuyı kiyi hamandu ñiñi kiyımandıra. Nu ina nuñandi andihı kru ñamba ñiniñ nanğa aviñiniñirim nanğa yahandi. Nanğa andihı kuku kru titıtaya kiyihıyi, nanğa titi mañiyihıyi ñiniñirim nanğa miñgandi. ⁴⁶ Kru

5:38 Kis 21.24 nanğa, Wkp 24.20 nanğa, Lo 19.21 **5:39** Wkp 19.18 nanğa, Ais 50.6 nanğa, Lu 6.29 nanğa, Jo 18.22-23 nanğa, Ro 12.17-19 nanğa, 1 Ko 6.7 nanğa, 1 Pi 3.9 **5:40** 1 Ko 6.7 **5:42** Lo 15.8-10 nanğa, Lu 6.30 nanğa, 6.35 **5:43** Lo 23.6 nanğa, Sng 41.10 **5:44** Kis 23.4-5 nanğa, Lu 23.34 nanğa, Si 7.60 nanğa, Ro 12.14 nanğa, 12.20 nanğa, 1 Ko 4.12-13 nanğa, 1 Pi 2.23 **5:45** Jo 25.3 nanğa, Ef 5.1

gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa haŋiniŋ, kru nuriŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya maviŋi tamandu. Harim nari, nuri andindu maŋa kru nariŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya miŋata maviŋi tamirimandira ha, nariŋ Got muhim maŋgurimandi. ⁴⁷ Kru Gotiŋ maŋgandu haŋiniŋ nuriŋandi niŋusi niŋuraŋ ndaya avinŋivi ŋgundu. Harim nari, nuri andindu maŋa maŋandimara. Kru muŋiniŋ ndahara avinŋivi ŋgumara. Kamata nuriŋ tarativirata avi vana sikwi andirimandira. ⁴⁸ Nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi avinziŋkiwi kindi. Harim narindahara nu maŋa avinziŋkiwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru muŋiniŋ ŋguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Taminga naŋga kindamara. Nariŋandi avi vana ha krunavundindu tamingangimbaŋi anditira maŋgamu. Kandihamatirimandira ha nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim manimandira. ² Kru muvira krunavundiŋ kuyusihiritiriŋ ariŋandi ŋimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingaŋ simbiŋu Got naŋga kuyundavaravara taviyi naŋga kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihi kru kuyusihirandu haŋiniŋ sihindi undu. Kamata kru kandihaniŋ krunavundi muhimimuhim maniman haŋiniŋ timbahiris ŋgundu. Harim nuri andindu maŋa nari maŋandimara. Nariŋ yi kandi ambin, kru kandihaniŋ andu ŋimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman haŋiniŋ timbahiris ŋguta, kru muŋiniŋ maŋamba. ⁴ Kamataharim sihisihim simbira andirimandira haŋandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ŋgandi hama, nu taya nariŋ muhimimuhim ŋgurimandi, vami.

Jisas Got naŋga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiŋ kuyusihiritiriŋ ariŋandi ŋimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got naŋga kuyundavaravara taviyi naŋga kindi hiŋgiriŋi taŋguramandu. Kamata krunavundi ŋgimandiyu vata Got naŋga kuyundavarambara kuyu piŋgiriviŋgiririm piritamandu. Harim nuri andindu

5:48 Wkp 11.44 naŋga, 19.2 naŋga, Lo 18.13 naŋga, Lu 6.36 naŋga, Kl 1.28 naŋga, 1 Pi 1.15-16 6:1 Mt 6.5 naŋga, 6.16 naŋga, 23.5 6:3 Mt 25.37-40 6:4 Mt 6.6 naŋga, 6.18 6:5 Mt 23.5 naŋga, Mk 11.25 naŋga, Lu 18.10-14

maña nari mañandimara. Nariņ yi kandi ambin, kru kandihaņiniņindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu naņga kuyundavarim nandi karihahariha upiyi indihuta kindiņariha yihita nu naņga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita naņ muhimimuhim ŋgurimandi. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu ŋiniņ, Got ariņandi kuyu indarimandi vata Got naņga kuyundavarata kuyu piņgirindu. Harim nariņandi Nava Got naņga kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu piņgirindu maña kuyu mambiņgirimara. ⁸ Nariņandi Nava Gotiņ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ŋgandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara. ⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Ariņandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu naņga muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu haņiniņ na piritamandana vana taya miņahandandu. Krunavundi piri niņi ndahara na piritamandana vana taya miņahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariņ ñaña ŋgu. ¹² Ariņ kru muņiniņ ñamba vana andihu nuriņ kuņgi kuyivandariņ maña, ara naņ ñamba vana andindariņ haņandihinindu kuņgi kuyiva. ¹³ Na mitina ariņ Satan ñamba vana anditirim miņamiņgitima. Ara ñamba vana andirimitiriņ ariņ ŋguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriņ ambami, Krunavundi muņiniņ ñamba vana anditu nuriņ kuņgi maņguyivirimandira ha, nariņandi Nava nuņandi pihuyi kiyi hama ndahara nariņ kuņgi maņguyivirimandi. Hara krunavundiņ kuņgi kuyivirimandira ha, nariņandi Nava nuņandi pihuyi kiyi hama ndahara nariņ kuņgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiņ kuyusihiritiriņ ariņandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niņiniņ ñaña itihañata kindayu virimandiyu vata kru kandihaņiniņ kipumika ñambayi tihirandu. Hara nari ñaña

6:6 2 Kin 4.33 naņga, Mt 6.4 naņga, 6.18 **6:7** 1 Kin 18.26-29 naņga, Ais 1.15
6:8 Mt 6.32 **6:9** Lu 11.2-4 **6:10** Sng 103.19-21 naņga, Mt 7.21 naņga, 26.39 naņga, 26.42 naņga, Lu 11.2 naņga, 22.42 naņga, Si 21.14 **6:12** Mt 6.14-15 naņga, 18.21-35 **6:13** Mt 26.41 naņga, Lu 22.40 naņga, 22.46 naņga, Jo 17.15 naņga, 1 Ko 10.13 naņga, 2 Te 3.3 naņga, 2 Ti 4.18 naņga, Je 1.13 naņga, 2 Pi 2.9
6:14-15 Mt 18.35 naņga, Mk 11.25-26 naņga, Ef 4.32 naņga, Kl 3.13 naņga, Je 2.13 **6:16** Ais 58.5-9

itihañata ngata kru niñiniñ andindu maña kipumika ñambayi mandihiramara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ñaña itihañata ngata, nariñandi kipumika ha ñimburimara. Kamata kwirandiyi tangusiharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu tangusiharata ñaña manjitihañata kindimañandimara. ¹⁸ Kandihamatira krunavundi nariñambirim niñiniñ ñaña manjitihañayu, vamba ambirimandiyu. Hara ñaña itihañandara ha, nariñandi Nava ngandi. Nu miñgiyamñgiya muhimimuhim sipiruta kiyihyi him ngandi. Kamatira Nava nariñ muhimimuhim kimbi ngurimandi, vami.

Avihimñgim yivutihiruramarama vana
(Luk 12.33-34)

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariñandi muhimimuhim avihimñgim miñamiña piri niñi mayivumñgumara. Piri niñi akavativati tavihandu. Kamatihi ñangwi yivuta muhimimuhim ñambatindu. Kru kipa nanja hañiniñ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miñandu. ²⁰ Hara nariñandi muhimimuhim avivi hañiniñ Gotindu pihuyi yivumñgumara. Gotindu pihuyi akavativati mandavihandi. Kamatihi ñangwi mayivundi. Kru kipa nanja hañiniñ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamñandu. ²¹ Nariñandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi hañi, nariñandi indarimit handahara upi kandihañi ndaya kiyimandi, vami.

Tamiñga niñandihin kwirandimbatindu siña
(Luk 11.34-36)

²² Jisas sihinda ambami, Tamiñga niñandihin kwirandimbat niñandihinindu siña, tamiñga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihananja siñanzañinzañ ndirimandi. ²³ Hara tamiñga nandi ha ñambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihananja kivimñgwitirimandi. Kamataharim siña nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimñgwiti, kivimñgwi kandiha arutirimandi, vami.

Miñgiya miñgandaya arikimbatindu tiwiyi manñgiyih
(Luk 16.13)

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara miñgiya miñgandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi manñgiyih.

6:18 Mt 6.4-6 **6:19** 1 Ti 6.17 nanja, Hi 13.5 nanja, Je 5.2-3 **6:20** Mt 19.21 nanja, Lu 12.33-34 nanja, 18.22 nanja, Kl 3.1-2 nanja, 1 Ti 6.19 nanja, 1 Pi 1.4 **6:21** Lu 12.34 **6:22** Lu 11.34-36 **6:24** Lu 16.13 nanja, Ga 1.10 nanja, 1 Ti 6.17 nanja, Je 4.4 nanja, 1 Jo 2.15

Muhaman̄ miṅata maviñi tamata, muhaman̄ kutivu mandamahi. Nan̄ga arikimbatindu kuyu maṅindarihi. Kamataharim̄ nari Gotindu tiwiyi, nan̄ga timbahirisindu tiwiyi maṅgiyhara, vami.

*Jisas muhimimuhimirim indarihithititi vanarim ambami
(Luk 12.22-31)*

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim̄ yi nariṅ ambin, nariṅandi kwirandi ha ñaña nan̄ga mikwiriṅ tarativirandi. Harim̄ indarihithita mum̄ ñata, mum̄ kuvirimindaṅ. Kamata mikwiri paṅundu kwirandi yivupihavimindaṅ vamba maṅindarimara. ²⁶ Nari kava niṅiniṅ ṅgamara. Nuri ñaña maṅgurindu. Nan̄ga nuri ñaña kayivata taviyi mandamandu. Hara nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kindi hama ṅguhihi ñandu. Harim̄ nari kavaṅ tarativirandara. ²⁷ Kru kira hañindu muvat miṅga piri niñi sihinda muhivivi simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim̄ indarimitandi. Hara nuṅandi indarimit kandihanda anditi arumari hirivi kiyihi vaha. Maniṅga nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim̄ mumirim̄ mikwiririm̄ indarihithitindara. Sumi niṅiniṅ ṅgamara, nuri simbira tikatika mamijaṅdu. Nan̄ga nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariṅ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niṅiniṅ Solomonindu mikwiri avivi kandihaniṅ tarativirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niṅiniṅ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavariṅandiyu. Tipa kanimata niṅiniṅ Got nuriṅ kanzi miṅayahuramandi. Kamataharim̄ nimata nimbu ṅgamara. Got nariṅ ndahara kanzi miṅayahuramirimandi. Nari kru indarimaṅgaramaṅgara vana sukisimbiri nan̄ga ṅiniṅ. ³¹ Kamataharim̄ indarihithita nimavata maṅambamara. Mum̄ ñata mum̄ kuvirimindaṅ. Nan̄ga muhimiṅ kwirandi yivupihavimindaṅ vata maṅambamara. ³² Gotiṅ maṅandu haṅiniṅ muhimimuhim̄ kaniṅiniṅ sihanan̄ga ṅgimindaṅ vata puhirandu. Hara nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kiyi hama, muhimimuhimirim̄ kirivitindara haṅiniṅ ṅgandi. ³³ Hara kimaṅgima him̄ andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim̄ indarimara. Kamata avi vana taya miṅahandamara. Kamatira nariṅ muhimimuhim̄ kandihaniṅ ndahara ṅgurimandi. ³⁴ Kamataharim̄ muhimimuhim̄ vana amu yivurahirimandirim̄ maṅindarimitamara. Pimi amundu

6:25 Sng 55.22 nan̄ga, Fl 4.6 nan̄ga, 1 Ti 6.6-8 nan̄ga, Hi 13.5 nan̄ga, 1 Pi 5.7

6:26 Jop 38.41 nan̄ga, Sng 147.9 nan̄ga, Mt 10.29-31 nan̄ga, Lu 12.6-7 nan̄ga, 12.24 **6:29** 1 Kin 10.4-7 nan̄ga, 2 Sto 9.3-6 **6:32** Mt 6.8 **6:33** 1 Kin 3.13-14 nan̄ga, Sng 37.4 nan̄ga, 37.25 nan̄ga, Ro 14.17 **6:34** Kis 16.4 nan̄ga, 16.19 nan̄ga, Mt 6.11

haṅandihin amu hivindu. Pimi musindu haṅandihin musi hivindu, vami.

7

*Kru muṅiniṅindu vanarim maṅatiṅgirumara
(Luk 6.37-38 naṅga, 6.41-42)*

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muṅiniṅindu vana ṅgata ṅgatiṅgiruta ndaṅiniṅ ṅamba ṅiniṅ vata maṅambamara. Kamavitira nariṅ Got sihwimaña musa andirimandi. ² Nari kru muṅiniṅ ṅgatiṅgirundara maña, Got ndahara nariṅ ṅgatiṅgurimandi. Kamata nuriṅ muhimimuhim musa andara maña, nariṅ ndahara kimbī andirimandi. ³ Mumindihi nasindu tamiṅga hañi ayiwirsi sukuyipu ha ṅgata ambandana. Hara nandi tamiṅga hañi ahusiṅga aru haṅandihinirim maṅindarindana. ⁴ Nandi tamiṅga hañi ahusiṅga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamiṅga hañi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbiḥapiha miṅga. Ati ahusiṅga nandi tamiṅgañi ha wisa miṅata kavara. Kamata tihiramaṅgarata sihinda nasindu tamiṅga hañi ayiwirisiyipu kiyimandi haṅandihin ṅgamaṅgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haṅiniṅ miṅgata upiriṅ maṅgumara. Nariṅ aṅga kimiruramata situmandihi. Naṅga nariṅandi minza avivi haṅiniṅ sambarim maṅgavaramara. Kamatiranda tandayi taya taṅgumiṅgutumandihi, vami.

*Kitihuta miṅimana
(Luk 11.9-13)*

⁷ Jisas sihinda ambami, Got naṅga kuyundavarata nuṅ kitiwitira nariṅ muhimimuhim ṅgurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ṅgimandira. Kamata tavi kindiṅari yivuyivuramitira nariṅambirim Got kindiṅari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiṅ kitihundu haṅiniṅ muhimimuhim miṅandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu haṅiniṅ ṅgandu. Naṅga tavi kindiṅari yivuyivuramandu haṅiniṅirim Got kindiṅariha pihirindi. ⁹ Kira niñindu muvat miṅgandu ñiṅi, niṅuvaṅ mavatimbarim kitiwiti niṅuva nuṅ timba ṅguhi vaha. Maniṅganzikwi. ¹⁰ Naṅga nuṅandi ñiṅi niṅuvaṅ asarim

7:1 Lu 6.37 naṅga, Ro 2.1 naṅga, 1 Ko 4.3-5 naṅga, Je 4.11-12 **7:2** Mk 4.24
7:3 Lu 6.41-42 **7:6** Mt 10.14 **7:7** Jer 29.13-14 naṅga, Mk 11.24 naṅga, Lu 11.9-10 naṅga, Jo 14.13-14 naṅga, 15.7 naṅga, 15.16 naṅga, 16.23-24 naṅga, Je 1.5 naṅga, 1 Jo 3.22 **7:8** Snd 8.17 naṅga, Jer 29.12-13 naṅga, Lu 11.10 naṅga, Je 1.5 naṅga, 1 Jo 3.22-23 naṅga, 5.14-15 **7:9** Lu 11.11

kitiwiti tau nguhi vaha. Maniᅅganzikwi. ¹¹ Niᅅuvanin nari ñamba vana sambi andara. Hara nariᅅandi ñiᅅisimiᅅ avihimiᅅᅅim ᅅgurim mavindamandara. Kamataharim ᅅgamara. Nariᅅandi Nava nuᅅandi pihuyi kiyi hama naᅅga kuyundavaritira, muhimimuhim avihimiᅅᅅim ᅅgurim kinziᅅinziᅅirimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariᅅ kru muᅅiniᅅ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muᅅiniᅅ ndahara andimara. Kanimata vana niᅅandihin Gotindu tikaᅅka kuyundu kuyu sapa. Naᅅga kru Gotindu kuyu miᅅata ambavaravara haᅅiniᅅindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

Nari kindiᅅari kiᅅᅅinayi indihumara
(Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yiwarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Naᅅga pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambi kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu sihaᅅᅅiyihiyindu kwimbisiki haᅅandihin sukisimbiri sikwi. Naᅅga kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miᅅᅅiyativat taya kwimbisiki kandiha ᅅgata kandihañi undu, vami.

Kuyusihiri naᅅga ᅅiniᅅirim tamiᅅga naᅅga kindamara
(Luk 6.43-44 naᅅga, 13.25-27)

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miᅅata ambavaravara ᅅiniᅅ vamba ambirimandiyu. Harim tamiᅅga naᅅga kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariᅅ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariᅅandi indarimit hambu miᅅawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata haᅅiniᅅ upiri saᅅara maña sipsip visa tariᅅguramata ariñi uta sipsip mu miᅅahandimindaᅅ vata andindu. ¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha ᅅgata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miᅅata ambavaravara ᅅiniᅅ vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris miᅅirim siki punzi naᅅgañi uta maminiᅅandu, naᅅga kru ahu fik kiris miᅅirim tipa siᅅivi naᅅgañi uta maminiᅅandu. ¹⁷ Kamata maña sihananᅅa ahu avivi haᅅiniᅅ kandi avivi tamandu. Ahu ñamba haᅅiniᅅ kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Ahu avi haᅅiniᅅ kandi ñamba mandamandu. Ahu

7:11 Lu 11.13 naᅅga, Je 1.17 **7:12** Mt 22.39-40 naᅅga, Lu 6.31 naᅅga, Ro 13.8-10 naᅅga, Ga 5.14 naᅅga, 1 Ti 1.5 **7:13** Lu 13.24 naᅅga, Jo 10.7-9 naᅅga, Si 14.22 **7:15** Ese 22.27 naᅅga, Mt 24.4 naᅅga, 24.24 naᅅga, Mk 13.22 naᅅga, Lu 6.26 naᅅga, Si 20.29 naᅅga, 2 Pi 2.1 naᅅga, 1 Jo 4.1 **7:16** Mt 7.20 naᅅga, 12.33 naᅅga, Lu 6.43-44 naᅅga, Ga 5.19-22 naᅅga, Je 3.12 **7:17** Jer 11.19
7:18 Lu 6.43

ñamba hañiniñ kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihananga ahu kandi avi mandamandu hañiniñ tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara ñiniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambi sañinañga yañ ambandu, Aru miñga, Aru miñga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihañiniñ Gotindu tiwiyi mangiyimandiyu. Kru Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya miñahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu miñasirivirimandi hivi hañi, krunavundi sambi yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru miñga nandi ñimbiyi ara Gotindu kuyu miñata ambavaran-dariñ. Nanga nandi ñimbiyi taya ara sundi ñamba piñguvarata muhimimuhim nzihi sihirandariñ, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihivi hañi nuriñ yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi nariñ mangahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niñi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita miñahandandi hama, kru indarimit avi nanga miñga nuñandi tavi timba himbañi tihundi maña miñga. ²⁵ Kumba kayivata miñguta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba hañi tavi tipi hañiniñ tararamandi. Kamataharim, kuku miñgata kukuwiri tañgundi, nanga wini tikatika pandi. Kamata miñañangirahi ndahara tavi kandiha mamিংgata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamিংahandandi hama, kru indarimit avi maniman miñga nuñandi tavi kasiyi tihundi maña miñga. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Nanga kuku miñgandi. Kamata kukuwiri tañguta tavi ha miñañangirahi sikwitaya miñgata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu niñiniñ, tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ kuyu ngundu maña mangumi. Maniñga. Nuriñ kru ñimbi nanga hama kuyu ngumañandimi. Kamatihi krunavundiñ maviyahavarami.

7:19 Mt 3.10 nanga, Lu 3.9 nanga, Jo 15.2 nanga, 15.6 **7:20** Mt 12.33 **7:21** Hos 8.2 nanga, Mt 21.31 nanga, Lu 6.46 nanga, Si 19.13 nanga, Ro 2.13 nanga, Je 1.22 nanga, 1.25 **7:22** 1 Ko 13.2 **7:23** Sng 6.8 nanga, Mt 10.33 nanga, 13.41-42 nanga, 25.12 nanga, 25.41 nanga, Lu 13.25-27 nanga, 2 Ti 2.19 **7:24** Lu 6.47-48 **7:28-29** Mk 1.22 nanga, Lu 4.32 nanga, Jo 7.46

8

*Jisas kru kandi lepra nannga mingga mɪŋavindamami
(Mak 1.40-44 nannga, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata minguhi krunavundi sambu nu nannga umu.* ² Kamatihi kru kandi lepra nannga mingga Jisas kiyimiya payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru mingga. Nan piriti nda yan mɪŋavindamina Gotindu tamɪŋgɔŋgɪmbaŋi ŋanɪrandihin, vami.* ³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihamaŋ ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamɪŋgaŋi himbaŋi ŋanɪrandi, vami. Kamavahi sarirwayi ŋandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ŋanɪrandimi.* ⁴ Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru mumɪŋgɔŋ nan yivurahi vana nirim maŋambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiŋ kiraŋiŋguhu hamaŋ isihurama. Kamata Mosesindu tikitika kuyu mɪŋahandata, Gotiŋ kiraŋiŋguhu him ŋgu. Kamatina Gotiŋ kiraŋiŋguhu hama kiraŋiŋgum. Kamatina kru muŋiniŋ ŋgata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

*Saŋanzarandu arumiku mingga Jisasirim indarimaŋarami
(Luk 7.1-10)*

⁵ Jisas pihu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 saŋanzarandu arumiku muhama pata Jisasiŋ ambasihiŋhita nimavami, ⁶ Aru mingga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kaŋinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Uta mɪŋavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, saŋanzarandu arumiku hama ambami, Aru mingga, yi avi mɪŋanzikwi ma, harim yandi taviyi

* **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ŋgamara. **8:2** Mt 9.18 nannga, Mk 1.40-44

nannga, Lu 5.12-14 nannga, Si 10.25 * **8:2** Juda hatindu tikitika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra nannga haniniŋ Gotindu tamɪŋgɔŋgɪmbaŋi ŋiniŋ nannga ŋiniŋ kindu. Ara ŋgahi kandi lepra ha yiwarahi uta kiraŋiŋguhu haniniŋ ŋgandu. Kamatihi kiraŋiŋguhu haniniŋ ŋgahu kandi lepra ha singundihi ambandu, Krunavundi niŋiniŋ Gotindu tamɪŋgɔŋgɪmbaŋi ŋanɪra yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 nannga 14yi ŋgamara. * **8:3** Juda hatindu tikitika kuyu muha ambami, Kandi lepra nannga mɪŋgandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamɪŋgɔŋgɪmbaŋi ŋiŋindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ŋiniŋ mandimi. Kru hamaŋ mɪŋavindamami. Kamatihi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 nannga, Mt 9.30 nannga, Mk 5.43 nannga, 7.36 nannga, Lu 5.14 nannga, 17.14 **8:5** Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamɪŋgɔŋgɪmbaŋi ŋiŋintiriŋjima vata krunzapa muŋiniŋindu taviyi maŋundu. Kandi kuyu niŋandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ŋgimandira. Hara Jisas kuyu kandihandihin miŋata maviŋi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi.

manju. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ñimbi nanğa hañiniñ karatamahu nuriñandi tiwiyi kindin. Yandi sanğanzara hañiniñ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Pañi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakarañ uta kangim simbira miña vamba ambahin, uta miñandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyi kandihha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu nanğa kindamu hañiniñirim ambami, Nariñ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiniñ ngahin kru nimandu indarimanğaramanğara vana maña manğindi. ¹¹ Nariñ yinda ambin, krunavundi sambi pirivisa ina yahayaha nanğa ina miñgumiñgumu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop nanğa minzita ñirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañirim kiyimandiyu vata yihiramami hañiniñ, Got kavarihi tapira kivimiñgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Pihu kivimiñgwi kandihaniñ irihariha mika satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas sanğanzarandu arumiku hamañ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi hañindaya sanğanzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

Jisas Pita nimburi niñumindakiniñ miñavindamami
(Mak 1.29-31 nanğa, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ngahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhi nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi. ¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihañambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

Jisas krunavundi sambi miñavindamami
(Mak 1.32-34 nanğa, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina miñgurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ñamba ariñgumu hañiniñ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ñamba hañiniñ ambahi krunavundi kandihañiniñ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ¹⁷ Kanimata musa niñandihiniñirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi ariñandini, nuñambi miñata

8:10 Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 nanğa, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 nanğa, 21.43 nanğa, 22.13 nanğa, 25.30 nanğa, Lu 13.28 nanğa, 2 Pi 2.17 nanğa, Ju 1.13 **8:14** Mk 1.29-34 nanğa, Lu 4.38-41 nanğa, 1 Ko 9.5 **8:16** Mk 1.32 nanğa, Lu 4.40-41 **8:17** Ais 53.4 nanğa, 1 Pi 2.24

Na Gotindu N̄nji, ariṅ mumindirimana. Got ariṅ piṅgarimandi hivi ha kwisi. Hara ariṅ piṅgarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kiñṅiñi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba hañiniṅ Jisasiniṅ añaṅgarata nimavamu, Ariṅ piṅguvarata ṅgata, mitina uta sambanzivi ndañiniṅindu kwirandi humbañi miṅguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañiniṅ kru arikimbatiniṅ mitata uta sambanzivi hañiniṅindu kwirandiñi indihuramamu. Kamatiḥu sambanzivi kandihaniṅ sihananga tivaramata ñamba humba muyi miṅgumu. Miṅguta kuku ñata kimumbiramumu. ³³ Kamatiḥu kru samba karatamandu hañiniṅ ṅgata tivaramamumu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundiṅ muhimimuhim yivurahamirim ambavaramumu. Naṅga, kru arikimbat sundi ñamba ariṅgumu hañiniṅ, Jisas sundi ñamba hañiniṅ piṅguvarahi ṅgamurim ndahara ambavaramumu. ³⁴ Kamatiḥu sihananga krunavundi pihu kandihaniṅ ṅgati Jisas kiyimiyi payimu. Pata Jisasiniṅ, añaṅgaranga ariṅandi p̄rivisa niṅandihin mitata uhu vamba ambamumu.

9

*Jisas kru kuma tanda kimumi miṅgaṅ miṅavindamami
(Mak 2.1-12 naṅga, Luk 5.17-26)*

¹ Kamata Jisas kupik muhañi minzita indu timukari aṅga indihuta, nuṅandi pihuyi yivurahami.* ² Kamatiḥu kru mumiṅga kuma tanda atinda kimumi miṅgaṅ, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihañi tamahu karihata kiyimi. Kamatiḥu Jisas ṅgahi kru hañiniṅ nuṅirim indarimaṅgarahu ṅgata kandi naṅga hamaṅ ambami, Yandi ñiṅi tikatikata kiñi. Ñamba vanavana andindana hañiniṅ kuṅgi kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba naṅga muvira yahata nuriṅambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi miṅata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriṅandi indarimit hambu ṅgata nimavami, Mumindihi indarimit ñamba hañiniṅ nariṅandi maviñi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañiniṅ kuṅgi kuyivin virim avirimandamahin. Naṅga yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu N̄nji hama p̄ri niñi nu ñimbi

* **9:1** Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ṅgamara. **9:2** Mt 8.10 naṅga, Mk 2.3-5 naṅga, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 naṅga, Mt 12.25 naṅga, Lu 6.8 naṅga, 9.47 naṅga, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 naṅga, 2.9 naṅga, Lu 5.20 naṅga, 7.48 **9:6** Jo 5.8 naṅga, 17.2

nanğa miŋga. Kamataharim ñamba vanavanandu kuŋgi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamaŋ tihiratuta ŋgata ambami, Yahamirata nandi pina ha miŋata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuŋandi taviyi umi. ⁸ Kamatihi, kruŋ Got tikatika nanğa ñimbi ŋgumiha ŋgata piŋitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuŋ uraramami

(Mak 2.13-17 nanğa, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru mumiŋgaŋ ŋgami. Nuŋandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miŋandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuŋ ambami, Na yi nanğa pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nanğa umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nanğa nuŋandi simbirasara haŋiniŋ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa haŋiniŋ nanğa, kru muvira ñamba vanavana andindu haŋiniŋ nanğa kihiri minzita ñamu.* ¹¹ Kamatihi Farisi haŋiniŋ ŋgata, Jisasindu simbirasaraŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa ndaŋiniŋ, nanğa kru muvira ñamba vanavana andindu ndaŋiniŋ, siwimañamasa ndamata nariŋandi ahusiki ndama nanğa kihiri ñandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman haŋiniŋ uki kahahaha miŋga kindiyi maŋundu. Kru kandi nanğa haŋiniŋ ndaya uki kahahaha miŋga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaŋ saŋinanğa kirañiŋgundararim pirimandamandin. Hara muŋiniŋ sihiŋgamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniŋandihiniŋ indarimitata ŋgamara. Yi tititaya kiyihiyi haŋiniŋ uraramirim mambayimin. Yi ñamba vanavana andindu haŋiniŋ uraramirim payimin, vami.

9:10 Lu 15.1-2 * **9:10** Anŋwimikiyi niŋandihin ninimbahandu taviyi sikwi ñata kiyimuvu avindamata maŋambami. Kru sambu Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniŋandihin Mak 2.15yi ŋgamara. Hara kru muvira Jisasindu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nanğa,

Mk 2.16 nanğa, Lu 5.30 nanğa, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miŋahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniŋiniŋ mamiŋahandandu haŋiniŋ ñamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamŋgaŋgimbañi ñiŋi nanğa kindu. Juda hati kru Rom hati nanğa kindu haŋiniŋ Gotindu tamŋgaŋgimbañi ñiŋi nanğa kindu. Nanğa Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miŋandu haŋiniŋ ndahara Gotindu tamŋgaŋgimbañi ñiŋi nanğa kindu. **9:12** Mk 2.17 nanğa, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 nanğa, Mt 12.7 nanğa, Mk 2.17 nanğa, Lu 5.32 nanğa, 1 Ti 1.15

*Jisas ñaña itihañaña vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 nanğa, Luk 5.33-39)*

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jonindu simbirasara hañiniñ pata Jisasiniñ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nanğa Farisi ñaña itihañahariñ nandi simbirasara hañiniñ ñaña mañitihañandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru muminga navundi uririm andindi. Kamata nuñandi kru mindu hañiniñ nanğa kiyihihi nuñambirim indarihu mavindihi mañirihandu. Kiyihandata kru muñiniñ kru kandihamañ timbuta muvu undu. Kamatihi nuñandi kru mindu hañiniñ niñambirim indarihu mavindihi ñaña itihañandu. ¹⁶ Siwimañanda, kru muminga mikwiri kibi siñga miñata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbañi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburindi. Kamatihi mikwiri kibi siñga kumba yivuvihita sivirindi hañandihin uta sukiiyiputindi. Kamata mikwiri kibi siñga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimañgarandi. ¹⁷ Kru muminga wain kibi ñandi meme visa atinduyi mañgapirandi. Kamatihi meme visa ha pirihuhi wain ha pirihi miñgaramandi. Kamatihi meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kibi, meme visa kihiyi kapirandi. Kamatihi arikingim avindaya kindu.*

*Ñiñi miñahimiruta muñambiniñ miñavindamami
(Mak 5.22-43 nanğa, Luk 8.41-56)*

¹⁸ Jisas Jonindu simbirasara hañiniñ ambavarahihi, aru miku muminga pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miñasarina anğa yahamiram, vami. ¹⁹ Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama nanğa uhi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndahara nu nanğa kihiri umu. ²⁰⁻²¹ Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ñangwi yivukuvita kindi ñambi nuñambi ambami, Nuñandi mikwiri kuta niñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihañi pata kumandamata nuñandi mikwiri kuta hañi timbusarami. ²² Kamatihi Jisas kimiruramata ngata

9:14 Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29 * **9:17** Juda meme yivuta nuñandi pisa ha miñata sivirihu meme visa ha uta kuku tihitihi vungi aru maña yivurahahi wain kapirandu. Wain kibi meme visa kandihani tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña hañandihin anditi kundirahi. **9:18** Mk 5.22 nanğa, Lu 8.41-42 **9:20-21** Mt 14.36 nanğa, Mk 5.25 nanğa, Lu 8.43

nimavami, Yandi ñinji tikatikata kiñi. Na yanjirim indarimaŋgarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi haŋambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi. ²³ Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ŋgahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru haŋinin piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. ²⁴ Kamatihi Jisas nurin ambami, Mikitamata umara. Navundiyipu ni maŋgwimi. Saŋ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuŋ irimindihimu. ²⁵ Kamatihura nurin piŋguvarahi tapirañi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ñañira haŋambindu kuma hañi miŋahandahi yahamirami. ²⁶ Kandihamatimi hañindu vana ha pirivisa kandihañindu pihu muvumuvu panzaŋgarami.

Tamiŋga ñumi arikimbatin miŋavindamami

²⁷ Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamiŋga ñumi arikimbat Jisas uhihi sihindi uta nimavamu, Devit niŋuñiŋgi, avinda vaha ariŋ sihiŋgahana, vamu.* ²⁸ Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamiŋga ñumi haŋinin Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nurin kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niŋandihinirim nari indarimaŋgarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miŋga, ara indarimaŋgarariŋ, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nurinandi tamiŋga hañi miŋasarata ambami, Nari yambirim indarimaŋgarara, harim ambara maña nariŋ yivuraham, vami. ³⁰ Kamatihi arikimbatindu tamiŋga ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatin tikatika kuyu ŋguta nimavami, Nimata musa andihin ŋgara nirim uta muŋinin maŋambavaramara, vami. ³¹ Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihañi hatin Jisas avi vana andimi haŋandihinirim ambavaramu.

Maŋguyundavaravara miŋgaŋ miŋavindamami

³² Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ñamba ariŋguhi miŋa pimitihi maŋguyundavarandi hamaŋ, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. ³³ Kamatihi Jisas sundi ñamba ha piŋguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ŋgata krunavundi sihanaŋga indarihitihitita ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. ³⁴ Kamavahura Farisi ambamu, Nuŋ sundi ñambandu

9:24 Jo 11.11 **9:27** Mt 15.22 naŋga, 20.29-34 * **9:27** Juda hati ŋgandu, Kru Got krunavundi nuŋandiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miŋga yivurahimandi, vandu. Tamiŋga ñumi arikimbat Jisasirim nimata indarimaŋgaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviramu, vamu. Kamataharim arikimbat Jisasiŋ ambamu, Devit niŋuñiŋgi, vamu. **9:29** Mt 8.13 **9:30** Mt 8.4 **9:32** Mt 12.22 **9:33** Mk 2.12 **9:34** Mt 10.25 naŋga, 12.24 naŋga, Mk 3.22 naŋga, Lu 11.15

aru miku hama tikatika ŋguhi sundi ñamba hañiniñ piŋguvarandi, vamu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira ŋgumi

(Sapta 9.35—10.42)

Jisas krunavundiñ ŋgahi mavindimi

³⁵ Jisas piñu aruru nañga piñu suksirambi sihanangayi kindami. Kamata krunavundiñ Got nañga kuyundavaravara tavihumba nurinandiñi nurin ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiñi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi nañga hañiniñ miñavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambu ŋgahi indarihu timindimindihi ñamba sikwi kita sip-sip kara manimani hañiniñ kindu maña kiyimu. Kamatiñu nuñ mavinzañinzañinidimi. ³⁷ Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Kivayi ñaña sambu minditi. Hara krunavundi ñaña yivutihiruramarama hañiniñ mañgiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niñuva hama nañga kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasarañ simbiti uta nuñandi ñaña hañiniñ yivutihirumu, vami.

10

12 simbirasara hañiniñindu ñimbi
(Mak 3.13-19 nañga, Luk 6.12-16)

¹ Jisas nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ambahi payihu ambami, Yi nariñ yihiramamin. Harim uta sundi ñamba hañiniñ piñguvarata, krunavundi muhimimuhim kandi nañga hañiniñ miñavindamamara. ² Simbirasara kandihaniniñindu ñimbi hañiniñ nimata, kimangima hama Saimon, mu ñimbi nuñandi Pita, muhama niñura Andru. Nañga Jems Sebedi ñaniñ nañga niñura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihama nu gavaman ndamarim timbahiris miñamiña miñga. Muhama Jems, Alfius ñaniñ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miñga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihama Jisasiñ kru ñamba niñiniñindu kumañi tamirimandi. Kamati nuñ ñamba tañgurimandiñu.

Jisas 12 simbirasarañ simbira ŋgumi
(Mak 6.7-13 nañga, Luk 9.1-5)

⁵ Jisas kru 12 vat kandihaniniñ simbita nimavami,

9:35 Mt 4.23 nañga, Mk 1.39 nañga, Lu 4.44 **9:36** Nam 27.17 nañga, 1 Kin 22.17 nañga, 2 Sto 18.16 nañga, Ese 34.5 nañga, Sek 10.2 nañga, Mt 14.14 nañga, Mk 6.34 **9:37** Jo 4.35 **9:37** Lu 10.2 **10:1** Mt 9.35 nañga, Mk 3.13-15 nañga, 6.7 nañga, Lu 9.1 **10:5** Si 13.46

Krunavundi muvundumuvundu kinduyi mañumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara mañindihumara.*
 6 Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu hañiniñ ndaya kinduyi umara. 7 Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi ha, vamba ambamara. 8 Uta kandi nanğa hañiniñ miñavindamata, kru kimumu hañiniñ anditira anğa yahamiramumu. Kamata kru kandi lepra nanğa hañiniñ anditira ñañirañgiyimu. Kamata sundi ñamba hañiniñ piñguvaramara. Nariñ simbira miñamiñarim yihiramin vana niñandihin mut miñata mamñara. Nari sañ miñara. Harim nari uta krunavundiñ nguramata, mut miñamiñarim mañambamara. 9 Nariñandi pañanğarayi gol, timbahiris silva, nanğa kopa kimbarita mañumara. 10 Urım, nariñandi paña, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, nanğa makirutim mamñamara. Kru simbira miñandi hamañ nuñandi ñaña ha ngundu. 11 Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihañi kru avinzikwisikwi nanğa tititaya kiyihiyi miñanğañ ngamara. Kamata kru kandihama nanğandaya kita uta pihu kandihama mitamara. 12 Tavi muyi indihutanğata, krunavundi tavi kandihañindu niñiniñirim kuyu avivi nguta ambamara. Gotindu maviñam nari nanğa kiyim, vamba ambamara. 13 Kamatira tavi kandihañindu krunavundi nariñirim kinzikitunğata, nariñandi kuyu avi ha anditi maviñamiñi kiyimandiyu. Ara nariñirim kinzihinzi manditunğata, Gotiñ kitiwitira maviñamiñi kiyihiyi vana ha nuri nanğa mañgiyimandi. 14 Kamata kru mumınğa nariñ tavi nuñandiyi timbuta mañutinğata, nanğa nariñandi kuyu mañindarinğata, tavi vaha, mana pihu aru kandihama mitata urım nariñandi tanda hañi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihañi ngati ngata ambirimandiyu, Namba vana andihariñ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.*
 15 Yi nariñ kandi ambin, Got krunavundiñ ngatinğuriman vata yihiramami hiviñi hañi, krunavundi pihu kandihañi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom nanğa Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

* **10:5** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanğata kumanzipti timu tiñgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasindu simbirasara krunavundiñ Gotindu kuyu ambavaririmitu nuriñ muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami. **10:6** Jer 50.6 nanğa, Mt 15.24 **10:7** Mt 3.2 nanğa, 4.17 nanğa, Lu 10.9-11 **10:7** Lu 10.4-12 **10:9** Lu 10.4 **10:10** Nam 18.31 nanğa, Lu 10.7 nanğa, 1 Ko 9.14 nanğa, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaña Mak 6.11yi nanğa Simbirasara 13.51yi ngimandira. **10:15** Stt 19.24-28 nanğa, Mt 11.24 nanğa, Ju 1.7

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 nanġa, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Ngara. Yi narij sipsip maña simbihin upiri saġara ñiñgiñi ura. Harim tau andindi maña andimara. Indarimaŋgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Nanġa kava umari andindu maña andimara. Namba vanavana anditirim maŋindarimara. ¹⁷ Kruj ngamaŋgaramara. Narij kru Juda hatindu kuyu miŋasirivandu hañiniñindu kumañi tamimandiyu. Kamata Got nanġa kuyundavaravara tavi nuriñandiyi narij piŋgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbirasara ñiniñ. Harim narij gavaman ndama nanġa aru miku hañiniñ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru hañiniñ nanġa krunavundi muvundumuvundu hañiniñ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Narij kru ngatiŋgirutiŋgiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariñ ambituŋgata mumvamba ambavarimindañ, vata maŋindarihitihitimara. Kanditiwimi hañi nariñandi indarimit hambu, Got nuñambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariñambi maŋambavarimandira. Nariñandi Navandu Maviñiñi narij indarimit nguti ambavarimandira. ²¹ Kru niñurañ vaha mana niñusiñ vaha ngatiŋgiruta ambiti yivutatamirimandiyu. Siwimañanzihhi nda niñuvanin yahata nuriñandi ñiñiñ andirimandiyu. Nuriñandi ñiñi hañiniñ ndahara niñum niñuvañ miku tamata, kru muñiniñ simbitu niñum niñuvañ yivutatamirimandiyu. ²² Nari yandi ñiniñ. Harim nariñambirim sihananġa krunavundi kitiri ñimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriñ anġa miñimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu hañiniñ narij namba vana andituŋgata, tivaramata pihu muyi umara. Yi narij kandi ambin, simbira nariñandi Israelindu pihu makamaka mamituramitiratira, Krundu Nini hama payimandi. ²⁴ Nini nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanġa simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi maŋindi. ²⁵ Nini nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanġa simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi

10:16 Lu 10.3 nanġa, Jo 10.12 nanġa, Si 20.29 nanġa, Ro 16.19 nanġa, 1 Ko 14.20 nanġa, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 nanġa, Lu 12.11-12 nanġa, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 nanġa, 27.24 **10:19** Jo 14.26 nanġa, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 nanġa, Mt 10.35 nanġa, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 nanġa, 24.13 nanġa, Mk 13.13 nanġa, Lu 21.17 nanġa, Jo 15.18-21 **10:23** Mt 16.28 **10:24** Lu 6.40 nanġa, Jo 13.16 nanġa, 15.20 **10:25** Mt 9.34 nanġa, Mk 3.22 nanġa, Lu 11.15

nɪjuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñɪjisim tavi kandihañi kindu haɲiniɲ ñimbi ñamba sikwi ɲgumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piɲitumu

(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariɲ kru kandihaniɲ ñamba vana andirimitu ndahara mambiɲitumara. Muhimimuhim tariɲguramata kindi haɲiniɲ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariɲguramata kindi haɲiniɲ ndahara sihananɲa kru indarimandiyu. ²⁷ Nariɲ kuyu kiviyyi ambavaradin haɲiniɲ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira haɲiniɲ, uta tihirutihiru upiyyi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiɲitumara. Nariɲandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariɲandi maviñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piɲitumara. Nu taya nariɲandi kwirandi nanɲa maviñi ha piɲingarata, ahutuvarandi heliyyi kavariɲandi. ²⁹ Nari ɲandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamɲaɲi mut miɲandu. Hara nariɲandi Nava kava suksirambe kandihaniɲ karatamaɲgarandi. Harim, kava kandihaniɲdu muvat piriyyi mamiɲgatayivum vitiɲgata, mamiɲgata yiviriɲandi. ³⁰ Nanɲa, Got nariɲandi miku mini niɲiniɲ minza minimini ɲgatiɲgiruta mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamɲaɲi aruɲiniɲ nzikwi kindara, kava suksirambeɲ tarativiramaɲgarandara. Kamataharim mambiɲitumara, vami.

Ara Jisasindu ñiɲgiñindu ɲiniɲ vavarim siwimanziwima mandimi

(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumɲga krunavundiɲ nimavamba ambiriɲandi. Yi Jisasindu ñiɲgiñindu miɲga vamba ambiriɲandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuɲandi pihuyi kiyyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumɲga krunavundiɲ, nimavamba ambiriɲandi. Yi Jisasindu ñiɲgiñindu miɲga ma vamba ambiriɲandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuɲandi pihuyi kiyyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

* **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyyi. **10:26** Mk 4.22 nanɲa, Lu 8.17 **10:28** Ais 8.12-13 nanɲa, Lu 12.4 nanɲa, Je 4.12 nanɲa, 1 Pi 3.14 **10:30** Lu 21.18 nanɲa, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanɲa, 12.12 **10:32** Lu 12.8 nanɲa, Ro 10.9-10 nanɲa, Sk 3.5 **10:33** Mk 8.38 nanɲa, Lu 9.26 nanɲa, 2 Ti 2.12

*Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamangaramu
(Luk 12.51-53 nanga, 14.26-27)*

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sanğa kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sanğa kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta miñata payimin. ³⁵ Yi sanğa piruramirim payimin. Kru ñiñi hama niñuvarim miku tamirimandi, navundi ñiñi hañambi niñumirim miku tamirimandi, nimbasi niñahiñ miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñiñi, navundi ñiñi, nimburi, nimbasi, nuriñambi masamasa miku tamirimandi. ³⁷ Kru niñum navañ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñiñi nanga navundi ñiñiñ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nanga kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanga mañgindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgundirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihangiyimandi, vami.

*Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)*

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru nariñirim kinzhinzitirimandi hama, yañirim kinzhinzitirimandi. Ara kru yañirim kinzhinzitirimandi hama, Gotirim kinzhinzitirimandi. Got yañ simbihi payimin. ⁴¹ Hara, kru muminga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarandi miñgan nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ miñandu maña muhimimuhim avivi miñimandi. Nanga, kru muminga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi miñgan nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru

10:34 Lu 12.49-53 **10:35** Mai 7.6 **10:36** Sng 41.9 nanga, 55.13 **10:37** Lo 33.9 nanga, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 nanga, Mk 8.34 nanga, Lu 9.23 * **10:38** Krunavundi muvundumuvundu nanga simbirasara sañjiniñ ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñi tañgiramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tañgiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambijitumara vata ambami.

10:39 Mt 16.25 nanga, Mk 8.35 nanga, Lu 9.24 nanga, 17.33 nanga, Jo 12.25
10:40 Mk 9.37 nanga, Lu 9.48 nanga, 10.16 nanga, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 nanga, 2 Kin 4.8

kandihamanu nuḡandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi miḡga muhimimuhim avivi miḡandi maña, miḡimandi. ⁴² Kru mumiḡga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ñiḡgiñindu ñimbi maniman muvatiḡ ḡguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuḡ ḡguramirimandi. Harim yi nariḡ kandi ambin, kru kandihamandu avihimiḡim ha manziḡgundirimandi, miḡimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuḡandi simbirasaraḡ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuḡandi simbirasara 12 vatiḡ ambaramata mituta, kandi piḡu ha mitata piḡu makamaka kandihanu kindanḡinda krunavundiḡ ambaramarama, nuriḡ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru ñamba vana andihi tamandu upiyi kita, Kraisi muhimimuhim simbira miḡamindu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuḡandi simbirasaraḡ ambami, Uta Jisasiḡ nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Naḡinda vaha Got simbihi piḡi niñi payimana, mana muminḡan vaha tavirimandan, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriḡ kimbini mavami, Uta Joniḡ muhimimuhim vana indarira, naḡga ḡgara niḡiniḡ ambavaramara. ⁵ Krunavundi taminḡa ñumi haḡiniḡ tihirañayu. Tanda ñamba haḡiniḡ kindavarayu. Kandi lepra naḡga haḡiniḡ ñaḡira yivurahayu. Kinzihi ñamba haḡiniḡ kuyu indariyu. Naḡga kru kimuhimu haḡiniḡ anḡa yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman haḡiniḡ ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Naḡga kru yaḡ ḡgitu nuriḡandi indarimanḡaramanḡara vana ha maminiḡata yivirimandi haḡiniḡ, kinzihinziḡimu, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara haḡiniḡ indarita umu. Uhuhu Jisas krunavundiḡ Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka miḡa ñiḡuñiḡu ndihi ḡgirim maḡundara. ⁸ Naḡga, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi haḡiniḡ tamata kiyihi ḡgirim maḡundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi ḡiniḡ tamata kindu

10:42 Mt 18.5-6 naḡga, 25.40 naḡga, Mk 9.41 naḡga, Hi 6.10 **11:2** Mt 14.3

11:3 Mal 3.1 * **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatiḡ ḡguramirimandi, vami. Kuyu kaniḡandihin, Aisaia 35.1-7yi naḡga, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 naḡga, 26.31 **11:7** Mt 3.5

hañiniñ aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihaniñ ngirim mañundara. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumingañ ngirim undara. Nariñ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara sihananjañ tarativiramañgarahi. ¹⁰ Gotindu angwimikiyi Jonirim ambami, Got ñiñi nuñandiñ ambi, Ngana. Yi kru mumingañ simbitin kasiramata yandi kuyu ni miñata ambavarata, nambirim kwimbi miñasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariñ yi kandi ambin, Jon kukuyi miñangiruhiru hama kru pirivisayi yivurahamu hañiniñ tarativirandi. Hara kru ñimbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joniñ tarativirimañgarimandi. ¹² Jon kukuyi miñangiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sangandu tikatika nañga hañiniñ, Gotindu tiwiyi kiyimindañ vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanğa kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hañiniñ pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nañga tikatika kuyundu angwimiki niñandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniñandihin indarimindañ vatañgata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kañandihin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñatamamañgarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niñiniñindu vana hañiniñirim ambavaririm, tih kuyu pamatavu ambiriman. Nuri ñiñi maña tihirutihiru upiyi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivuriñ, hara nariñ mavindihi mañirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mañguvirandi, nañga ambandu, Sundi ñamba nu nañga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Ñiñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara, kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nañga kru

11:9 Lu 1.76 **11:10** Mal 3.1 nañga, Mk 1.2 nañga, Jo 3.28 **11:12**

Lu 16.16 * **11:12** Grik kuyuyi kaniñiniñirim mañambamañgarami. Kru muvira nuriñandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yañirim idarimañgarandu hañiniñ ambitin, Rom hati nañga kurihata nuriñ piñguvarimandiyu. Kamata Gotindu kwimbi miñasirivitu muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañiniñ piri niñi yivurahimandi, vamba ambami, vandu. **11:14** Mal 4.5 nañga, Mt 17.10-13 nañga, Mk 9.11-13 **11:18** Mt 3.4

11:19 Mt 9.10-14 nañga, Lu 7.35

ñamba vanavana andindu muvirandu nimbaha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniñiniñ miñahandata simbira miñandu. Kamatihu krunavundi muvira nurinandi simbiravu taya ngandu. Kamatihu Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

Krunavundi mavi mañgimiruyu hañiniñ pimi kavirimandiyu

(Luk 10.13-15)

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi mañgimirumu. Kamatihu kanditiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihanu hatiñ Jisas ambahimumbirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin naŋga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru muminga uta pihu Tair naŋga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ngandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ngata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hañiniñirim indariramata maviñgimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatinguriman vata yihiramami hiviñ hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair naŋga Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindañ, vamba ambandara, maninganzikwi. Hara nari kimuhimu ñiniñindu upiyi miñgurimandira. Yi nari naŋga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ngandara maña kru muminga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatinguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara

(Luk 10.21-22)

²⁵ Kandihirivi hañu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa naŋga piri niñindu Aru miñga. Yi nañ kuyu avi ngwin, na muhimimuhim kandihaniniñ indarimit avi naŋga mirimba naŋga hañiniñirim sipiruramamana. Kamata kru nurinambi tanguhu miñguhi ñiñi maña kindu hañiniñ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihatimana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamami. Kru muminga ndahara Ñiñi hamañ mañgandi. Niñuva

11:21 Ais 23.1-18 naŋga, Ese 26.1—28.26 naŋga, Jol 3.4-8 naŋga, Amo 1.9-10 naŋga, Jna 3.6 naŋga, Sek 9.2-4 **11:23** Stt 19.24-28 naŋga, Ais 14.13-15

11:24 Mt 10.15 naŋga, Lu 10.12 **11:25** 1 Ko 1.26-29 **11:27** Mt 28.18 naŋga, Jo 1.18 naŋga, 3.35 naŋga, 10.15 naŋga, 17.2 naŋga, Fl 2.9

nujambi ngandi. Nannga, kru muminga Nijuvan manngandi. Niñi hama nujambi ngandi. Nannga kru Nijuvan isihuramahi ngandu hanjiniñ ndaya Nijuvan ngandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miñata pimi aru kavundara nari, sihananga yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yan ngandara. Yi yambi tanghin minguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ngata, yandi kuyundu tiwiyi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu pingwiyi pingirimandiyu vata tamandu maña yandi tiwiyi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariñandi pingwiyi tamin hanjandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nannga nariñ kavuhavu him ngundin ha pimi ma, vami.

12

Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami

(Mak 2.23-28 nannga, Luk 6.1-5)

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi muyi, Jisas wit kiva itiniñitiñi umi. Kamata nuñandi simbirasara hanjiniñ avihatih, wit kiris hanjiniñ miñamiña ñamu. ² Kamatihu Farisi hanjiniñ ngata Jisasiñ nimavamu, Niñga, nimata vana nandi simbirasara niñiniñ andiyu niñandihin, Avirikimuhimu Hiviyi andihu avimandi, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Kuha Devit nuñandi hati nannga aviharim ngata andimi vana ha nari ngatingiruta mambaha ngandara. ⁴ Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatimba amuti ndu tak Gotindu tamingangimbañi kiyihi, Gotiñ kirañinguhu hanjiniñ tamahu mambirañi kindi. Kandihanandihin miñata nuñandi hati nannga ñamu. Mavatimba kandiha kru sanjiniñ mañarasimu, Gotiñ kirañinguhu hanjiniñ ndaya ñarasimu. Hara Devit nannga nuñandi hati ñamu. ⁵ Nannga, tikatika kuyundu angwimikiyi kindi hanjandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotiñ kirañinguhu taviyi Gotiñ kirañinguhu hanjiniñ simbira miñandu. Hara nuriñ kuñgi manngahandi.

11:28 Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 nannga, Sek 9.9 nannga, Jo 13.15 nannga, Fl 2.5 nannga, 1 Jo 2.6 **11:30** 1 Jo 5.3 **12:1** Lo 23.25 nannga, Mk 2.23-28 nannga, Lu 6.1-5 **12:2** Kis 20.10 nannga, Mt 12.10 nannga, Lu 13.14 nannga, Jo 5.10 nannga, 7.23 * **12:2** Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviyi simbira miñamiharim karikaritimi. Simbira miñamiharim tikatika kuyu nuriñ karikaritimi muha, ñaña minditiñiniñ yivutihiruramarama simbira. Annga Miñamiña, 34.21yi ngamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi niñiniñ tamahubirata tikatika kuyu kaniñandihin miñata kavaray, vamu. **12:3** Wkp 24.9 nannga, 1 Sml 21.1-6 **12:5** Nam 28.9-10

⁶ Harim nariņ yi ambin, kru niņi kiyi miņga Gotiņ kirañiņguhu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yan saņinaņga kirañiņgundararim pirimandamandin. Hara muņiniņ sihiņgamara vata piritamamaņgarandin, vamba ambami. Harim kuyu kaniņandihindu kuyu sapa ha ņgamaņgarandaranditi, kru pimi manimani niņiniņirim pimi maņghara. ⁸ Harim Krundu Niņi hama nuņambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

*Jisas kru kuma kimuhimu miņgaņ miņavindamami
(Mak 3.1-6 naņga, Luk 6.6-11)*

⁹ Jisas kandi upi haņu mitata uta pihu muyi yivurahami. Kamata Got naņga kuyundavaravara tavi nuriniņdiyi indihumi. ¹⁰ Kandihani kru mumiņga kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu miņga. Kru muvira kuyusihirata Jisasiņ nuņandi miku niņiņ ndu kumaņgimbaņi tamimindaņ vata kitihuta ambamu, Kru kandi naņga haņiniņ Avirikimuhimu Hiviyi miņavindamahariņ vaha, mana mambaha miņavindamahariņ, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas nurini ambami, Nariņandi kru mumiņga nuņandi sipsip minzaminza ņandi Avirikimuhimu Hiviyi kumbaņi miņguti piņgiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maņa him ma, sipsipiņ kru tarativiramanaņgarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi naņga haņiniņ miņavindamahariņ, vami. ¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu hamaņ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nuņandiha titi tamahi avindita kuma tamu maņa kiyimi. ¹⁴ Kandihamatihi ņgata, Farisi haņiniņ Got naņga kuyundavaravara tavi ha mitata uta tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasiņ yivutatamitiriņ kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi miņga

¹⁵ Farisi haņiniņ Jisasiřim mindahirahu ņgami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambi kandi naņga haņiniņ sihiņdi umu. Kamatihi krunavundi kandi naņga haņiniņ sihanaņga miņavindamami.

12:6 Mt 12.41-42 naņga, Lu 11.31-32 **12:7** Hos 6.6 naņga, Mt 9.13 **12:10** Lu 14.3 **12:11** Kis 23.4-5 naņga, Lo 22.4 naņga, Lu 14.5 **12:14** Mt 26.4 naņga, 27.1 naņga, Mk 3.6 naņga, Lu 6.11 naņga, Jo 7.1 naņga, 7.19 naņga, 11.53

* **12:14** Farisi, kru kandi naņga haņiniņ miņavindamatama vanarim simbira maņa vamba indariramarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi naņga niņiņ maminiņavindamata simbira maminařasimu. Hara Jisas kru kandi naņga haņiniņ Avirikimuhimu Hiviyi miņavindamarasimi. Kamatihi Farisindu mavimbu niņambirim ņambatirasimi. Harim nuņ yivutatamimindaņ vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, naņga Jon 5.16yi kita uta 18yi ņgamara.

12:15 Mk 3.7-10

16 Kamata Jisas krunavundiṅ karikarita ambami, Uta yambirim kru muṅiniṅ maṅambavaramara, vami. 17 Jisas kandihamata vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara Aisaia ambami kuyu haṅandihin kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, 18 Niṅandihin yandi simbirakara miṅga. Yi nuṅ yambi yihiramamin. Yi nuṅ mavindamamaṅgarandin, naṅga yandi mavinimbu nuṅambirim kinzihinziṅimangari. Yandi Maviṅiṅ nu naṅga tamiman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi piriṅvisa muvundumuvundu haṅiniṅ ambavarimandi. 19 Nu krunavundiṅ ukari saṅganzaṅgandindi mambihuravirimandi. Naṅga kindimakamakayi taṅguramata ambavarititi krunavundi maṅindarimandiyu. 20 Kuki tikatikama haṅandihin nu maminiṅarivirimandi. Naṅga umbi mandumaṅgarimandi ha maminiṅawimirimandi. Nu simbira miṅata anditi tititaya kiyihiyi vana ha ṅamba vanavana haṅiniṅ taratavirimandi. 21 Kamati krunavundi piriṅvisa muvundumuvundu haṅiniṅ, nuṅirim indarimaṅgarata ariṅ ṅguramirimandi vata tavirimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Jisas Belsebul naṅga simbira miṅandi vamu
(Mak 3.20-30 naṅga, Luk 11.14-23 naṅga, 12.10)*

22 Kandihirivi haṅi kru sundi ṅamba ariṅgumi miṅgan Jisas kiyimiyi miṅata payimu. Kru kandihama tamiṅga ṅumi naṅga kuyu maṅguyundavarandi miṅga. Kamatiṅhu Jisas nuṅ miṅavindamahi, kandihama kuyundavarata tihiraṅami. 23 Kamatiṅhi krunavundi sihanaṅga pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niṅuṅiṅgi vaha, vamu. 24 Hara, Farisi haṅiniṅ kuyu kandiha indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ṅambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ṅamba piṅguvarandi, vamu.* 25 Hara Jisas nuriṅandi indarimit hambu ṅgami. Harim nuriṅ nimavami, Piriṅvisa minzayindu ṅiniṅ sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniniṅ ṅambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu ṅiniṅ tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniniṅ tikatika mandihu. 26 Kamata maṅa, Satan yahata Sataniniṅ piṅguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihitu, Satanindu tikatikata nuriṅ karatamatamandu maṅgiyimandi. 27 Harim yaṅ Belsebul ṅguramahi sundi ṅamba haṅiniṅ piṅguvarandintiṅgata, nariṅandi

12:16 Mt 8.4 naṅga, Mk 3.12 12:18 Ais 42.1-4 naṅga, Mt 3.17 naṅga, 17.5

12:22 Mt 9.32-33 12:24 Mt 9.34 naṅga, 10.25 naṅga, Mk 3.22 naṅga, Lu

11.15 * 12:24 Belsebul ṅimbi ni Satanindu mu ṅimbi. 12:25 Mt 9.4 naṅga, Jo 2.25 naṅga, Sk 2.23

hatin jinindaya nguramahi sundi namba haninin pinjuvarandu. Harim nari ambara kuyu haninirim narinandi hati narin ngatingurimandiyu. ²⁸ Hara, yan Gotindu Maviñinji nguramahi sundi namba haninin pinjuvarandintingata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata ara nanga kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru muminga kru tikatika mingandu taviyi pamata indihuta nuñandi muhimimuhim minjahi. Kamatirim kru tikatika haman siki nanga simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim minjahi. ³⁰ Kru yan mindu mandamandi hama, yan miku tamandi. Ara kru yan nguramata krunavundin mayivutihiruramandi hama, pinjuvarahi sinjunzingu undu. ³¹ Kamataharim narin yi ambin, krunavundi muhimimuhim namba vanavana andirimandiyu, nanga Gotin ambasuvirimandiyu haninin, Got kunji kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinjin ambasuvirimandi hamandu kunji, Got manguyivirimandi. ³² Kru muminga Krundu Nininji kuyu namba ambirimandi. Hara namba vana kandihaninin Got kunji kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinjin kuyu namba ambirimandi hamandu namba vana hanandihin, tihu nanga mutihu ndahara Got kunji manguyivirimandi, vami.

*Ahu namba hanandihin kandi namba tamandi
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hanandihin nuñandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu namba ha kandi nuñandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara nana kandihambu ngangaramata ambandu, Ahu nda avi, nda namba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru namba, tau namba ninin maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuñandi mavingukuyi muhimimuhim indarimit kindi haninin ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambu nuñandi mavi hubavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru namba hamandu indarimit namba sambu nuñandi mavi hubavu kindi. Harim namba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi narin ambin, Got krunavundin ngatingurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hanininirim indariramarama ngatingurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuvu

12:28 Dan 2.44 nanga, 7.14 nanga, Lu 1.33 nanga, 17.20-21 nanga, Si 10.38 nanga, 1 Jo 3.8 **12:29** Ais 49.24 nanga, Lu 11.21-23 nanga, 1 Jo 4.4 **12:30** Mk 9.40 nanga, Lu 9.50 nanga, 11.23 **12:31** Mk 3.28-29 nanga, Lu 12.10 nanga, Si 7.51 nanga, 1 Ti 1.13 nanga, Hi 6.4-6 nanga, 10.26 nanga, 1 Jo 5.16 **12:32** Mt 11.19 nanga, Lu 12.10 nanga, Jo 7.12 nanga, 7.52 nanga, 1 Ti 1.13 **12:33** Mt 7.16-20 nanga, Lu 6.44 **12:34** Mt 3.7 nanga, 15.18 nanga, 23.22 nanga, Lu 3.7 nanga, 6.45

taya nḡanḡaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miḡga, na avi miḡga vamba ambirimandi, vami.

*Kru muvira Jisasiḡ muhiḡ nzihi sihirasihirariḡ kitihumu
(Mak 8.11-12 naḡga, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba naḡga haḡiniḡ naḡga Farisi muvira Jisasiḡ nimavamu, Ahusiki, muhiḡ nzihi sihirinana ḡḡim vata piri kiriḡ, vamu. ³⁹ Kamavahu Jisas nurinḡ kimbɩ ambami, Nimati hiriviyindu krunavundi ñamba ḡiniḡ. Harim Gotinḡ ndaya maviḡni mandamandu. Imutamut muhiḡimuhim nzihi ḡḡimindaḡ vata aḡanḡarandu hara maḡḡimandiyu, maḡḡga. Muhiḡ nzihi sihirahi ḡḡimaña ha, kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Jona sihirami handaya ḡḡimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviḡgumbaḡi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Niḡi hama ndahara arikikwiri hivi sava humbaḡi kiyimandi. * ⁴¹ Krunavundiḡ Got ḡḡatiḡguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihanaḡga Gotindu tamiḡgaḡi ñamba vana andindurim taḡguramirimandiyu. Kamata nariḡandi tiwimiyi krunavundi ñamba vanavana andindurim kuyu kimbaḡi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavarahi ḡḡanḡa maviḡgimirumu. Hara kru mumḡḡa nari ñiḡḡiḡi kiyi miḡga, Jonaḡ tarativiri. ⁴² Krunavundiḡ Got ḡḡatiḡgurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu haḡambi ndahara Gotindu tamiḡgaḡi taḡguramirimandi. Kamata krunavundi tihundu niḡiniḡindu ñamba vanavanarim kuyu kimbaḡi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihanambi, piriḡisa niñindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuḡandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru mumḡḡa niñi kiyi miḡga Solomoninḡ tarativiramḡgari, vami.

*Sundi ñamba anḡa payimi
(Luk 11.24-26)*

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi ñamba kru mumḡḡan mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi maḡḡimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin hañi anḡa uta kiyiman, vamba ambirimandi.

12:38 Mt 16.1 naḡga, Mk 8.11 naḡga, Lu 11.16 naḡga, Jo 6.30 naḡga, 1 Ko 1.22 **12:39** Mt 16.4 naḡga, Mk 8.12 naḡga, Lu 11.29-32 * **12:40** Jona 1.17yi ḡḡamara. Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Jonandu aḡḡwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundiḡ Gotindu kuyu ambavarahi, nuḡandi kuyu indarita maviḡgimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ḡḡamara. **12:41** Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 naḡga, 2 Sto 9.1-12 naḡga, Mt 12.6 **12:43** Jop 1.7 naḡga, Lu 11.24 naḡga, 1 Pi 5.8

Kamavata uta kiyimi tavi ha ngiti ikirañata kanzi miñayahuramintu sanjyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi ñamba kuma timu, tamu arikinzipi tinjiruramata vat ñamba vanandu supirisupiri hañiniñ timbuta pata indihuta tavi kandihani kiyimandiyu. Kru kandihama kuha ñamba kiyimi, hara tihu ñambatimanjarimandi. Krunavundi tihundu niñiniñ siwimañanzihhi yivurahimandi, vami.

*Nininin Jisas niñum nanğa niñuranava
(Mak 3.31-35 nanğa, Luk 8.19-21)*

⁴⁶ Jisas krunavundiñ kuyu nguhihi niñum nanğa niñuratakiña pata Jisas nanğa kuyundavarimindañ vata tapirañi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavarahihi, kru muminga pata ambami, Namaka nanğa naratakiña nananğa kuyundavarimindañ vata pata tapiravu nda kuyu, vami.*
⁴⁸ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yamaka nanğa yaratakiña kandihaniniñ nininin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuñandi simbirasarañ isihuramata ambami, Ngamara, niñiniñ ndihi yandi yamaka nanğa yaratakiña. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuñandi pihuyi kindi hamandu vana taya miñahandahandarim pirikindu hañiniñ ndaya, yandi yamaka, yarimandakiña nanğa yaratakiña, vami.

13

*Wit kiris ndu tihhi kuyu
(Mak 4.1-9 nanğa, Luk 8.4-8)*

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindhata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambi nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananğa indu tivi hambu tanğuvatamu. ³ Kamatihi Jisas nurin tihhi kuyu sambi ambavarata, nimavami, Indarimara. Kru muminga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.*
⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi miñgaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba nanğa virañi miñgaramamu. Piri kandihanu simbiyi simbiyi kiri

12:45 Hi 6.4 nanğa, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 nanğa, Mk 3.31 nanğa,

Jo 2.12 nanğa, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba nanğa muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin Matyu nuñambi mayihimbivirami. Kru muminga kuyu Mak 3.32yi nanğa Luk 8.20yi kiyi hañiniñ ngata, kuyu siwimañara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 nanğa, Ro 8.29 nanğa, Ga 5.6 nanğa, 6.15 nanğa, Kl 3.11 nanğa, Hi 2.11 **13:2** Lu 5.1-3 * **13:3** Matyundu anğwimikiyi kuyu kutanğuta kumanzipi timu tinjiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 13.3yi kita uta 52yi tihhi kuyu sambi Gotindu tiwiyi kiyihirim ambami.

hambu timba nanğa. Kamataharim wit kiris kandihanın piri kandihanu miŋgaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbaŋi mamıŋgumi. Harim ina kirahimuhi sahata kimumbiramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ŋiŋiŋi miŋgaramamu. Kamatihu siki punzi nanğa haŋinin timirata wit haŋinin tariŋgumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi miŋgaramata timirata kandi tamamı. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamı. ⁹ Kru kinzihi nanğa hama, kuyu niŋandihin miŋatamamaŋgarata indarim, vami.

Jisas tihi kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanğa, Luk 8.9-10)

¹⁰ Kiyihandata Jisasıdu simbirasara pata nuŋ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundiŋ tihi kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariŋ Got anditi muhimimuhim nuŋandi tiwiyi kiyihiyi haŋindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ŋgimandıra. Hara krunavundi maŋgimandıyu. ¹² Kru mumıŋgandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandı haŋi nuŋ Got sihinda muvira ŋgurimandı. Kamati nuŋandi muhimimuhim sambı kiyimandı. Hara kru mumıŋgandu muhimimuhim maŋgiyimandı ha, muhimimuhim miŋahandata kiyimandıyıpu ha Got piŋguvarata mitirimandı. ¹³ Kanımata sapayirim nuriŋ tihi kuyu ŋgundin. Nuriŋandi tamıŋgaŋgiris ha tihiraŋandi, hara muhim maŋgimandıyu. Miŋatamandu hara, kuyu mu maŋindarimandıyu, kamatu nuriŋandi mirimba vu mandaruvihirimandı. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanımata niŋiniŋirim ndihi Gotıdu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambı ŋimbiri indarimandıra. Hara kuyu sapavu maŋgimandıra. Muhimında ŋgimındaŋ vata sambı ŋimbiri tihiraramirimandıra, hara maŋgiyimandıra. Krunavundi kandaŋininıdu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatıhi nuriŋandi kinzihi haŋinin kuyu avi indaritaririm yakwirivarandu. Nuriŋandi tamıŋgaŋgirisı ha miŋayihindu. Kamataharim nuriŋandi tamıŋga ha muhim maŋgimandı. Kamati nuriŋandi kinzihi ha muhim kuyu maŋindariti, nuriŋandi mavi hubavı kuyu sapa ha maŋgimandı. Kandihamata vana maŋandita, maviŋgimirıta yi kiniyi patu nuriŋ miŋavındamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia

13:12 Mt 25.29 nanğa, Mk 4.25 nanğa, Lu 8.18 nanğa, 19.26 **13:13** Lo 29.4

13:14-15 Ais 6.9-10 nanğa, Mk 4.12 nanğa, Jo 12.40 nanğa, Si 28.26-27 nanğa, Hi 5.11

ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanga muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzhinzitimara. ¹⁷ Yi narij kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miyata ambavaravara nanga kru tititaya kiyihiyi hanjini sambi muhimimuhim tihu ngara ninjini ngiminda vata piritamamangaramu, hara mangamu. Nanga kuyu indarindara ninjini indariminda vata piritamamangaramu, hara manjindarimu, vami.

*Wit kirisindu tihi kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanga, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru muminga kivayi wit kiris kavaramindu tihi kuyu hanjindu kuyu sapa ambitin indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nujandi sapavu mangandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayinandi kuyu Got nujandi mavingukuyi kurindi hanjini pingvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nanga virañi mingaramata sariwayinandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayinandi indarita kinzhinzitindi. Hara nujandi indarimangaramangara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nujandi indarimangamangara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzhinzitindi. Hara kru nujandi indarimangaramangara vana hanjandihinirim pimi nguhu, nujandi indarimangaramangara vana ha mingata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingñi mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nanga timbahiris sambi miyatihiruramaramarim indarindi. Kamatihi kandi vana hanjini Gotindu kuyu hanjini yivutaringuhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamangarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tihi kuyu

²⁴ Jisas nurij tihi kuyu mujandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminga nujandi kivayi wit kiris avi hanjini kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karilahuhu kru hamandu miku minga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñingi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyihandata wit hanjini aruta kandi tamirim

andihī ṅgahura tīpa ṅamba haṅṅinṅ ndahara kandi tamirīm kiyīmi. ²⁷ Kamatihu simbirasara haṅṅinṅ uta kiva niṅuva hamaṅ nimavamba ambamu, Aru miṅga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niṅi kavaramana vamba indarindariṅ. Hara mumindihi tīpa ṅamba nda naṅga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nuriṅ ambami, Miku hiru mumiṅga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Ṅṅinaṅgata uta tīpa ṅamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nuriṅ ambami, Kitiraṅṅitiraṅṅwisa. Tīpa ṅamba haṅṅinṅ kumbiravarambara wit avi haṅṅinṅ naṅga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira miṅimandiyu haṅṅinṅirīm ambiriman, Tīpa ṅamba haṅṅinṅ wisa tahirandahira kiti kahaṅgaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi haṅṅinṅ yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tihī kuyu

(Mak 4.30-32 naṅga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriṅ tihī kuyu muṅandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maṅa. Kru mumiṅga mastet kiris ha miṅata nuṅandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maṅa ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviraṅ tarativirata ahu maṅa arutindi. Kamatihī kava pata nuṅandi maka haṅi ṅinṅi tihundu, vami.

Yisindu tihī kuyu

(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nuriṅ sihinda tihī kuyu muṅandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maṅa. Navundi muṅambi wit sambī miṅata yis naṅga tarayīwarata tamahi kihata siṅgi ha naṅga kihirihiritindi, vami.

Jisas tihī kuyuyi taya ambavarami

(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihanaṅga kuyu krunavundiṅ ambavarami niṅinṅ, tihī kuyuyi taya ambavarami. Miṅamamaṅi ndamata maṅambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara mumiṅgandu mikatimbayī Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niṅi yivurahami hirivi haṅinda kita patavata tihundu takuk niṅi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tihī kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihī kandisikwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tihî kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañi indihuhî nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyyi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu. ³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Ñiñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyyi kiyihiyi hañiniñ. Ara tipa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miñga tipa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira hañiniñ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tipa ñamba kumbirata kiramû maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Ñiñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihî krunavundindu indarimañgaramañgara vana ñambatindi hañiniñ nañga, kru sihanañga ñamba vana andindu hañiniñ, piñguvarimandiyu. ⁴² Kamata kavariñ ahumira aruyi urimandiyu. Ahutunğı kandihañi irihariha mika satipirimandiyu. ⁴³ Kanditiwimi hañi krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyyi kiyihiyi hañi ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñatamamañgarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piriñhumbañi sipiruta kindindu tihî kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itañi piri kayivata sipirumu maña ñandi. Kamatihu kru mumiñga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinziñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandihaha mut miñami, vami.

Wiriri avinziñkwi ñandindu tihî kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tihî kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miñga wiriri avirim puhirata kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muñandi ngahi avinziñkwiñkwi tihî, uta ambahi muhimimuhim nuñandiha mut miñahu timbahiris ha miñata uta wiriri avinziñkwi kandihaha mut miñami, vami.

13:38 1 Ko 3.9 **13:40** Mt 7.16 nañga, Jo 15.6 **13:41** Mt 24.31 nañga, 25.31-46 nañga, Mk 13.27 **13:42** Mt 8.12 **13:43** Dan 12.3 nañga, 1 Ko 15.42 nañga, 15.53 nañga, 15.58 **13:44** Ais 55.1 nañga, Mt 19.29 nañga, Lu 14.33 nañga, Fl 3.7-8 nañga, Sk 3.18 **13:46** Snd 2.4 nañga, 3.14-15 nañga, 8.10 nañga, 8.19

Kamahayindu tihî kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tihî kuyu muᅇandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu miᅇguhi muhimimuhim asa miᅇandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piᅇgiriti pata tiᅇgiᅇu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi haᅇiniᅇ maki isi muyi tamata, asa ñamba haᅇiniᅇ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ᅇiniᅇ kru tititaya kiyihiyi ñiᅇgi hañi kiyimandiyu haᅇiniᅇ miᅇimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavaritu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutuᅇgi aruyi kavaritu irihariha miᅇa satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara haᅇiniᅇ kitihuta nimavami, Kuyu sihananᅇa kaniniᅇinᅇdu kuyu sapa ᅇgandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, ᅇgandariᅇ, vamu. ⁵² Kamavahu nuriᅇ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanᅇa haᅇiniᅇ tikatika kuyu ᅇgandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ᅇgandu. Nuri tavi aru muᅇandihinᅇdu niᅇuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim nuᅇandi avivi kuhandu nanᅇa kihi yavurita kindi haᅇiniᅇ, sihananᅇa miᅇaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasiᅇ kutivu tamamu

(Mak 6.1-6 nanᅇa, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tihî kuyu kaniniᅇinᅇ ambavarata mituta piᅇu kandiha mitata nuᅇandi piᅇuyi umi. Uta Got nanᅇa kuyundavaravara tavi nuriᅇandiyi indihuta, krunavundiᅇ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananᅇa nuᅇandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanᅇa muhim nzihi sihirandi vana niᅇandihin paᅇundu miᅇami. ⁵⁵ Ara ᅇgandariᅇ, kru nima niᅇuva tavi tihutiᅇu miᅇga. Niᅇum Maria, niᅇuranava, Jems, Josep, Saimon nanᅇa Judas. ⁵⁶ Nanᅇa niᅇurimaᅇgati sihananᅇa kihiri kiriᅇ. Kru kanima tikatika nanᅇa indarimit avi niᅇandihin paᅇundu miᅇata kandi vana niᅇiniᅇ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuᅇirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriᅇ nimavami, Kru Gotindu kuyu miᅇata ambavaravara miᅇga mupiᅇu mupiᅇu nu ñimbi nanᅇa miᅇga kindi. Hara nuᅇandi piᅇu timbanzikwiyi nanᅇa nuᅇandi taviyi nu ñimbi maniman miᅇga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niᅇambirim

13:47 Mt 22.9-10 **13:49** Mt 13.42 nanᅇa, 25.32 nanᅇa, Lu 13.28 **13:53-54** Mt 2.23 nanᅇa, 7.28 nanᅇa, Mk 6.1 nanᅇa, Lu 4.16 nanᅇa, 4.22 nanᅇa, Jo 7.15
13:55 Jo 6.42 **13:57** Mt 11.6 nanᅇa, Mk 6.3-4 nanᅇa, Lu 4.24 nanᅇa, Jo 4.44
13:58 Mk 6.5-6

maṅdarimaṅgarahu, pihu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiṅgandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miṅaṅgihuru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 naṅga, Luk 3.19-20 naṅga, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot p̄rivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihi andimi vana ha indarimi.* ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuṅandi simb̄irasara haṅin̄i nimavami, Kru kandihama Jon kukuyi miṅaṅgihuru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita aṅga yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihirasihirandu t̄katika nuṅandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasin̄ Herot urami, nu niṅura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotin̄ nimavami, Navundi kaṅambiṅ urahana avimandi, vami. Kamavahi Jonin̄ Herot miṅahandata siki takiri maña t̄katika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Jonin̄ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara miṅga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piṅitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot naṅga niṅum nuṅ kavumi hivi haṅandihinirim indaramata ñamu. Kamatihi kandihivi hañi Herodiasindu navundi ñin̄i haṅambi pata nuri kiyimu itihañi tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami haṅandihinirim mavindamaṅgarami. ⁷ Kamata Herot t̄katika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yaṅ muhimirim nda kitiwina ṅguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ñin̄i haṅambi niṅum, nuṅandi navundiṅ ambami. Kamatihi nuṅandi navundi haṅambi Herotin̄ ambami, Jon kukuyi miṅaṅgihuru hamandu mikumuṅgi ha maki muyi tamata kavuta pata yaṅ ṅgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandihama indarimi nuṅandi mavimbu pimitimi. Hara t̄katika kuyu kahañami haṅandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ñamu haṅin̄in̄indu tam̄iṅgaṅgimbañi sihumi ṅgavitinima vata, saṅganzaraṅ ambahi navundi ñin̄i haṅambi ambami maña andimu. ¹⁰ Kru mum̄iṅgaṅ simbihi kru ñamba vana

* **14:1** Herot kanima, mu ñimbi nuṅandi Antipas, p̄rivisa Galili karatamandi. Herot kandihama niṅuvandu ñimbi Herot. Niṅuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin̄ kavumi. Matyu 2yi ṅgimandira. **14:3-4** Wkp 18.16 naṅga, 20.21 naṅga, Mt 11.2 naṅga, 21.26 naṅga, Lu 3.19-20 naṅga, 20.6

14:10 Mt 17.12 naṅga, Mk 6.27 naṅga, Lu 9.9

andihu tamandu upiyi umi. Uta sanjanzara muhaman ambahi Joniŋ piŋgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ŋiŋi haŋambiŋ ŋgumi. Kamatihi niŋum kiyimiyi miŋata umi. ¹² Kamatihi Jonindu simbirasara haŋiniŋ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbaŋi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

Jisas 5,000 kruŋ ŋaŋa ŋgumi

(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi pihi ha mitata nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambi Jisas uyi vava kuyu indarita, pihi aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata priyi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ŋgahi krunavundi sambi kiyimu. Kamatihi ŋgahi mavindihi, nuriŋandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivititihi simbirasara haŋiniŋ pata Jisasin nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihi makamaka uhuhu nuriŋambirim ŋaŋa mut miŋamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nuŋandi simbirasaraŋ ambami, Mumirim urimandiyu. Nariŋambinda ŋaŋa ŋgutira ŋamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ŋaŋa niŋi sambi maŋgiyi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu.* ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandiha yi kini niŋi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tipa haŋi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasiharamata nuŋandi simbirasaraŋ ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ŋahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyihi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ŋamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi naŋga ŋiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

Jisas indu himbaŋi kindavarami

(Mak 6.45-52 naŋga, Jon 6.16-21)

²² Jisas nuŋambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu

14:14 Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34 * **14:17** Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu hangim maŋa. Mavatimba kumanzipi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ŋahu.

14:19 Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10 **14:20** 2 Kin 4.44 naŋga, Mk 6.42-43 naŋga, Lu 9.17 naŋga, Jo 6.11-13

vata ambami. ²³ Kamata krunavundiḡ simbihi uhuhu nu nuḡambi apuvu Aru nima naḡga kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miḡgumi hiriviyi nu nuḡambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ḡapiru hambu pata kuku ha naḡga kupik ha tarayikirahi minza haḡu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siḡandihī Jisas kuku himba haḡi taḡguramata uta nuḡandi simbirasara haḡiniḡ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuḡ ḡgahu indu himba haḡi payihī piḡituta nananḡarata ambamu, Ni sundi ḡamba muḡandi, vamu. Kamavata piḡituta pati avanḡaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiḡandi Jisas nuriḡ nimavami, Tikatikatita kiyimara. Nimbu yitihī piḡimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuḡ kimbī nimavami, Aru miḡga, na tiḡgata, ambina yindahara kuku himbaniḡi na kina haḡi taḡguramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paḡi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haḡi taḡgutataḡguramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ḡgahi wini ha tikatika sikwitihi piḡitumi. Kamata kuku haḡi tihita miḡguhandami. Harim yahata kuyu kimbaḡi nimavami, Aru miḡga, yaḡ ḡgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiḡandi Jisas kumandamata Pitan miḡahandata nimavami, Yaḡirim indarimanḡaramanḡara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik haḡi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba haḡi kiyimu haḡiniḡ Jisasindu ḡimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu ḡiḡi, vamu.

*Kandi naḡga haḡiniḡ Genesaret miḡavindamami
(Mak 6.53-56)*

³⁴ Jisas naḡga nuḡandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariḡi yivurhamu. ³⁵ Kamatihi kru kandihanaḡu hati Jisasiḡ ḡgata, nuḡ ḡgandu, harim sihananḡa pihu kandihanaḡu ariḡi kindu haḡiniḡirim kuyu tamahu umi. Kamatihi krunavundi sihananḡa kandi naḡga haḡiniḡ timbuta nu kiyimiyi payimu. ³⁶ Kamata Jisasiḡim, mitina krunavundi kandi naḡga niḡiniḡ nandi mikwiri ḡapiru haḡi miḡasarata avindiḡu vata aḡanḡaramu. Kamata krunavundi sihananḡa kandihamatimu haḡiniḡ, avindiḡu.

15

*Gotindu tikatika kuyu aññgitakiñandu kuyu taratıvirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hañu Farisi nañga tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiyi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñiniñ ariñandi aññgitakiñandu tikatika kuyu ariñ ngumu niñiniñ miñata kavarandu. Ñirim, kuma ñimburitara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñahandata, Gotindu tikatika kuyu miñata kavarandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiyi taya kita nuriñandi kuyu taya miñahanda. Nañga, kru niñum niñuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru muminga niñum niñuvañ nguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñum niñuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotiñ ngurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñum niñuvandu tiwiyi mañgiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñum niñuvañ timbahiris mañguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanguhara miñgundi. Kamata nariñandi naññgitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyusihirimbihañi. Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nañga indarimit hañiniñ yambirim kutañi nzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nañga tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ñiñindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimañgarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim mika humbañi indihundi hañiniñ andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi.

15:2 Mk 7.5 nañga, Lu 11.38 * **15:2** Simbirasara hañiniñindu kuma hañiniñ ñiñindimbanzikwi mandihira ñamu. Ñiñi nañga himinda Gotindu tamiñgañi miñata, nuriñambi ñiñi nañgandituma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburita Gotindu tamiñgañi sihinda ñañiranditara ñañandu ñandi kindi. **15:4** Kis 20.12 nañga, 21.17 nañga, Wkp 20.9 nañga, Lo 5.16 **15:8** Ese 33.31 **15:8** Ais 29.13 **15:9** Kl 2.18-22 nañga, Ta 1.14 **15:11** Mt 12.34 nañga, Si 10.15 nañga, Ro 14.14 nañga, 14.17 nañga, 1 Ti 4.4 nañga, Ta 1.15

Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañiniñ kuyu kandini indarihu nurinandi mavi ndambu avimandiha nganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nurin nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanga miñga. Harim muhimimuhim nu mangurimi hañiniñ kundur hañiniñ nanga kumbiravarimandi. ¹⁴ Kañiniñirim kandi vata mañambamara. Nuri tamiñga ñumi ñiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhaman kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasiñ kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihi Gotindu tamiñgañi ñiñindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina indarihariñ vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwiniñkwinitira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ngandara. Muhimimuhim mika humbañi indihundi ha mavi humbañi miñgundi. Kamatihi mavi niñandihin sihusihu taviyi piñguvarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu mika niñandihin ambavarandi hañandihin maviñguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana hañandihin andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi. ¹⁹ Yi krundu maviñgukuyindu muhimimuhim ñamba vana nimata niñiniñ yivurahandirim ambin. Indarimit ñamba. Kruñ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman nanga kru navundi maniman miñaviñgiriñgiri vana. Navundi kru nanga hañiniñ, nanga kru navundi nanga hañiniñ piñingarahara vana. Kipa miñamiña vana. Ngatiñgirutiñguru tiwimiyi kuyusihiñguyu ambavaravara vana, nanga muñiniñ ñamba tangutangy vana. ²⁰ Kandi vana niñiniñ andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi. Hara kru kuma ñimburiñmati ñandi hañandihin andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi, vami.

*Kenanindu navundi Jisasiñim indarimañgarami
(Mak 7.24-30)*

²¹ Jisas pihu Genesaret mitata, pihu aru Tair nanga Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ñambi pata kuyu kimbañi Jisasiñ nimavami, Aru miñga, na Devit Niñuñingi yañ sihiñga. Yandi navundi ñiñi niñambiñ sundi ñamba ariñguta piñingarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuñ

15:13 Jo 15.2 nanga, 1 Ko 3.7 **15:14** Ais 9.16 nanga, Mal 2.8 nanga, Mt 23.16 nanga, Lu 6.39 nanga, Ro 2.19 **15:18** Mt 12.34 nanga, Je 3.6 **15:19** Stt 8.21 nanga, Snd 6.14 nanga, Jer 17.9 nanga, Mt 12.34 nanga, Mk 7.21

kuyu kimbî mu ndahara maṅambami. Kamatihira navundi haṅambi tuvîrata sihîndî payîhi Jisasîndu simbirasara haṅîniṅ pata Jisasiṅ nimavamu, Navundi niṅambi sihîndî nimbu avañgarata sirindamata payitîhi simbîna aṅga umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yaṅ simbihi Israel hatiṅ ndaya, sipsip siṅgundîndu maña haṅîniṅ ṅguramîrim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi haṅambi pata Jisas kiyîmi hañî tandamikwîmikwîta, naṅgwîndarata pîrînimbu tîhîrata nimavami, Aru miṅga, yaṅ ṅgurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Ñîṅîndu ñaña ni miṅata upîrim kavaritîriṅ utîma, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi haṅambi nimavami, Aru miṅga, kandi ambana. Hara ñîṅî haṅîniṅ ñahu, ñaña miñî niṅuvandu pîna tîwîvu miṅgaramandi haṅîniṅ upîri ñandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarîta navundi haṅambîrim nimavami, Navundi na, nandi indarîmaṅgaramaṅgara vana ha aru sikwî. Harîm indarîmitana him ha yîvuraham, vami. Kamavahi navundi haṅambîndu ñîṅî haṅambi kandihiṅîvi hañî sikwîtaṅga avîndîmi.

Jisas kandi naṅga haṅîniṅ sambî miṅavîndamami

²⁹ Jisas pîhu kandiha mitata îndu Galîli kuku tivîyîndîvîñî ndaya umi. Kamata apuvu yahuta miñzîmi. ³⁰ Kamatîhi krunavundi sambî nu kiyîmiyî payîmu. Kamata tanda ñamba, tamîṅga ñumi, punzi kimîkîmi, maṅguyundavaravara haṅîniṅ, naṅga muhîmîmuhîm kandi naṅga haṅîniṅ sambî tîmbuta pata nuṅandi tandanzapa hañî tamamu. Kamatîhu nurîṅ miṅavîndamahi, avîndîmu. ³¹ Kamatîhi krunavundi ṅgahu maṅguyundavarandu haṅîniṅ kuyundavarahu, punzi kimîkîmi haṅîniṅ avîndîhu, tanda ñamba haṅîniṅ kîndavarahu, tamîṅga ñumi haṅîniṅ tîhîrañamu. Kamatîhi indarîhitîta Israelîndu Gotîndu ñîmbî tîhuyahamu.

Jisas 4,000 kruṅ ñaña ṅgumi

(Mak 8.1-10)

³² Jisas nuṅandi simbirasaraṅ uraramahi payîhu nimavami, Krunavundi niṅîniṅîrim yaṅ mavîndî. Ara naṅga arîki hîvî sikwî kiyîhu kwîrî hîvî niñî ñaña nurîṅandi maṅṅiyî. Harîm avîharîm kîtu simbitîn utu avi

15:24 Mt 10.5-6 naṅga, Si 3.25-26 naṅga, Ro 15.8 * **15:26** Jisas navundi haṅambîṅ taṅgutîni miṅgum vata maṅandîmi. Manîṅga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyî wîsa umi, kamatî sihîndîvîra muṅîniṅ indarîmu vata pîri tamami. Kamataharîm Jisas tîhi kuyu kanîṅandîhin gumi. Ñîṅîsirambi haṅîniṅ Israel hati maña, upîri haṅîniṅ krunzapa muṅîniṅ maña. Hara Jisas navundi haṅambîndu indarîmaṅgaramaṅgara vana ha ṅgata nuṅ ṅguramami. **15:28** Mt 8.10 naṅga, 8.13 **15:31** Mk 7.37 **15:32** Mt 14.14

mandirimandi. Tamiŋganzihisihitinda kwimbiyi miŋgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ Jisasiŋ nimavamu, Nimbiraŋi kru maŋgiyi. Harim ara mavatimba sambi paŋundu miŋata krunzivi kaniŋiniŋ ŋgutiriŋ ŋirimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kitihuta nimavami, Nariŋandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariŋandi mavatimba kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata kiyi, naŋga asa sambi sikwi maŋgiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiŋ ambahi piŋiyi kambaminzimu. ³⁶ Kamatihu mavatimba kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata haŋiniŋ naŋga asa haŋiniŋ miŋami. Kamata Gotiŋ kuyu avivi ŋguta miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaraŋ ŋgumi. Kamatihi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ krunavundiŋ ŋgumu. ³⁷ Kamatihu sihanaŋga ŋahu kipitimi. Kamata ŋata mitamu haŋiniŋ yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita ŋamu haŋiniŋ kruŋ ndaya yihiŋgiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi naŋga ŋiŋi sirambiŋ mayihitiŋgirumu. ³⁹ Kamata Jisas krunavundiŋ simbihi uhu, kupik miŋata Magadanindu vu umi.

16

*Jisasiŋ muhim nzihisihirina ŋgim vamu
(Mak 8.11-13 naŋga, Luk 12.54-56)*

¹ Farisi naŋga Sadyusi Jisasirim anditi ŋgim vata pata nuŋ ambamu, Na Gotindu simbira miŋandanatiŋgata muhim nzihisihirina nandi kuma munzi ŋgim, vamu. ² Kamavahura nuriŋ kimbini mavami, Kivitiŋi ambandara, Ihumbisa nimbu ŋaŋgwindi. Harim aviŋgivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisihi ambandara, Kukumuwava ndaŋguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musi kuku naŋga wiŋi payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihisi yivurahandi haŋiniŋ ŋgamaŋgarandara. Hara muhimimuhim nzihisi tihungirivi yivurahandi niŋiniŋ maŋgamaŋgarandara. ⁴ Krunavundi tihundu niŋiniŋ ŋamba ŋiniŋ nzikwi, harim Gotiŋ ndaya maviŋi mandamandu. Kamatiŋdi imutamut muhim nzihisi ŋgimindaŋ vata tuviraŋdu, hara muhim nzihisi muyipu ndahara maŋgimandiyu. Muhim nzihisi miŋgiyamiŋgiya, Gotindu kru kuyu miŋata ambavaravara Jonandu handaya ŋgimandiyu, vami. Kamavata Jisas nuriŋ mitata umi.

*Farisi nanġa Sadyusindu yisindu tihi kuyu
(Mak 8.14-21)*

⁵ Jisas nanġa nuġandi simbirasara haġiniġ uta indu timukari yivurahamu. Hara nuġandi simbirasara haġiniġ kwiniġkwinita mavatimba miġata maġumu. ⁶ Kamatiġu Jisas nuriġ ambami, Nari Farisi nanġa Sadyusindu yisiriġ tamiġa nanġa kindamara, vami. ⁷ Kamavahi nuġandi simbirasara haġiniġ nuriġambi masamasa kuyudavarata ambamu, Mavatimba mambaha mamaiġata payihariġ yisiriġ ambi, vamu. ⁸ Kamavahu indarita Jisas nuriġ ambami, Kru indarimaġaramaġara vana suksimbiri nanġa nari. Mumindihi nari ariġandi mavatimba maġiyi, vamba ambara. ⁹ Nari indarimitata mambaha ġara. Mavatimba kumanziġi timu tiġġiruramata 5,000 kru ñahu, pamata tiwatiwayi kundamara. ¹⁰ Nanġa nari mavatimba kuma timu, tamu ariġinziġi tiġġiruramata 4,000 kru ñamu. Kamatiġu tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. ¹¹ Nari mumindihi indarimitata maġara. Nariġ yi mavatimbarim indarimitata kuyu maġwin. Yi ambin, nari Farisi nanġa Sadyusindu yisiriġ tamiġa nanġa kindamara vata ambin, vami. ¹² Kuyu kandiġa indarita ambamu, Yi mavatimba nanġa kirandu haġandiġiniriġ maġambavari. Farisi nanġa Sadyusindu kuyuriġ tamiġa nanġa kindamara vata ambi, vamu.

*Pita Jisasiġ ambami na nuġaya vami
(Mak 8.27-30 nanġa, Luk 9.18-21)*

¹³ Jisas piġu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kandiġiwimi hañi nuġandi simbirasaraġ kitihuta ambami, Krunavundi niniriġ Krundu Ñiġi, vamba ambandu, vami. ¹⁴ Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi miġaġġiruhiru hama vandu. Muvira nambirim Elaiġa vandu, muvira nambirim Jeremaia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu miġata ambavaravara haġiniġindu muvat miġa vaha, vamba ambandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas nuriġ kitihuta ambami, Hara nariġambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. ¹⁶ Kamavahi Saimon Pita kimbini mavamba ambami, Na Got krunavundiġ aġa miġimandi vata yihiramami hama. Na Got siġaġġiyiġiyi hamandu Ñiġi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbini ambami, Saimon, Jon ñaniġ, na kinziġinziġi. Kandi kuyu niġandiġin naġ piġi niñindu kru mumaiġa maġambaramami. Yandi Yavandak

16:6 Lu 12.1 **16:9** Mt 14.17-21 **16:10** Mt 15.34-38 **16:14** Mt 14.1-2
nanġa, Mk 6.14-15 nanġa, Lu 9.7-8 **16:16** Jo 6.68-69 nanġa, Hi 1.2 nanġa, 1.5
nanġa, 1 Jo 4.15 **16:17** Mt 17.5 nanġa, 1 Ko 2.10 nanġa, Ga 1.15-16 nanġa,
Ef 2.8

nuḡandi pihuyi kiyi hama naḡ kuyu kandini ambarami. ¹⁸ Kamataharim naḡ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananḡa yaḡirim indarimanḡarandu haḡiniḡ timba himba kandihani tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yaḡirim indarimanḡarandu haḡiniḡ taḡuti manḡumandiyu.* ¹⁹ Yi naḡ Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kindinari pihirivihiri siki haḡiniḡ ḡguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niḡi kahaḡirimanaḡa Got ndahara nuḡandi pihuyi kahaḡirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niḡi kuyivirimanaḡa Got ndahara nuḡandi pihuyi kuyivirimandi, vami. ²⁰ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ karikarita ambami, Nari krunavundiḡ nimavamba maḡambamara, Jisas krunavundiḡ anḡa miḡimandi vata Got yihiramami, vamba maḡambamara, vami.

Jisas ambami andindin maḡa andimara vami

(*Sapta 16.21—20.34*)

Jisas kimuta anḡa yahamiriman vami
(*Mak 8.31—9.1 naḡa, Luk 9.22-27*)

²¹ Kandihivi haḡinda kita Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambami, Yi Jerusalem utini, yaḡ Israelindu aru miku haḡiniḡ, naḡa Gotiḡ kiraḡiḡguhundu aru miku haḡiniḡ, naḡa tikatika kuyundu mirimba naḡa haḡiniḡindu kumaḡi tamimandiyu. Kamatu kaḡinda sambi kavitin, yaḡ yivutatamitu kwimiriman. Hara ariḡiḡgivi kita kwiri haḡi anḡa yahamiriman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasiḡ timbuta tivi hambu uta nuḡ ambahimuta ambami, Aru miḡa, manḡanzikwi. Naḡ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitaḡ ambami, Satan yandi kutinumbu uhu. Na yandi kwimbi kivihihim andina. Na Gotindu indarimit miḡata maḡandina. Na krundu indarimit miḡata andinandihi, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ambami, Kru muminḡa yi naḡa payiman vataḡata, nuḡambi taḡuti miḡum. Kamata yi pimi kaviriman maḡa nu ndahara kavum. ²⁵ Kru muminḡa kandihamata vana maḡandita nuḡandi kwirandi haḡandihinirimindaya timutimutirimandi hama siḡgundirimandi. Hara kru muminḡa yambirim

16:18 Jo 1.42 naḡa, Ef 2.20 naḡa, Sk 21.14 * **16:18** Grik kuyuyi, ḡimbi Pita niḡandihin, timba, vava kuyu maḡa ḡandi. **16:19** Mt 18.18 naḡa, Jo 20.23 **16:20** Mt 17.9 naḡa, Mk 9.9 **16:24** Mt 10.38 naḡa, Lu 14.27 naḡa, Si 14.22 naḡa, 2 Ti 3.12 **16:25** Mt 10.39 naḡa, Lu 17.33 naḡa, Jo 12.25

indariramata kwimirimandi hama sihanḡiyimandi. ²⁶ Kru muminḡa piri niñindu muhimimuhim miñimandi. Hara nuḡambi siḡgunditi muhimimuhim kandihanḡiniḡ sihanḡa nuḡ maḡguramirimandiyu. Nanḡa nuḡandi kwirandi hanḡandihin muhimimuhim kandihañi mut maminiḡimandi. ²⁷ Krundu Ñiḡi miḡḡa nuḡandi kutikara hanḡiniḡ nanḡa niḡuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihanḡa muhimimuhim vana andindu hanḡiniḡ ḡḡaharamarama nurinḡ muhimimuhim ḡgurimandi. Avi vana andindu hanḡiniḡ avi him ḡgurimandi. Ñamba vana andindu hanḡiniḡ ñamba him ḡgurimandi. ²⁸ Yi narinḡ kandi ambin, kru tanḡguramata kuyu niñindu muvira maḡḡwimitutu, Krundu Ñiḡi miḡḡanḡ ḡḡitu aru miku miḡḡa maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami
(Mak 9.2-13 nanḡa, Luk 9.28-36)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, nanḡa niḡura Joninḡ Jisas timbuta apu kimbandikatikayi yahuta nurinḡambi kiyimu. ² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuḡandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuḡandi mikwiri hanḡiniḡ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara hanḡiniḡ ḡḡahu Moses nanḡa Elaija yivurahata Jisas nanḡa kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ḡḡata Jisasiḡ ambami, Aru miḡḡa, niñi kitirinḡ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, nanḡa mu Elaijarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahihi kanzisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ḡandi nurinḡ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihañi kuyu samur muḡandihin ambami, Ñiḡi niḡandihin yandi, niḡambirim mavindamamaḡḡarata, niḡambirim kinzhinzitini. Kamataharim nuḡandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwiri vat kuyu kandiha indarihu nurinḡ piḡitihi, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu miḡḡumi. ⁷ Kamatihi Jisas arihañi pata nurinḡ miḡḡahandatanda ambami, Piḡimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru

16:26 Sng 49.7-8 nanḡa, Mt 4.8-9 **16:27** Sng 62.12 nanḡa, Snd 24.12 nanḡa, Sek 14.5 nanḡa, Mt 25.31 nanḡa, 26.64 nanḡa, Mk 8.38 nanḡa, Lu 9.26 nanḡa, Ro 2.6 nanḡa, 1 Pi 1.17 nanḡa, Sk 22.12 **16:28** Mk 9.1 nanḡa, Lu 9.27 **17:1** 2 Pi 1.17-18 **17:5** Stt 22.2 nanḡa, Lo 18.15 nanḡa, Sng 2.7 nanḡa, Ais 42.1 nanḡa, Mt 3.17 nanḡa, 12.18 nanḡa, Mk 1.11 nanḡa, Lu 3.22

arikimbatin mangamu. Jisasin ndaya ngamu. ⁹ Kamata apu ha mitata mingumingu Jisas nuring tikatika kuyu nguta ambami, Ngara vana ninandihin kru mumingan manambavarahandamara, ututa Krundu Ninji hama sava humbani kita anga yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuhandi simbirasara haninin Jisasin kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanja haninin ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ambandu kuyu hanandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim minasirivirimandi. ¹² Hara yi narin ambin, Elaija payihira kru nuhan maghamangarandu. Kamataharim nuringandi indarimitiyi Elaijan namba vana andindu. Harim siwimana vanayi Krundu Ninji haman namba tangurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuhandi simbirasara haninin ambamu, Jon kukuyi minangiruhiru hamarim ambi, vamu.

*Jisas ninji nuhandi sundi namba pinguvarami
(Mak 9.14-29 nanja, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanja nuhandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambu kiyimu hani yivurahamu. Kamatihi kru muminga pata Jisas kiyimi arihani tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, ninji yandi ninandihin kwinkwinitihini nuhandi kwirandi ni nambatindi. Kamata sambu nimbiri ahutungiyi mingundi, nanja kukuyi ndahara mingundi. Harim ninji yandi ni sihinga. ¹⁶ Nandi simbirasara nininin kiyuyi minjata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Krunavundi tihundu nari, naringandi indarimanngaramanngara ha tikatikama. Nanja naringandi indarimit nanja andindara vana haninin avima. Pamata nimbiri nari nanja kinngini naringandi pimi kaviriman. Ninji kandiha nihi minjata paani, vami. ¹⁸ Kamatihi Jisas sundi namba hanandihin ambahimuhi sarwayinandi sundi namba ha ninji hanandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata munimbiri nuhandi simbirasara haninin Jisasin nuhanbi kiyihihi pata nimavamba kitihumu, Pamatihi ara sundi namba kandihanandihin pinguvaramindan vata andiharin maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuring ambami, Naringandi indarimanngaramanngara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambinguvarahara. Naring yi kandi ambin, naringandi indarimanngaramanngara vana

17:9 Mt 8.4 nanja, 9.30 nanja, 12.16 nanja, 16.20 **17:10** Mal 4.5 **17:12** Mt 11.14 **17:13** Lu 1.17 **17:17** Lo 32.5 nanja, 32.20 nanja, Jo 14.9 **17:19** Mt 10.1 **17:20-21** Mt 21.21 nanja, Mk 11.23 nanja, Lu 17.6 nanja, 1 Ko 12.9 nanja, 13.2

ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha piᅅguvarahara. Hara nariᅇandi indarimaᅇgaramaᅇgara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ñamba mambiᅇguvarahara. Nari apu niᅇandihinirim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariᅇandi indarimaᅇgaramaᅇgara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

Jisas kimuta yahamiriman vamba sihinda muñimbiri ambami

(Mak 9.30-32 naᅇga, Luk 9.43-45)

²²⁻²³ Jisas naᅇga nuᅇandi simbirasara haᅇniᅇ piᅇivisa Galili tihiruta nuriᅇ nimavamba ambami, Krundu Ñiᅇi miᅇgaᅇ krundu kumaᅇgimbañi tamata, nuᅇ yivutatamirimandiyu. Kamatu ariᅇiᅇgiᅇi kita kwiri hañi aᅇga yahamirimandi, vami. Kamavahi nuᅇandi simbirasara haᅇniᅇ kuyu kandihā indarihu nuriᅇandi maviha pimitimaᅇgarami.

Kirañiᅇguhu taviyirim timbahiris ᅇgumi

²⁴ Kamata Jisas naᅇga nuᅇandi simbirasara haᅇniᅇ uta piᅇu aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatiᅇu Gotiᅇ kirañiᅇguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miᅇandu haᅇniᅇ payimu. Pata Pitaᅇ nimavamba kitihumu, Nariᅇandi ahusiki ndama Gotiᅇ kirañiᅇguhu tavi niᅇandihin miᅇasirivasirivarim timbahiris ᅇguhi vaha, vamu. ²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, ᅇguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta maᅇguyundavarahihi Jisas nuᅇ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku haᅇniᅇ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miᅇandu. Kandihāniᅇ timbahiris ninindu taya miᅇandu. Nuriᅇandi krunzapandu miᅇandu, mana muᅇniᅇiᅇindu taya miᅇandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muᅇniᅇiᅇindu taya miᅇandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriᅇandi krunzapandu timbahiris mamiᅇandu. ²⁷ Hara kamatiriᅇ ariᅇ ambituma. Kamataharim uta indu ndañi atinᅇi kavara. Kamata asa kimaᅇgima piᅇgirimana haᅇandihin nuᅇandi miᅇka ha miᅇativata timbahiris muᅇandihin ᅇgina kiyimandi. Timbahiris kandihā miᅇata nanāᅇga ariᅇambirim tama, vami.

* **17:20-21** Kru indarimit avi naᅇga muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Got naᅇga kuyundavaravara vana naᅇga itihāñā vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piᅇguvarahara. Mu kwimbi maᅇgiyi, vamba ambami, vandu. **17:22-23** Mt 16.21 **17:24** Kis 30.13 naᅇga, 38.26

18

Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi nanğa miŋga

(Mak 9.33-37 nanğa, Luk 9.46-48)

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañiniŋ pata Jisasiŋ nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru nanğa miŋga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñiŋi muŋandi uraramahi payihi nuri kiyimu piriŋ hañi taŋguramaramamata ³ ambami, Yi nariŋ kandi ambin, nari mavi maŋgimiruta ñiŋisirambi kindu maña maŋgiyimandiraŋa, Gotindu tiwiyi maŋgiyimandira.* ⁴ Kru mumiŋga nuŋambi taŋguti miŋguti ñiŋi nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi nanğa miŋga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumiŋga yaŋirim indariramata ñiŋi sukuyipu nimatarim kinzihinziŋirimandi hama, yaŋirim kinzihinziŋirimandi, vami.

Ñamba vanavana andihi indarimaŋgaramaŋgara vana ñambatindi

(Mak 9.42-48 nanğa, Luk 17.1-2)

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumiŋga anditi ñiŋi mu yambirim indarimaŋgarandi ŋandi ñamba vanayi miŋgata yiviti, kandihamaŋ avinda timba muŋgi aru miŋgata nuŋandi piŋgwi hañi simahata kavariŋu añaŋguku tuŋgñi miŋguta kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviraŋ piŋgiriŋgiriŋramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañiniŋ pimi kavirimandiyu. Hara kru piŋgiriŋgiriŋramandu hañiniŋ pimi aru kavirimandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha piŋgiriŋgiriŋramiti ñamba vana anditaŋgata pitita kavariŋa umi. Kamata avinda kuma timu nanğa tanda tamu naŋgandaya kita sihaŋgiyimana. Nandi kuma arikita nanğa tanda arikita kitunda naŋ Got ahu maŋgimuhimu tuta sihaŋgindi hañi kavariŋi unamandih. ⁹ Nandi tamiŋga timu piŋgiriŋgiriŋramiti ñamba vana anditaŋgata, tamiŋga kandiha kumbirata kavariŋa umi. Kamata tamiŋga timu

18:1 Lu 22.24 **18:3** Mt 19.14 nanğa, Mk 10.15 nanğa, Lu 18.17

* **18:3** Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanğuta kumanziŋi timu tiŋgiriŋramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniŋandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas nanğa kindandu hañiniŋ muhimimuhim vana nuriŋambi masamasa andimu vata ambavarami. **18:4** Mt 20.27 nanğa, 23.11 **18:5** Mt 10.40-42 nanğa, Lu 9.48 nanğa, 10.16 nanğa, Jo 13.20 **18:6** Mt 17.27 nanğa, Lu 17.1-2 nanğa, 1 Ko 8.12 **18:7** Lu 17.1 nanğa, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 nanğa, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 nanğa, Mk 9.47

nanḡandaya kitanda sihanḡiyimana. Nandi tamiḡa arikita kitanda nanḡ Got ahutuvarandi heliyi kavariti unamandihi. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Niḡi sukisirambi niḡindu munirim nda, niḡimbi maniman sanḡ vitirama. Nariḡ yinda ambin, Gotindu pihuyi, niḡi kaniḡiniḡindu kutikara hanḡiniḡ, Yavandak nuḡandi pihuyi kiyi hama nanḡa sihanḡindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu tih kuyu

(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumḡandu sipsip 100 kiti, miḡḡiyataya yiwariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maniḡa, 99 sipsip hanḡiniḡ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip miḡḡiyataya yiwarahi hanḡandihin puhirahi. ¹³ Yi nariḡ kandi ambin, sipsip hanḡandihin anḡa miḡata kinziḡinziḡitih. 99 sipsip manziḡundihu hanḡiniḡirim kinziḡinziḡimanḡarahi. Hara sipsip miḡḡiyataya siḡundimi hanḡandihin anḡa miḡata, kinziḡinziḡimanḡarahi. ¹⁴ Kamata maḡa nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kiyi hama, niḡi suksirambi kaniḡindu muḡandihin yiwaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi niḡamba vana andihu miḡasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi niḡiḡiḡindu muvat nanḡ niḡamba vana anditi, uta nuḡ nḡa. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi niḡamba vana nuḡandi hanḡiniḡirim miḡasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritiḡata nuḡ anḡa miḡimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu maḡindaritiḡata, sihinda uta miḡḡiyavatiḡ vaha mana arikimbatiniḡ vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriḡandi kuyu maḡindaritiḡata, uta krunavundi Jisasirim indarimanḡarandu niḡiniḡ amba. Kamatina krunavundi Jisasirim indarimanḡarandu hanḡiniḡ ndu kuyu ndahara maḡindaritiḡata, nuḡ Gotiniḡ maḡaha miḡa, nanḡa kru gavaman ndamarim timbahiris miḡamiḡa miḡanḡ niḡimaḡandi. ¹⁸ Yi nariḡ kandi ambin, muḡimimuhim vana piri niḡi kahaḡirimandiraḡa, Got ndahara nuḡandi

18:10-11 Stt 48.16 nanḡa, Sng 34.7 nanḡa, Lu 19.10 nanḡa, Jo 3.17 nanḡa, 12.47 nanḡa, Hi 1.14 * **18:10-11** Kru indarimit avi nanḡa muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniḡi kiyi. Jisas ambami, Krundu Niḡi hama krunavundi niḡamba vana andita siḡundimu hanḡiniḡ anḡa miḡirim payimi, vamba ambami, vandu.

18:15 Wkp 19.17 nanḡa, Lu 17.3 nanḡa, Ga 6.1 nanḡa, Je 5.19-20 nanḡa, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 nanḡa, Jo 8.17 nanḡa, 2 Ko 13.1 nanḡa, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 nanḡa, 1 Ko 5.9 nanḡa, 5.13 nanḡa, 6.1-6 nanḡa, 2 Te 3.6 nanḡa, 3.14

18:18 Mt 16.19 nanḡa, Jo 20.23

pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimandiraña, Got ndahara nuñandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariñ yi sihinda ambin, piri niñi nari arikimbat muhimirim nda mavi minzayi tamata, yandi Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanğa kuyundavaritira nariñirim ngurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ñimbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nuriñandi ñiñgiñi kiyiman, vami.

Kuñgi ndu tihi kuyu

²¹ Kandihivi hañi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miñga, krunavundi nandi ñiñgiñindu muvat yañ ñamba vana anditi kuñgi kuyivahin, sihinda muñimbiri anditi kuñgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi tiñgiruramata ñimbiri sikwi kuñgi kuyivata, ambihañi vaha vahin. Mana pamata ñimbiri sikwi nuñandi ñamba vana ha kuñgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yi nañ ambin, nañ kru ñamba vana kuma timu, tamu arikinzipi tiñgiruramata ñimbiri anditi nuñandi kuñgi kuyiva. Nañ ñamba vana andititi ndahara imutamut nuñandi ñamba vanandu kuñgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maña, simbirasara nuñandi timbahiris miñamu hañandihin nu nanğa kuyu miñasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miñasirivasiriva simbira miñahi simbirasara muhamañ nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miñami. ²⁵ Hara timbahiris miñami hañindu kimbi nguhu ñandi mangiyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kanimañ, nimburiñ, nanğa ñiñisimiñ nanğa nuñandi muhimimuhim sihananğa ngutira kru muñiniñ mut miñamu. Kamatu simbirasara sañiniñ yivurahitu, timbahiris ha miñata yañ ngumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara sañ hama aru miku hamandu tandanzapa hañi tanda mikwimikwinita nimavami, Yañ sihiñgata taviarahanda. Timbahiris nandi miñamin hañandihin sihananğa kimbi nguriman huñindihi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara sañ hamandu aru miku hamañ mavindihi nuñ kuñgi kuyivami. Kamata timbahiris miñami hañandihinirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara sañ hama tapirañi indihuta simbira kihiri miñandu miñga nuñandi 10 timbahiris taya miñami miñgan ngami. Kamata sikwitaya nuñ piñgwi nikiniki

18:19 Mt 28.20 nanğa, Mk 11.24 nanğa, Jo 14.23 nanğa, 15.7 nanğa, 1 Jo 3.22 nanğa, 5.14 **18:21** Lu 17.3-4 **18:22** Stt 4.24 nanğa, Mt 6.14 nanğa, Mk 11.25 nanğa, Kl 3.13 **18:25** 2 Kin 4.1 nanğa, Neh 5.8

miņavandata ambami, Yandi timbahiris miņamana ha tihunzanjanan ŋgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miņandu hama nuņandi tandanzapa hañi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miņamin ha ŋguriman huņindihi yaņ sihiņgata tavirahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara saņ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miņandu hamaņ kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihañi kiñiņgiñi timbahiris miņami ha miņasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miņandu haņiņiņ ŋgahu nurinandi mavimbu avi mandimi. Kamatihi uta nurinandi aru miku hamaņ muhimimuhim vana simbirasara saņ hama andimi haņiņiņirim ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara saņ hamaņ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saņ ñamba miņga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miņamana haņandihinirim kindam vata, naņ kuņgi kuyivasin. ³³ Yi naņ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miņandara ndamaņ sihisihimandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuņandi aru miku hama simbirasara saņ hamarim kitiri kita ambami, Kru kañinda ŋguhu haņiņiņindu kumaņgimbañi tamiman. Kamatin kandihañi kiñiņgiñi timbahiris miņami haņiņiņ sihananğa anğa ŋgurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaña ŋandi, muņiņiņindu ñamba vana kuņgi maņguyivirimandira ha, Yavandak nuņandi pihuyi kiyi hama nariņandi kuņgi ndahara maņguyivirimandi, vami.

19

Navundi nanğa kru miņasihiraramarama vanarim Jisas ambavarami

(Mak 10.1-12 nanğa, Luk 16.18)

¹ Jisas kuyu kaniniņiniņ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu nanğa umu. Kamatihi kandihambu kandi nanğa haņiņiņ miņavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ŋgim vata payimu. Harim Jisasiņ nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminğa nimburiņ saņinanğa piņguvarahi. Kru kandihama ariņandi tikatika kuyu miņahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu anğwimikiyi kuyu kindi haņandihin ŋgatiņgiruta

18:34 Mt 5.25-26 **18:35** Mt 6.12-15 nanğa, Mk 11.25-26 nanğa, Ef 4.32 nanğa, Kl 3.13 nanğa, Je 2.13 **19:3** Mt 16.1 **19:4** Stt 1.27 nanğa, 5.2 nanğa, Mal 2.15

mambaha ngandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa miŋami. Kamata andihi kru naŋga navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niŋum niŋuvaŋ mitata nimburi naŋga kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miŋgiyataya yivurandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kitiŋgiti maŋgindu. Kwirandimbat miŋgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him haŋandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi haŋiniŋ Jisasiŋ ambamu, Kamatahara mumindihi Moses ariŋ tikaŋka kuyu nguta ambami, Kru aŋgwimikiyi yihimbivirata navundiŋ nguta piŋguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nari tamahumbiri niŋiŋ, harim Moses ngatara andihi navundi piŋguvarandara. Hara kimaŋgimañi kamata vana maŋgiyimi. ⁹ Nariŋ yi ambin, kru mumiŋga, nimburi kru mamiŋaviŋgiritira saŋinaŋga piŋguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihamana nuŋambi navundi miŋaviŋgiriŋgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kuyu kandiha indarita Jisasiŋ nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miŋahandiriman vataŋgata, kindamindihi navundi maŋuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananŋa kuyu kaniŋandihin mamiŋandu. Got kru minzativatiŋ ndaya tikaŋka nguhi navundi maŋurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita niŋiŋ kita navundi maŋurandu. Muviraŋ niŋumiŋgati kavuhu nuriŋandi kwirandi ha ñambatimi. Muviraŋ kru kwirandimbisa tavihamu harim niŋi maŋgavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indariramata nuriŋambi tikaŋka kuyu simahata navundi maŋurandu. Harim kru kuyu kaniŋandihin miŋiman virimandi hama miŋam, vami.

*Jisas niŋi haŋiniŋ mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 naŋga, Luk 18.15-17)*

¹³ Kandihivi hañi krunavundi niŋi sukisirambi haŋiniŋ timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuŋandi kuma ha nuriŋandi kwirandi hañi tamata, Got naŋga kuyundavariti, nuriŋ nguramam vata andimu. Kamatihura nuŋandi simbirasara haŋiniŋ krunavundi kandihaŋiniŋ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihi Jisas nuŋandi simbirasara

19:5 Stt 2.24 naŋga, 1 Ko 6.16 naŋga, 7.2 naŋga, Ef 5.21 naŋga, 5.31 **19:7** Lo 24.1-4 naŋga, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 naŋga, Mk 10.11 naŋga, Lu 16.18 naŋga, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 naŋga, 7.7-9 naŋga, 7.17 **19:12** 1 Ko 7.32-34 naŋga, 9.5 **19:14** Mt 18.2-3

haḅiniḅ ambami, Mitira ḅiḅi haḅiniḅ yi kini niḅi payimu, nuriḅ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindaḅ vataḅgata, ḅiḅi niḅiniḅ maḅa kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuḅandiha ḅiḅi haḅiniḅindu miku haḅi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi haḅu mitata umi.

*Kru ḅaḅira ariku miḅga Jisas naḅga kuyundavarami
(Mak 10.17-31 naḅga, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihi kru mumiḅga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ḅandi andaḅa sihaḅḅiyiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuḅ ambami, Mumindihi na yaḅ avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihaḅḅiyiman vataḅgata, Gotindu tikatika kuyu taya miḅahandamaḅgara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasiḅ nimavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihaniḅiniḅindu kuyu nimata kindi. Krunavundiḅ mayivutatama. Kru na, navundi mamaniḅaviḅgiri, naḅga navundi na, kru mamaniḅaviḅgiri. Kipa mamaniḅ, kru muḅiniḅ kuyusihirata saḅinaḅga maḅgatiḅguru. ¹⁹ Naminavandu tiwiyi kiḅiḅgiḅi nuriḅandi kuyu miḅahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maḅa, sihananḅa kruḅ ndahara miḅata maviḅi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ḅaḅira hama ambami, Yi sihananḅa tikatika kuyu kaniḅiniḅ miḅahandandin. Hara yi pamata himiriminzikwi kirivitiḅ, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikwi miḅga kiyiman vataḅgata, uta nandi muhimimuhim sihananḅa ḅguna mut miḅamu. Kamatu timbahiris ha miḅatuta muhimimuhim maniman saḅ haḅiniḅ ḅgu. Kamatirimana handa Gotindu piḅuyindu avihimiḅḅim miḅimana. Kamata yi naḅga paḅi, vami. ²² Kru ḅaḅira hama muhimimuhim sambi sikwi naḅga miḅga. Harim kuyu kandiha indarihi nuḅandi mavimbu pimitihi umi. ²³ Kamatihi Jisas nuḅandi simbirasara haḅiniḅ ambami, Yi nariḅ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku miḅga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. ²⁴ Yi nariḅ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbaḅi indiwirim, kru timbahirisindu ariku haḅiniḅ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maḅa aviri mandamahi, vami. ²⁵ Nuḅandi simbirasara haḅiniḅ

19:16 Mk 10.17 naḅga, Lu 10.25 naḅga, 18.18 **19:17** Wkp 18.5 naḅga, Lu 10.28 **19:18** Kis 20.13-16 naḅga, Lo 5.17-20 **19:19** Kis 20.12 naḅga, Wkp 19.18 naḅga, Lo 5.16 naḅga, Ro 13.9 naḅga, Ga 5.14 naḅga, Je 2.8 **19:21** Mt 6.20 naḅga, Lu 12.33 naḅga, Si 2.45 naḅga, 4.34-37 naḅga, 1 Ti 6.18-19 **19:23** Mt 13.22 naḅga, Mk 10.24 naḅga, 1 Ti 6.9-10

kuyu kaniḡandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihaḡḡiyimandi, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas nurin tihirata ambami, Kru maḡandihu. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. ²⁷ Kamavahi Pita kimbi ambami, Ngana, ara arinandi muhimimuhim mitata nananga kindandarin. Harim ara mum minjimindaḡ, vami. ²⁸ Kamavahi Jisas ambami, Yi narinandi kandi ambin, muhimimuhim kibi yivurahimandi hiviyi, Krundu Ninji miḡga aru ninbi nanḡandita aru miku ndu minziminzima maka nuḡandi haḡi minzirimandi. Kamati yi nanga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minziminzima maka kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi tinḡiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tinḡiruramata haḡinin karatamirimandira. ²⁹ Nanga krunavundi sihananga yambirim indarita, nurinandi tavi, ninusinavaḡ, ninuranavaḡ, ninurimaḡgatin, ninisimin, ninumininjuvaḡ, nanga nurinandi kiva mitamu haḡinin sihinda muhimimuhim 100 minjemandiyu. Kamata sihaḡḡiyimandiyu. ³⁰ Hara kru kasirambu uyu haḡinin sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu haḡinin kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira miḡamu nininindu tihikuyu

¹ Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu nininirim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa ninjuva miḡga maḡa. Kivisihi nda kruḡ timbuhavuta patin yandi wain kiva niḡi simbira miḡamu vata umi. ² Kamata nuri nanga kuyu simahata ambami, Simbira minjitira musi hivindu timbahiris kumba nanḡananga kiris narin ḡguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuḡandi haḡi simbira miḡamu. ³ Kamata kiyihandata 9 kilok viraḡi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihiru upi haḡi ḡgahi kru muvira saḡ taḡguvatata kiyimu. ⁴ Kamatihu ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira miḡamara. Kamatira simbira minjemandiravu ḡgaharamata narin timbahiris titiyi ḡguriman, vami. ⁵ Kamavahi umu. Kamata ina miriyi

19:26 Stt 18.14 nanga, Jop 42.2 nanga, Jer 32.17 nanga, Sek 8.6 nanga, Lu 18.27 **19:27** Mk 10.28 nanga, Lu 5.11 nanga, 18.28 **19:28** Mt 20.21 nanga, 25.31 nanga, Lu 22.30 nanga, 1 Ko 6.2-3 nanga, Sk 2.26 nanga, 3.21 **19:29** Mk 10.29-30 nanga, Lu 18.29-30 nanga, Hi 10.34 **19:30** Mt 20.16 nanga, Mk 10.31 nanga, Lu 13.30 **20:1** Mt 21.33

kiyihhi, nanğa ina miŋgurim saŋgindangumi hiriviyi aru hama sihinda anğa uta siwimaña musa nda andimi. ⁶ Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muviraŋ ŋgahi tihirutihiru upi hañi taŋguvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musi hivi nari niñindaya saŋ taŋguvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. ⁷ Kamavahi ambamu, Ariŋ kru muminga simbira maŋguyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira miŋamara, vamba ambami. ⁸ Kamata kivitititih, nuŋandi simbira miŋahuhu karatamandi hamaŋ ambami, Simbirasara haŋiniŋ uraramina patu timbahiris ŋgu. Sihindivu pata simbira miŋayu haŋiniŋ wisa ŋguta, kasiramiyi pata miŋayu haŋiniŋ ŋgu, vamba ambami. ⁹ Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira miŋamu haŋiniŋ kumba nanğananğa kiris miŋamu. ¹⁰ Kamatihu kru simbira nuriŋgwiŋ miŋamu haŋiniŋ pata timbahiris sambi vaha miŋimindaŋ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanğananğa kiris miŋamu. ¹¹⁻¹² Kamata timbahiris miŋamu hambu ŋgata kiva niŋuva hama nanğa kuyu miŋgumu. Kamata ambamu, Kru ndaŋiniŋ sihindivu pata miŋgiya hirivi taya simbira miŋayu ndaŋiniŋ timbahiris ariŋ ŋguna maña nuriŋ ŋguna. Ara kiviŋuŋ nda kita simbira tikatika miŋahariŋ ariŋ ina kirahimuhi pata kivitititi, vamba ambamu. ¹³ Kamavahu kiva niŋuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhamaŋ ambami, Yambiha, yi naŋ ñamba vana maŋandin. Nananğa, timbahiris kumba nanğa kirisirim kuyu simahariŋ. ¹⁴ Nandi timbahiris ni miŋata uhu. Yi yambi piritamata naŋ timbahiris ŋgwin maña, sihindivu sikwi payi ndamaŋ ndahara timbahiris siwimañanda ŋgwin. ¹⁵ Niŋandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tiŋgiruhin. Yi nuriŋ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. ¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu haŋiniŋ kasirambu patu, kasirambu kindu haŋiniŋ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta anğa yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanğa, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniŋgin nuriŋ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindaŋ. Kamatiriŋ Krundu

Ñiñiñ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamata nuñ ngatiñgiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa muñiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuñ kandihaniñiñ ambasuvata piñgirawisita, ahuandiñi yivuwirimbimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anğa yahamirimandi, vami.

*Jems nanğa Jon aru miku yivurahimindañ vata andimu
(Mak 10.35-45)*

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu ñiñisim arikimbat, nanğa niñum Jisas kiyimi payimu. Kamata niñum tanda mikwimikwinita Jisasiñ ambami, Nañ muhimirim kitwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuñ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi hañambi Jisasiñ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi ñiñi arikimbatin ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niñandihindu sapa ha mañgamangarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vuñgi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuñ ambamu, Ara andihariñ, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatin ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vuñgi hañi kuvirimandira. Hara yihiramahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminzi simbira niñandihin yandima. Minziminzi maka kandihaniñiñ krundu, yandi Yavandak siwitamami ñiniñ, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasiñdu 10 simbirasara hañiniñ niñusi niñura kandihatimim kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ uraramahi payihu ambami, Nari ngandara. Aru miku muyindu hañiniñ nurinandi krunzaparim arinandi kuyu taya indarimu vata tikatikatmangarandu. Nanğa nurinandi kru aru hañiniñ, krunavundi nurinandi kuyu sihananğa miñahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihatimata vana ha nari nanğa mañgiyim. Narinandi niñgiñindu kru muvat aru miñga kiyiman virimandi hama, narinandi simbirakara miñga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, narinandi simbirakara sañ miñga

20:21 Mt 19.28 nanğa, Lu 22.30 **20:22** Mt 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Mk 14.36 nanğa, Jo 18.11 **20:23** Mt 25.34 nanğa, Si 12.2 nanğa, Ro 8.17 nanğa, 2 Ko 1.7 nanğa, Sk 1.9 **20:25** Lu 22.25-26 **20:26** Mk 10.43-44 nanğa, Lu 9.48 **20:26** Mt 23.11 nanğa, Mk 9.35 nanğa, Lu 22.26

kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Ñiñi hama krunavundi niñambirim simbira miñamu vata mambayimi. Simbira miñata nuñandi kwirandi ha nuñambi nguta kimuta krunavundi sambı mut miñitini vata payimi, vami.

Jisas kru arikimbat tamiñga ñumi ñiniñ miñavindamami (Mak 10.46-52 nañga, Luk 18.35-43)

²⁹ Jisas nañga nuñandi simbirasara hañiniñ pihu aru Jeriko mitata umu. Kamatihi krunavundi sambı sikwi nuri nañga umu. ³⁰ Kamatihi kru arikimbat kwimbi tivı hañi minzita kiyimu. Arikimbat kandihaniñ tamiñga ñumi ñiniñ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbañi pativat ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñingi. Na ariñ sihiñga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika nariñandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbañi ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñingi, na ariñ sihiñga, vamu. ³² Kamavahu Jisas tanguramata arikimbatin ambami, Yi nariñ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru miñga, ariñandi tamiñga niñiniñ miñavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasiñ arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamiñga hañi timbusarahi, sariwayi ñandiñ tamiñga nuriñandi hañiniñ avindihi tihirañamu. Kamatihi arikimbat Jisas nañga umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiñ kuyu ngumi

21

(Sapta 21—25)

Jisas Jerusalem aru miku indiwimañandimi (Mak 11.1-11 nañga, Luk 19.28-40 nañga, Jon 12.12-19)

¹⁻² Jisas nañga nuñandi simbirasara hañiniñ Jerusalem yivurahirimindihi ariñindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta pihu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Pihu kututa ngariñ ndañi umara. Uta sikwitaya ngitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñiñi nuñandi handahara nu nañga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niñi timbuta payimara. ³ Kamatira kru mumingga nariñirim kuyu mu ambitiñgata ambamara, Donki arikita niñiniñ, Aru hama simbira nañga, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata

vana yivurahami niḡandihinirim kuha kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niḡandihin ambavaramara, Niḡgamara. Nariḡandi aru miku nima payi. Nu kru niḡmbi maniman hama payimañandi. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andimu. ⁷ Kamata donki niḡum naḡga niñi ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nurinandi mikwiri kuta haḡinin donkindu kuti hañi yivutihumu. Kamatiḡu Jisas kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatiḡi krunavundi sambi nurinandi mikwiri kuta haḡinin siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatiḡu muvira ahumakamaka miki naḡga haḡinin tahirandahira kindimbatiyi tamam. ⁹ Kamatindi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndaḡinin naḡga sihindi payimu niḡinin, sihananḡa nimavamba taḡguvihumu, Devit Niḡuñḡirim kinziḡinziḡim. Kru Aru nimandu niḡbiyi payimi nimaḡ, Got nuḡ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinziḡinziḡim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihui, piḡu aru hañindu krunavundi sihananḡa ḡgata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu krunavundi nu naḡga umu haḡinin ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga. Piḡu Nasaret, pivisa Galilindu miḡga payi, vamu.

Timbahiris simbira miḡahu piḡguvarami

(Mak 11.15-19 naḡga, Luk 19.45-48 naḡga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotiḡ kirañḡguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanḡu timbahiris simbira miḡamu haḡinin sihananḡa piḡguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu haḡininindu pina haḡinin, naḡga kava tamahuhu mut miḡandu haḡininindu minziminsi maka haḡinin miḡasiḡḡivarami.* ¹³ Kamata nurin ambami, Gotindu aḡgwimikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niḡandihin yi naḡgandaya kuyundavaravara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha naḡga kipa naḡga haḡininindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami.

21:5 Ais 62.11 naḡga, Sek 9.9 naḡga, Jo 12.15 **21:8** 2 Kin 9.13 **21:9**
Sng 118.25-26 naḡga, Mt 23.39 **21:11** Mt 21.46 * **21:12** Kava naḡga
muhimimuhim, kru mut miḡandu haḡinin, kandihanḡinin Gotiḡ kirañḡguhu
upiyindu. Kru muvira muhimimuhim kirañḡguhu upiyi kindi haḡinin mut
miḡirim, timbahiris kirañḡguhu nduyi taya mut miḡandu. Rom naḡga
Grikindu timbahirisiyi mut mamiḡandu. **21:13** Ais 56.7 naḡga, Jer 7.11
naḡga, Mk 11.17 naḡga, Lu 19.46

14 Kamata Jisas Gotiņ kiraņiņguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihi tamiņga ñumi naņga tanda ñamba haņiniņ nu kiyimiyi payihu nurin miņavindamami. 15-16 Hara Gotiņ kiraņiņguhundu aru miku haņiniņ naņga tikatika kuyundu mirimba naņga haņiniņ, Jisas muhimimuhim avinziķwi sihrami haņiniņ ņgamu. Naņga ñiņisirambi Gotiņ kiraņiņguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba taņguvihumu, Nari Devit Niņuņiņgirim kinzihinzițimara, vahu indarimu. Harim nurin kitirițihi, Jisasiņ nimavamba kitihumu, Na ñiņisirambi niņiniņ kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbı ambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu aņgwimikiyi ņgatiņgiruta mambaha ņgandara. Devit Gotiņ ambami, Niņi sukisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. 17 Kamata Jisas nurin mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata aņga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

*Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi
(Mak 11.12-14 naņga, 11.20-24)*

18 Kamata kivasuņ nda Jisas sihinda pihu aru hañi aņga uhi, nuņ avihatimi. 19 Kamata kindi tivi hañi ņgahi ahu fik muņandihin kiyihi arihañi umi. Hara ņgahira kandihañi kandi maņgiyimi. Miki haņiniņ ndaya kiyihu ahu fik haņandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maņiņganzikwi, vami. Kamavahi sariwayiņandi ahu fik haņandihin kwiriñandimi. 20 Kamatihi nuņandi simbirasara haņiniņ kandiha ņgata pindiramumu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatihı ahu fik niņandihin sariwayiņandi kwiriñandi, vamu. 21 Kamavahu Jisas kimbı ambami, Nariņ yi kandi ambin, nari indarimaņgarata, nariņandi indarimit arikita maņgiti, yi ahu fik niņandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Naņga kandi vana nindaya maņandihara. Apu ndaņandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta aņakiņguku ndañi miņgu vamba ambitira, ambahara maña andihi. 22 Ara indarimaņgarata Got naņga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miņirim ambirimandira ha, nari miņimandira, vami.

*Jisasiņ nin ndimbanziķwi aru ñimbi ņgumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 naņga, Luk 20.1-8)*

21:14 2 Sml 5.8 naņga, Ais 35.5-6 **21:15-16** Sng 8.2 **21:19** Lu 13.6
21:21 Mt 17.20 naņga, Lu 17.6 naņga, Jo 14.12 naņga, 1 Ko 13.2 naņga, Je 1.6
21:22 Mt 7.7-11 naņga, 18.19 naņga, Mk 11.24 naņga, Lu 11.9 naņga, Jo 14.13-14 naņga, Je 5.16 naņga, 1 Jo 3.22

²³ Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upiŋi indihuta krunavundiŋ ambaramami. Kamatihi Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ payimu. Kamata Jisasiŋ nimavamba kitihumu, Na ñimbi kanianidihin paŋundu miŋata kanimata vana ni andina. Naŋga nindimbanzikwi ñimbi ŋguta ambahi kanimata simbira miŋana, vamu.

²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariŋ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yaŋ kandi ambitira ŋgatanda, yi nariŋ yaŋ ninimbaha taya ñimbi ŋguhi simbira miŋandinirim ambitin indarimandira.

²⁵ Jon krunavundiŋ kukuyi miŋaŋgirundi vana ha pañindu miŋami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriŋambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriŋ ariŋ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuŋambirim maŋindarimaŋgarandara, vamba ambirimandi.

²⁶ Hara kaŋandihin krundu vana vataŋgata krunavundirim piŋitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba ambandundihi, vamu.

²⁷ Kamavata Jisasiŋ ambamu, Ara maŋgandariŋ, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Yindahara ninimbaha taya yaŋ ñimbi ŋguhi simbira kanianidihin miŋandinirim nariŋ maŋambiminda, vami.

Kru mumingandu ñiŋi arikimbatindu tih kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingga kru ñiŋi nuŋandi arikita. Nuŋandi ñiŋi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiŋi, musi uta wain kiva ndañi simbira miŋa, vamba ambami.

²⁹ Kamavahi ñaniŋ ambami, Yaŋ yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuŋandi indarimit hambu tivirahi umi.

³⁰ Kamata niŋuva uta ñiŋi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiŋi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara maŋumi, vami.

³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiŋi arikimbat hañindu ninindaya niŋuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nariŋ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa haŋiniŋ, naŋga navundi kru miŋaviŋgiriviŋgiri haŋiniŋ wisa Gotindu tiwiŋi kiyimandiyu.

³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariŋ tititi vana taya isihuramami,

21:23 Jo 2.18 **21:26** Mt 14.5 naŋga, 21.46 naŋga, Mk 6.20 naŋga, Lu 20.6

21:28 Lu 15.11 **21:32** Lu 3.12 naŋga, 7.29-30

hara nuñirim mañindarimañgaramara. Kru gava-
man ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nañga
navundi kru miñaviñgiriviñgiri hañiniñ niñambirim in-
darimañgaramu. Kandihamata vana andihu ñgamara,
hara nariñandi indarimit hambu tivirahi niñambirim
mañindarimañgaramara, vami.

*Kru ñamba ñiniñ wain kiva karatamandu hañiniñindu tihi
kuyu*

(Mak 12.1-12 nañga, Luk 20.9-19)

³³ Jisas aru miku hañiniñ sihinda ambami, Sihinda
tihi kuyu muñandihin indarimara. Kru muminga wain
kiva miñami. Kamata tapa hañandihin timbayi tama
tañgirata arindihuyivimi. Kamata kiva tunji hambu wain
kiris tañguvusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru
kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta ñandi tihumi.
Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha
nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi
umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andimi.
Kamatihini nuñandi simbirasara sañ muvirañ uta kiva
simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi
miñamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihu kru kiva
hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sañ hañiniñ
miñata, muhamañ yivuta, muhamañ yivutatamahu kimuhi,
muhamañ timba kavaramu. ³⁶ Kamatihu kiyihandata kiva
niñuva hama sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañ
simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimañgimañi simbihi hañiniñ
tarativirata sambimari simbihi. Kamatihini kivayi simbira
miñamu hañiniñ simbirasara sañ kandihaniñiñ ndahara
siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihu kita kiva
niñuva hama nuñandi ñiñi timbanzikwiñ simbihi nuri
kiyimuyi umi. Niñuva ambami, Yandi ñiñi nimandu
kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru
kiva hañi simbira miñandu hañiniñ ñgahu ñaniñ payihi
nuriñambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru nima
niñuvandu muhimimuhim nu miñimandi. Harim nuñ
yivutatamata, niñuvandu kiva ni ara miñim, vamba am-
bamu. ³⁹ Kamavata kru hamañ miñahandata piñgirita
uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu
kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niñuva hama pata kru
nuñandi kiva hañi simbira miñandu hañiniñ pamata
musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuñ ambamu,

21:33 Mt 25.14 * **21:33** Wain kivandu tihi kuyu niñandihin, Jisas Aisaia
5.1-2yi ñgami. Got krunavundi Israeliniñ andimirim tihi kuyu. Tihi kuyundu
sapa ha nimata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati.

21:35 Mt 22.6 **21:38** Mt 27.18 **21:39** Hi 13.12

Kru ñamba kandihanjiniŋ piŋgarimandi. Kamata wain kiva ha miŋata kru muŋiniŋ ŋguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miŋamiŋa tiwimiŋi yivutihiruramata nuŋ ŋgumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu mandambu niŋu ŋgatiŋgiruta mambaha ŋgamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu haŋiniŋ ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miŋahandahandandu timba avi ŋandi kiyi. Aru hama nuŋambi kandihiŋ ha andihi yivurahahi ara ŋgahariŋ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariŋ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiŋi kiyimara. Hara nariŋ Got tihimitata krunavundi muŋiniŋ miŋimandi. Kamati nuŋandi tiwiŋi kita, nuŋandi kuyu taya miŋahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi miŋgata yivirimandi hama punzi haŋiniŋ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ŋgimba muyi miŋgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihaman yiviti miñindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiŋ kirañiŋguhundu aru miku haŋiniŋ naŋga Farisi tihi kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariŋambirimanzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasiŋ miŋahandimindaŋ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasiŋ kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumu.

22

Kru naŋga navundiŋ miŋavisihuramata ñahuraviravindu tihi kuyu

(Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku haŋiniŋ tihi kuyu mu ŋguta nimavami, ² Gotindu tiwiŋi kiyihiyiha aru miku mumuŋgandu maña. Kru ñiŋi nuŋandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ñahuravimi. ³ Kamata timu kandihañi payimandiyu vata kruŋ ambami. Kamata ñaña hivi hañi nuŋandi simbirasara saŋ haŋiniŋ uta kru kandihaŋiniŋ timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nuŋandi simbirasara saŋ muviraŋanzikwi simbita ambami, Uta kru ambasimin

21:42 Sng 118.22-23 naŋga, Ais 28.16 naŋga, Mk 12.10 naŋga, Si 4.11 naŋga, Ro 9.33 naŋga, Ef 2.20 naŋga, 1 Pi 2.6-8 **21:44** Ais 8.14-15 naŋga, 60.12

naŋga, Dan 2.44-45 naŋga, Sek 12.3 naŋga, 1 Pi 2.8 * **21:44** Kru indarimit avi naŋga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niŋandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumuŋga yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ŋgamara. **21:46** Mt 21.11 naŋga, 21.26 naŋga, Lu 7.16 naŋga, Jo 7.40 **22:4** Mt 21.36

hañiniñ nimavamba ambamara. Ngamara, nu nuñandi bulmakau kru muvira nañga sihim muvira kwirandi nañga hañiniñ ndahara yivutatamata ñaña nuñandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara sañ hañiniñ uta kru hañiniñ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nurinandi kuyu mañindarita siñgunziñgu umu. Muhama nuñandi kivayi umi. Muhama nuñandi timbahiris simbira miñirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara sañ hañiniñ miñahandata sihuminguyu nguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihi aru miku hamañ kitiritihi nuñandi sañanzara hañiniñ simbihi umu. Uta kru nuñandi simbirasara sañ yivutatamamu hañiniñ sihananga yivubarahu kimuta mitumu. Kamata nurinandi piñu aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nuñandi simbirasara sañ hañiniñirim ambami, Kru nañga navundiñ miñavisihuramata ñahuraviravindu ñaña siwi kiyi. Hara kru uraramasimin hañiniñ aviniñ ma, harim pata mañirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingiriñi uhuhu kru sihananga ngimandira hañiniñ, uraramitira timu niñi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara sañ kandihaniñ kwimbi sihanangayi siñgunziñgu uhuhu krunavundi ngamu hañiniñ yivutihuramamu, krunavundi ñamba niñiñ nañga aviniñ. Kamatihi pata ñirim minzihu tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nurin ngirim indihumi. Kamata ngahira kru mundama mikwiri avi kru nañga navundiñ miñavisihuramata ñahuravindu hiviñi tamandu ñandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambiha, na mumindihi mikwiri avinandiñ mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu mañgiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara sañ hañiniñirim nimavamba ambami, Nuñandi kuma tanda ni simahata kavaritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Piñu kivimingwi kandihaniñ irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambu uraramandi. Hara minzativatiñ ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

*Timbahiris Sisariñ nguhu vaha mana mambaha nguhu
(Mak 12.13-17 nañga, Luk 20.20-26)*

15 Kamata Farisi uta Jisasiḡ kindimbuhirata ḡgatiḡgurimindaḡ vata kuyu ḡnamu. Jisasiḡ kuyusiḡiritiriḡ kuyu aka vu ambiti, nuḡandi kuyu kandiḡhaḡi nuḡ ḡgatiḡgurimindaḡ vata indariramamu. 16 Kamata nurinandi simbirasara haḡiniḡ naḡga Herotinduyindu kru muviraḡ simbiḡu, Jisas kiyimiḡi uta nuḡ ambamu, Ahusiki, ara naḡ ḡgandariḡ, na kandidataya ambavava miḡga. Kamata krunavundiḡ kuyu kandidataya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumiḡgarim ndahara mambiḡjitundana. Na kruḡ kuyu siwimaḡña ndaya ambaramandana, ḡimbi naḡga ḡiniḡ naḡga ḡimbi maniman ḡiniḡ. 17 Kamataharim ariḡ ambina ḡḡim. Na pamata indarina, Sisariḡ timbahiris ḡguhariḡ vaha, mana mambaha ḡguhariḡ, vamu. 18 Kamavahura Jisas nurinandi indarimit ḡamba ha atinda ḡgami, harim ambami, Kru kuyusiḡirimbihapiḡa nari, yaḡ mumiḡndihi kuyusiḡiririm andira. 19 Yaḡ timbahiris tamandara muḡa isiḡhuramitira ḡḡitin, vami. Kamavahi timbahiris miḡḡiya kiris taya nu kiyimiḡi miḡata payimu. 20 Kamatiḡu Jisas nurin nimavamba kitihumi, ḡimbi naḡga kipumika ni ninindu, vami. 21 Kamavahi ambamu, Sisariḡdu, vamu. Kamavahu ambami, Sisariḡdu ḡim Sisariḡ ḡḡumara, Gotindu ḡim Gotiḡ ḡḡumara, vami. 22 Kamavahi kuyu kandiḡha indarita pindiḡrata, nuḡ mitata umu.

Jisasiḡ Sadyusi kru kimuta aḡga yahamiramirarim kitihumu

(Mak 12.18-27 naḡga, Luk 20.27-40)

23 Kandihivi haḡindaya Sadyusi Jisas kiyimiḡi payimu. Kandihaniḡ ambarasimu, Kru kimundu haḡiniḡ aḡga mayahamirimandiḡu, varasimu. Harim Jisasiḡ nimavamba kitihumu, 24 Ahusiki, Moses ambami, Kru mumiḡga ḡiḡi maḡḡavimat kwimiḡḡgata, nimburiḡ niḡjura urata ḡiḡi kaviti, niḡjusindu krunzapa ha manziḡḡundiḡi, vamba ambami. 25 Kuḡa ariḡandi ḡiḡḡiḡi kru miḡza susukiyindu taya kuma timu, tamu ariḡkinziḡi tiḡḡiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ḡiḡi maḡḡavumi. Harim niḡjura Yaḡḡiv hama navundi kandiḡhaḡambiḡ urami. 26 Kamatiḡi niḡjura Yaḡḡiv hama ndahara ḡiḡi maḡḡavimat kimumi. Kamatiḡi Kari hama ndahara siwimaḡñanda ḡiḡi maḡḡavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. 27 Siḡhanaḡga kimuta mituhu, kita imbi navundi haḡambi kimumi. 28 Harim na amba. Kru kimuhimu haḡiniḡ

anğa yahamirimandiyu tiwimiyi navundi hañambi nin nimburi sikwi niñusi niñura kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata hañindu nimburi kiyimandi. Ngandana, nuri sihananğa nuñ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nurin kimbambami, Nari Gotindu anğwimikiyi kuyu kindi hañandihin mambaha ngandara. Nanğa nari Gotindu tikatika ndahara manğandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuñandi pihuyi kindi hañinin navundi manjurandu. Siwimaña nandi, krunavundi kimuhimu hañinin anğa yahamirimandiyu hiviyi, kru hañinin navundi manjurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta anğa yahamirimandiyu vava vana niñandihirim narin kitwiriman. Nari Gotindu anğwimikiyi kuyu kindi hañandihin ngatingiruta mambaha ngandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ñimbi Abraham, Aisak, nanğa Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaña kindi hañinin Gotindu ñimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihanğindu hañinin Gotindu ñimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara sihanğindu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuñandi kuyu kandiha indarihu maviyahavarami.

*Gotindu tikatika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nanğa, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusin kuyu hindi miñayihivava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiyi payimu. ³⁵ Kandi ñinği hañi tikatika kuyu miñasirivasiriva muminğa ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasirim ambiti ngitin vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimangima, tikatika kuyu muviran sihananğa tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Nari Gotin miñata maviñi tamamara, arinandi Aru niman. Nari nuñ narinandi maviñguku nanğa, narinandi maviñin nanğa, narinandi indarimit nanğa miñata maviñi tamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaninandihin aru, nanğa kimangimanzikwi. ³⁹ Nanğa tikatika kuyu siwimaña muha niñandihin. Nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihananğa kruñ ndahara miñata maviñi tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaninin kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihananğandu kuyu sapa. Nanğa

22:29 Jo 20.9 **22:30** 1 Jo 3.2 **22:32** Kis 3.6 nanğa, Mt 8.11 nanğa, Mk 12.26 nanğa, Lu 20.37 nanğa, Si 7.32 **22:33** Mt 7.28 **22:37** Lo 6.5 nanğa, 10.12 nanğa, Lu 10.27 **22:39** Wkp 19.18 nanğa, Mk 12.31 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14 **22:40** Mt 7.12 nanğa, Ro 13.10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5

kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ kuyu yihimbiviramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisiñ kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 naŋga, Luk 20.41-44)*

⁴¹ Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nuriñ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuñandiñ aŋga miñimandi vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu ninindu ñiñi, vami. Kamavahi nuñ nimavamba ambamu, Nu Devit niñuñiñgi, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavamba kitihumi, Hara mumindihi Gotindu Maviñiñi nuñ indarimit ŋguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandi Aru miñga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandi Aru hamañ ambami, Na yandi kuma kandi samba nimbu minzirimana. Kamatina nandi miku hañiniñ tamitin nandi tiwiyi kiyimandiyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ŋgamara. Devit nuñambi kru kandihamarim ambami, Na yandi Aru miñga vamba ambami. Hara pamatarim kru kandihama Devit niñuñiñgi, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasiñ kuyu kimbani mañambami. Kamata kandihivi hañi kita, Jisasiñ muhim vanarim kitihuhitihurim piñitumu.

23

Farisi naŋga tikitika kuyundu mirimba naŋga ñiniñ ndu vana

(Mak 12.38-39 naŋga, Luk 11.43 naŋga, 11.46 naŋga, 20.45-46)

¹ Mutiwimiyi Jisas krunavundiñ naŋga nuñandi simbirasarañ kuyu ŋgumi. ² Kamata ambami, Moses tikitika kuyu ambavarami maña, nariñ tikitika kuyundu mirimba naŋga hañiniñ naŋga Farisi hañiniñ tikitika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharim muhimimuhim kuyu nariñ ŋgumandiyu hañiniñ indarita miñahandamara. Hara muhimimuhim vana andindu hañiniñ mamihandamara. Muhimimuhim kuyu sambani ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamihandandu. ⁴ Krundu tiviñgiñi pimi tupi ñandi simahata kavuramañandihu kru kavuñgavu aviritamandu. Hara nuriñambi pimi musimbiri ndahara kruñ ŋguramata kavuhavurim kuma mañgundu. ⁵ Muhimimuhim vana andindu hañiniñirim, kru ŋgimandiyu vata andindu. Got naŋga kuyundavaravararim tavi aru mirimbañi simahandu.

Kamata mikwiri nuriḡandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki kutanḡuta timbuvarandu.*⁶ Kamatindi timu vanayi minziminsi maka kasiramiyindu haḡiniḡ nuri taya miḡandu. Nanḡa Got nanḡa kuyundavaravara taviyi nuri taya minziminsi upiyi kasiramivu minzimindaḡ vata andindu.⁷ Kamata tihirutihiru upiyi krunavundi ariḡ kuyu avi ḡguta, ahusiki virimandiyu vata pirikindu.⁸ Hara nariḡirim, kru ahusiki vata maḡambamu. Ahusiki nariḡandi minzavat miḡandaya kiyi. Nari sihananḡa niḡusi niḡura.⁹ Nari piri niñindu kru muminḡarim yava vata maḡambamara. Nariḡandi Nava minzaminza nuḡandi pihuyi kiyi.¹⁰ Nanḡa nariḡirim kru miku ḡiniḡ vata maḡambamu. Nariḡandi miku minzamiḡandaya, Kru Got krunavundi nuḡandiḡ anḡa miḡimandi vata yihiramami hama.¹¹ Nariḡandi aru hama nariḡandi simbirakara miḡga kiyim.¹² Kru nuḡandi ñimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ñimbi maniman miḡga kiyimandi. Ara kru nuḡandi ñimbi tanḡuti miḡgurimandi hama, Got anditi ñimbi aru nanḡa miḡga kiyimandi, vami.¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiḡapiha ḡiniḡ. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindiḡariha krunavundindu kipumikayi kivihita nariḡambi maḡindihundara. Krunavundi indiwirimidihu nuriḡandi kindiha kivihindara.*¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanḡa Farisi nari, nari

* **23:5** Got nanḡa kuyundavaravararim tavi haḡiniḡ sukisirambi timbahiris tamatama paḡa maña Juda hati musa miḡandu. Gotindu anḡwimikiyindu kuyu muhirivi sirambi anḡwimiki sukisirambiyi yihimbivirata paḡa kandihañi kundandu. Kamata kandihaniḡ nuriḡandi kumaḡgak hañi kiḡiraramata, tavi mirimba hañi simahandu. Anḡa Miḡamiḡa 13.9 nanḡa 13.16 nanḡa Tikatika Kuyu 6.8 nanḡa 11.18yi ḡgamara. Nanḡa Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu miḡahandandu. Kamata mikwiri nuriḡandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanḡa haḡiniḡ nanḡa Farisi nimata indarindu. Krunavundi ariḡ ḡgata ambirimandiyu, Niḡiniḡ Gotindu tikatika kuyu miḡahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got nanḡa kuyundavaravararim kumaḡgak aruru kumañi tamata, tavi aruru mirimbañi simahandu. Kamata siri siki kutanḡuta mikwiri ñapiru hambu timbuvarandu, vami. **23:6** Mt 6.5 nanḡa, Mk 12.38-39 nanḡa, Lu 11.43 nanḡa, 14.7 **23:11** Mt 20.26-27 nanḡa, Mk 9.35 nanḡa, 10.43-44 nanḡa, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nanḡa, Snd 15.33 nanḡa, 29.23 nanḡa, Ese 21.26 nanḡa, Lu 14.11 nanḡa, 18.14 nanḡa, Je 4.6 nanḡa, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu

11.52 * **23:13-14** Kru indarimit avi nanḡa muvira kuyu mu ndahara kanifi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kindiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nanḡa Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiḡapiha ḡiniḡ. Nari navundi kindahu haḡiniḡ kuyusihirata nuriḡandi tavi kipa miḡandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nanḡa kuyundavarambara kuyu piḡgirindara. Nari ḡgatiḡirutiḡiruru hiviyi pimi aru sikwi miḡmandira. Mak 12.40yi ḡgamara.

pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njini. Nari pirivisa nanga añakinguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat mingandaya narijandi simbirasara mingga yivurahandi. Kamata narij nu ñamba vanarim tarativiramañgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari taminga ñumi njini kru mujini kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru muminga Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru muminga gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kindi hañandihinindu ñimbi yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwini kwini nanga taminga ñumi njini, Gotindu tamingañi mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotiñ kirañinguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. Gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kita, Gotiñ kirañinguhu tavi ha andihi gol kandiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanga nari ambandara, Kru muminga Gotiñ kirañinguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru muminga muhimimuhim Gotiñ kirañinguhu pina kimba hañi kindi hañini yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari taminga ñumi njini, Gotindu tamingañi mumindimbanzikwi aru him. Gotiñ kirañinguhu him vaha aru, mana Gotiñ kirañinguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañinguhundu ha kirañinguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotiñ kirañinguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru muminga Gotiñ kirañinguhu pina hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha kirañinguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nanga muhimimuhim pina himba hañi kindi hañini nanga tikatikatiramandi. ²¹ Nanga kru muminga Gotiñ kirañinguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha Gotiñ kirañinguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotiñ nanga

Got nuḡambi kirañinguhu tavi kandihañi kindi hamaḡ naḡa tikatikatiramandi. ²² Naḡa kru mumingḡa Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuḡandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuḡandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, naḡa Got nuḡambi minziminzi maka kandihañi minzindi hamaḡ naḡa tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba naḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ḡiniḡ. Nari sahi kivayindu sukisirambi haḡiniḡ kumanziḡi timutamu tiḡgiruramata tamarahata miḡgiyataya Gotiḡ ḡgundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata haḡiniḡ mitamarḡa. Krunavundiḡ titi vanayi taya ḡgatiḡgirutiḡgiru vana, siḡḡgaha vana, naḡa indarimaḡaramaḡara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru haḡiniḡ miḡahandata, tikatika kuyu mu haḡiniḡ ndahara mamitamara. ²⁴ Tamiḡa ñumi nari, kru muḡiniḡ kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru mumingḡa akavat suksimbiri nuḡandi misi hañi kiyihi ḡgata miḡata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha maḡimat kuvirata kamel ha naḡa mirihi miḡgundi maña ḡiniḡ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba naḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ḡiniḡ. Nari maki naḡa kuku kuvirahuvira vuḡḡi haḡiniḡ kutihambu taya ñaḡirandamandara. Hara ñaña him kandihañi kundandara haḡiniḡ kipa miḡamiḡa vana, naḡa nariḡambirimindaya indaritari vanayi miḡandara. ²⁶ Farisi na tamiḡa ñumi, kuku kuvirahuvira vuḡḡi ha mavi hambu visa ñaḡirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñaḡirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba naḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ḡiniḡ. Nari krunzava mu maḡa suñi naḡa taḡḡusiharahu kindi maña ḡiniḡ. Krunzava kandiha tapiravu ḡgina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi naḡa ñamba himiḡḡim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariḡandi kwirandi hambu ḡgata niḡiniḡ kru tititaya kiyihiyi ḡiniḡ vamba indarimitandu. Hara nariḡandi mavi humba hambu kuyusihiri vana naḡa tikatika kuyu miḡata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba naḡa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ḡiniḡ. Nari kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara haḡiniḡindu sava

humba avinzikwi musa miḡandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi haḡiniḡindu sava ha kanzi miḡayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara aḡiḡitakiḡa kiyimu takuk haḡi kita, nuriḡ ḡguramata kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara haḡiniḡ mayivutatamahariḡ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariḡandi kuyu kandihahi nariḡambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miḡata ambavarandu haḡiniḡ yivutatamandu haḡiniḡindu ḡḡisim maḡa kira. ³² Kamataharim uta nariḡandi naḡiḡitakiḡandu ḡamba vana haḡiniḡ anditira arutimi.

³³ Nari tau ḡamba ḡiniḡ maḡa. Nari ahutuvarandi heliyirim mandarahirindara. Nariḡ Got ḡgatiḡiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara haḡiniḡ, naḡa tikatika kuyundu mirimba naḡa haḡiniḡ, naḡa kru indarimit avi naḡa haḡiniḡ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muviraḡ yivutatamirimandira, muviraḡ ahuandiḡi yivuwirimbandira. Muviraḡ Got naḡa kuyundavaravara tavi nariḡandi haḡi tamata piḡirawismandira. Kamata nariḡandi piḡu aru haḡi kaharivitira tivaramata piḡu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananḡa piri niḡindu tititaya kindu haḡiniḡ yivutatamandu haḡiniḡindu pimi ha, nari naḡandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu haḡiniḡ yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia ḡaniḡ Sekaraiḡ timu Gotiḡ kiraḡiḡuhu pina, tamu Gotiḡ kiraḡiḡuhu tavi piriḡimbiriḡ tamata yivutatamamara. Kamataharim ḡamba vana kandihahiḡindu pimi ha nariḡambi kavirimandira. ³⁶ Nariḡ yi kandi ambin, ḡamba vana sihananḡa kandihaniḡiḡindu kaḡinda ha, krunavundi tihu kuyu niḡiniḡ yivurahimandi, vami.

Jisas Jerusalemirim indarihi mavindimi
(Luk 13.34-35 naḡa, 19.41-44)

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miḡata ambavara haḡiniḡ yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu haḡiniḡ miḡamiḡa yivutatamirim timba kavarandana. Sambi ḡimbiri nandi ḡiḡisim haḡiniḡ akakara niḡum nuḡandi ḡiḡisimiḡ ambindiwivu yivuḡimbirindi maḡa yivuḡimbiriman vata andindin. Hara nari

23:31 Si 7.52 **23:33** Mt 3.7 naḡa, 12.34 naḡa, Lu 3.7 **23:34** Mt 10.23 naḡa, 1 Te 2.15 **23:35** Stt 4.8 naḡa, 2 Sto 24.20-21 naḡa, Hi 11.4 **23:37** 2 Sto 24.21 naḡa, Sng 17.8 naḡa, 91.4 naḡa, Si 7.59 naḡa, 1 Te 2.15

yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu narijandi pihu ni ñambatita sanjgiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi narij ambin, nari yan sihinda manjgimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nimanj Got avinjaratamam, vamba ambirimandira, vami.

24

Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 naŋga, Luk 21.5-6)

¹ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ Gotiñ kirañinguhu tavi ha naŋga muhimimuhim upi kandihañindu hañiniñ isihuramandan vata andimu. ² Kamatihura nuriñ kuyu nimata ambami, Nari tavi paŋgarivaŋgari niñiniñ ŋgara. Nariñ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhimbañi manjgiyimandi. Sihanaŋga yivukuvimbirata kavaritu miñgurimandi, vami.*

Jisas pimi sambi yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 naŋga, Luk 21.7-19)

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndaya pata nuñ kitihuta ambamu, Ariñ ambina ŋgim. Pandiwimira kandihamata vana hañiniñ yivurahirimandiyu. Naŋga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ŋgata ambimindan, Jisas aŋga pati piri niñandihin siñgundirimandi, vamba ambimindan, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi ambami, Nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nariñ kru mumuŋga kuyusihiritimandih. ⁵ Kru sambi pañimbañi yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandiñ aŋga miñimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambi kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari saŋga arurundu pirindim indarimandira, naŋga saŋga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nari mambindiramara. Muhimimuhim kandihaniñ

23:38 1 Kin 9.7-8 naŋga, Jer 12.7 naŋga, 22.5 **23:39** Sng 118.26 naŋga, Mt 21.9 **24:2** Jer 26.18 naŋga, Mai 3.12 naŋga, Lu 19.44 * **24:2** Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanjuta kumanzipi timu tinjgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandini 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim arifiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 naŋga, 24.37-39 naŋga, Mk 13.3 naŋga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 naŋga, 23.21 naŋga, 23.25 naŋga, Mt 24.23-24 naŋga, Jo 5.43 naŋga, Si 5.36-37 naŋga, 1 Jo 2.18

yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hañiniñ nanğa kurihirimandiyu. Nanğa aru miku muñiniñindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hañiniñindu kru nanğa kurihirimandiyu. Nanğa muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Nanğa muvumuvu pirimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihaniniñ, navundi ñiñi kavirimindiha kañinda atikimañi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariñ miku ñiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamata nariñ pimi ñguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari nanğa kiyi. Harim krunavundi sihananğa nariñambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambi yambirim indarimanğarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihaniniñ nuriñambi masamasa kitiri kita, nuriñambi nuriñandi miku ñiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. ¹¹ Nanğa, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara kuyusihiriñiniñ sambi yahata, krunavundi sambin kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriñandi kuyusihiringuyu hañiniñ miñahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hañiniñ arutirimandi. Harim kru sambi muñiniñ miñata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hañiniñ, Got nuriñ anğa miñimandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiñindu kuyu avi hañandihin, pirivisa muvumuvu sihananğa ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himinizikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanğa, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ñgimandira. Ñamba himinizikwi kandiha ñgitira Gotin kirañinguhu tavi hañi tanğuramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu anğwimiki niñi kiyi niñandihin kru ngatiñgiruta ñgimandi hama indarimitata ñgam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu

24:7 2 Sto 15.6 nanğa, Ais 19.2 nanğa, Hag 2.22 nanğa, Sek 14.13 nanğa, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 nanğa, Mk 13.9 nanğa, Lu 21.12 nanğa, Jo 15.18-20 nanğa, Si 4.2-3 nanğa, Sk 2.10 nanğa, 2.13 **24:10** Mt 11.6 nanğa, 13.57 nanğa, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 nanğa, 24.5 nanğa, 24.24 nanğa, Si 20.29 nanğa, 1 Ti 4.1 nanğa, 2 Pi 2.1 nanğa, 1 Jo 4.1 **24:13** Mt 10.22 nanğa, Mk 13.13 nanğa, Hi 3.6 nanğa, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanğa, 10.18 nanğa, 28.19 nanğa, Ro 10.18 nanğa, Kl 1.6 nanğa, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanğa, 11.31 nanğa, 12.11

hañiniñ, tivaramata upi apu sambi nanğanangavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu miñguta maku nuñandi hañiniñ miñamiñarim mañindarim. ¹⁸ Nanga kru kiyayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha miñirim taviyi anga mañum. ¹⁹ Nanga navundi mavinanga hañiniñ nanga navundi ñiñi amañgimbañindu nanga hañiniñ, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanga nari Got nanga kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanga Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kihi kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami. Nanga muyivindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kaniniñinñindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga siñgundiha. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hañiniñirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Niñgamara, kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanga muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihaniñinñirim mañindarimañgaramara. ²⁴ Nanga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihi anditutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihanangañ miñawinikwinitirimandiyu. Kamata nuri miñatanditañgata kru Got nuñandi vata yihiramami hañiniñ ndahara miñawinikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñiniñirim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariñ nimavamba ambirimandiyu, Ngamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu mañumara. Nanga nimavamba ambirimandiyu, Ngamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara nuriñandi kuyu hañandihirim mañindarimara. ²⁷ Nari ngandara.

24:17 Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanga, 12.1 nanga, Jol 2.2 nanga, Sk 7.14

24:22 Ais 65.8-9 nanga, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nanga, 24.11 nanga, Mk 13.21 nanga, Lu 17.23 nanga, 21.8 **24:24** Lo 13.1-3 nanga, Mk 13.22 nanga, 2 Te 2.8-9 nanga, Sk 13.13-14

24:26 Lu 17.23-24 **24:27** Mt 24.37-39

Ihumbisa nimbu ñima miñaparahi, ina yahayahavu kita siñandita uta ina miñgumiñguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Ñiñi hama ndahara payimandi hiviyi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananga nuñ ngimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, puñgi pata tihirundu, vami.

*Muyivi Krundu Ñiñi payimandi
(Mak 13.24-27 nanga, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihanin in siñgundiriminiti, sariwayinandi ina ni kinziñgwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki niñin in ihumbisa nimbu mitata miñaramirimandiyu. Kamata tikatika himiñgim ihumbisa nimbu kuyu hañin in nandahara nanangarimandiyu. ³⁰ Kanditiwimi hañi Krundu Ñiñi hamandu muhim nzihi ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananga piri niñin du niñin in kambirihirimandiyu. Kamata ngitu Krundu Ñiñi hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika nanga siña aru nanga ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hañin in simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hañin in yivuñibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikiñ ngata idariramata ngimandira
(Mak 13.28-31 nanga, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikiñ ngamara. Maka nuñandi hañin in kuku nangandita miki hañin in muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña nandi, muhimimuhim vana kanin in in yivurahiti ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Ñiñi hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi nariñ kandi ambin, krunavundi tihu kuyu niñin in mangwimitutu muhimimuhim vana kanin in in yivurahimandi. ³⁵ Pirivisa nanga ihumbisa ni siñgundirimandi, hara yandi kuyu ni manziñgundirimandi, vami.

24:28 Lu 17.37 **24:29** Ais 13.10 nanga, 34.4 nanga, Ese 32.7 nanga, Jol 2.10 nanga, 2.31 nanga, 3.15 nanga, Sk 6.12-13 **24:30** Dan 7.13 nanga, Sek 12.10-14 nanga, Mk 13.26 nanga, Sk 1.7 nanga, 6.12-13 **24:31** Ais 27.13 nanga, Mt 13.41 nanga, 1 Ko 15.52 nanga, 1 Te 4.16 **24:33** Je 5.9 **24:34** Mt 16.28 nanga, 23.36 nanga, Mk 13.30 nanga, Lu 21.32 **24:35** Sng 102.26 nanga, Ais 40.8 nanga, Mt 5.18 nanga, Mk 13.31 nanga, Lu 21.33 nanga, Hi 1.11

Kandi vana niñiniñ yivurahimandi hivi ha mumingga mangandi

(Mak 13.32-37 nanga, Luk 17.26-30 nanga, 17.34-36)

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana niñiniñ yivurahimandi hivi ha nanga pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru mumingga ndahara mangandi. Gotindu pihuyindu kutikara ndahara mangandu. Nanga Krundu Niñi hama ndahara mangandi. Niñuvandaya nu ngandi. ³⁷ Krundu Niñi hama parimiti, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanguhihi, ñaña kuvirarasimu. Nanga kru, navundi urahihi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihañiniñ nurin yivurarahaha vana ha mangamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tanguta krunavundi kandihañiniñ sihananga mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Niñi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miñata kituhitu, Got muhaman miñata, muhaman tihimititi kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanambin miñata muhanambin tihimititi kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminga nanga kiyimara. Nariñandi Aru hama payivayi hivi ha mangandarandih. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niñuva miñga, kamata hiriviyira kru kipa nanga miñga kiviya yandi tavi niñi kipa miñirim payi vata nuñandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanga hama nuñandi tavi ha miñavirihuta mañindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbumangaramara. Krundu Niñi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miñahuhu karatamandi miñgandu tih kuyu

(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku mumingga, nuñandi simbirasara san hañindu muminggan ngahi indarimit avi, nanga simbira avindaya miñandi haman yihiramandi. Kamata nuñ simbira ngundi. Kamatihi nuñandi simbirasara san mu hañiniñ karatamandi. Kamata aru hama nurin ñaña nguhurim yihiramandi hiriviyi ñaña tingirundi. ⁴⁶ Kru simbira miñahuhu karatamandi

24:36 Sek 14.7 nanga, Si 1.7 nanga, 1 Te 5.1-2 **24:37** Stt 6.5-8 **24:38** Stt 6.3-5 nanga, Lu 17.26 nanga, 1 Pi 3.20 **24:39** Stt 7.6-24 nanga, 2 Pi 3.6
24:42 Mt 25.13 nanga, Mk 13.33 nanga, Lu 21.36 **24:43** 1 Te 5.2 nanga, 2 Pi 3.10 nanga, Sk 3.3 nanga, 16.15 **24:43** Lu 12.39-40 **24:44** Mt 25.13 nanga, 1 Te 5.6 **24:46** Sk 16.15

kandihamata hama simbira kandihama miñititi, nuñandi aru miku hama anğa pata ngiti, kandihama kinzihinzitim. ⁴⁷ Narin yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuñandi simbira miñahuhu karatamandi kandihamañ tamiti nuñandi muhimimuhim sihananğa karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miñga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara sañ hañiniñ yivubarimandi. Kamata nuri nanğa ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwiniñkwiniñdu hañiniñ nanğa kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miñahuhu karatamandi hama nuñandi aru hama payivayi hivi, nanğa pamata hiriviyi vaha payimandi ha manğimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miñahuhu karatamandi kandihamañ piñgarimandi. Kamata kru kuyusiñirimbihapiha hañiniñ nanğa tamirimandi. Kamati kandihañi irihariha miķa satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñañira ndu tih kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñañira kumanzipti timutamu tinğiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminğa navundi uririm andimi miñga parim andimi. Kamatihi navundi ñañira kandihaniñin umbimbunğı nuriñandi hañiniñ miñata, kru kandihamañ kindiñi ngata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihañindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanğa niñin, arikita arikita kwiri indarimit avi maniman niñin. ³ Navundi indarimit avi maniman nanğa hañiniñ suñindamandu umbi nuriñandi hañiniñ miñamu. Hara kuku hapa muvira kuku vunğıyi kavunğita miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanğa hañiniñ nuriñandi suñindamandu umbi hañiniñ miñamu. Kamata kuku hapa muvira kuku vunğıyi kavunğita miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñañira kandihaniñin sihananğa akwimitandih karıhamu. ⁶ Kamata kivi itini indarihu kru muminğa kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñañira kandihaniñin sihananğa

yahamirata nurinandi umbi hanjiniŋ siwitamamu. ⁸ Kamatiŋu navundi indarimit avi maniman hanjiniŋ navundi indarimit avi nanŋa hanjiniŋ ambamu, Ariŋ nariŋandi kuku hapa haŋindu muvira ŋgumara. Ariŋandi umbi niŋiniŋ kwimirim anditihi, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanŋa hanjiniŋ kimbi nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanŋa ariŋ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miŋamiŋa haŋi nariŋambirim mut miŋimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman hanjiniŋ kuku hapa mutimiŋirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanŋa kuku hapa siwitamamu hanjiniŋ, nu nanŋa tavi haŋi navundi urarandu timu haŋi indihumu. Kamatiŋu sikwitaya kru kindiŋariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ŋanŋira kuku hapa mut miŋirim umu hanjiniŋ anŋa pata ambamu, Aru miŋga, aru miŋga, pata ariŋambirim kindiŋari ni piŋiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariŋ kandi ambin, yi nariŋ maŋandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nurin ambami, Nari maŋandara, pamata hiviyi, nanŋa pamata hiriviyira vaha Krundu Niŋi hama payimandi. Harim nari taminŋa nanŋa kiyimara, vami.

*Simbirasara saŋiŋiniŋ timbahiris miŋamundu tih kuyu
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiŋa kru muminŋa piŋu kutaŋi urim andindi maŋa. Nuŋandi simbirasara saŋ hanjiniŋ uraramahi payimu. Kamata nuŋandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nurinandi kumaŋgimbaŋi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara saŋ hanjiniŋ minza vativatindu vana nanŋa tikatikarim indariramarama timbahiris hanjiniŋ tinŋirumi. Kru muhamaŋ 5,000 timbahiris ŋgumi. Muhamaŋ 2,000 timbahiris ŋgumi. Muhamaŋ 1,000 timbahiris ŋgumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miŋami hama 5,000 timbahiris kandihaŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 5,000 timbahiris mu miŋami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miŋami hama ndahara, 2,000 timbahiris haŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 2,000 timbahiris mu miŋami. ¹⁸ Hara simbirasara saŋ 1,000 timbahiris miŋami hama uta piŋiyi kumba kayivata nuŋandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

19 Kamata kutanḡivi uhi, nuriḡandi aru hama anḡa payimi. Kamata nuriḡ timbahiris ḡgumi haḡiniḡirim kuyu miḡasirivirim andimi. 20 Kamatihi kru 5,000 timbahiris miḡami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanḡa miḡata pata nimavamba ambami, Aru miḡa niḡa, yaḡ 5,000 timbahiris ḡgumana. Hara timbahiris kandiniḡi timbahiris simbira miḡata sihinda 5,000 timbahiris miḡamin, vamba ambami. 21 Kamavahi nuḡandi aru hama ambami, Na simbirasara saḡ avi miḡa, na simbira avi miḡamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaḡaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanḡa kinziḡinziti, vamba ambami. 22 Kamata kru 2,000 timbahiris miḡami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miḡa niḡa, yaḡ 2,000 timbahiris ḡgumana. Hara timbahiris kandiniḡi timbahiris simbira miḡata sihinda 2,000 timbahiris miḡamin, vamba ambami. 23 Kamavahi nuḡandi aru hama ambami, Na simbirasara saḡ avi miḡa, na simbira avi miḡamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaḡaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanḡa kinziḡinziti, vamba ambami. 24 Kamavahi kru 1,000 timbahiris miḡami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miḡa yi naḡ ḡgandin, na paḡa miḡa. Na kiḡa muḡiniḡ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanḡa pirivisa muyi kru mumiḡa ḡaḡa kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nuriḡandi ḡaḡa haḡiniḡ miḡandana. 25 Kamataharim yaḡ piḡitihini, uta nandi timbahiris ni pirihumbaḡi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. 26 Kamavahira nuḡandi aru hama kimbini nimavamba ambami, Na simbirasara saḡ ḡamba, na yakwiri miḡa. Na yaḡ ḡgamaḡarandana. Yi kiḡa muḡiniḡ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanḡa pirivisa muyi kru mumiḡa ḡaḡa kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nuriḡandi ḡaḡa haḡiniḡ miḡandin. 27 Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anḡa pata yandi timbahiris ha kaḡimbiriti timbahiris muvira nanḡa miḡahin. 28 Kamataharim 1,000 timbahiris nu nanḡa kiyini miḡata kru 10,000 timbahiris nanḡa nimaḡ ḡgumara. 29 Kru muhimimuhim nanḡa haḡiniḡ, nuriḡ sihinda muvira ḡguriman. Kamatin nuriḡandi muhimimuhim

25:21 Mt 24.45-47 nanḡa, Lu 12.44 nanḡa, 16.10 nanḡa, 2 Ti 2.12 nanḡa, Hi 12.2 nanḡa, 1 Pi 1.8 25:29 Mt 13.12 nanḡa, Mk 4.25 nanḡa, Lu 8.18 nanḡa, Jo 15.2

sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim manḡiti, nuḡandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, anḡa miḡiman. ³⁰ Harim simbirasara saḡ ḡamba niman kavaritira tapira kivimḡwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimḡwi kandihañi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu ḡiḡi hama krunavundi sihananḡan ḡgatiḡurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu ḡiḡi hama aru miku maña kutikara sihananḡa nanḡa payimandi. Kandihivi hañi nuḡandi minziminsi maka aru miku ndu hañi minzirimandi. ³² Kamati krunavundi sihananḡa pirivisa muvundumuvundu haḡiniḡ pata nuḡandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nurinḡ tamarahata arikinziviḡi tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maña. ³³ Kamata sipsip haḡiniḡ nuḡandi kuma kandi sambavu tamata, meme haḡiniḡ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuḡandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu haḡiniḡ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariḡ avindamandi. Yandi Yava piri niḡandihin tamami hiriviḡi ambami, Yandi tiwiḡi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiḡi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yanḡ ḡaña ḡgumara. Yanḡ kukumitandihi kuku ḡgumara. Yi pihu muyindu miḡga, hara yanḡ timbuta nariḡandi taviḡi umara. ³⁶ Yandi mikwiri manḡiyihi, yanḡ mikwiri ḡgumara. Kandi kimuhin yanḡ karatamamara. Nanḡa kru ḡamba vana andihu tamandu upiḡi kiyihin pata yanḡ ḡgamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu haḡiniḡ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miḡga, na pamata hiriviḡi aviharim kiyihana nanḡ ḡaña ḡgumarinḡ. Nanḡa pamata hiriviḡi nanḡ kukumitandihi kuku ḡgumarinḡ. ³⁸ Nanḡa nanḡ pamata hiriviḡi ḡgaharinḡ na kru pihu muyindu miḡga kiyihana nanḡ timbuta ariḡandi taviḡi umarinḡ. Nanḡa pamata hiriviḡi mikwiri maniman kiyihana, nanḡ mikwiri ḡgumarinḡ. ³⁹ Nanḡa pamata hiriviḡi kandikimuta kiyihana, nanḡa kru ḡamba vana andihu tamandu upiḡi kiyihana uta nanḡ ḡgumarinḡ,

25:30 Mt 8.12 nanḡa, 22.13 nanḡa, Lu 13.28 **25:31** Sek 14.5 nanḡa, Mt 16.27 nanḡa, 19.28 nanḡa, Si 1.11 nanḡa, 1 Te 4.16 nanḡa, 2 Te 1.7 nanḡa, Sk 1.7 nanḡa, 20.11-13 **25:32** Ese 20.38 nanḡa, 34.17 nanḡa, Ro 14.10 nanḡa, 2 Ko 5.10 nanḡa, Sk 20.12 **25:34** 1 Ko 6.9 nanḡa, 15.50 nanḡa, Ga 5.21 nanḡa, Hi 4.3 nanḡa, 1 Pi 1.20 **25:35** Ais 58.7 nanḡa, Ese 18.7 nanḡa, 18.16 nanḡa, Hi 13.2 nanḡa, Je 1.27 **25:36** 2 Ti 1.16 nanḡa, Je 2.15-16

vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiŋ nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman haŋiniŋindu muvatiniŋ andindara haŋiniŋ, yaŋ andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu haŋiniŋ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi siŋgunditiŋiniŋ, nari yaŋ mikiramata ahu tuvarata sihaŋgiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan naŋga nuŋandi kutikara haŋiniŋirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yaŋ ñaña maŋgumara. Naŋga yaŋ kukumitandihhi kuku maŋgumara. ⁴³ Yi pihu muyindu miŋga, hara yaŋ timbuta nariŋandi taviyi maŋgumara. Naŋga yandi mikwiri maŋgiyihhi, yaŋ mikwiri maŋgumara. Yi kandi kimuhin, naŋga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yaŋ maŋgamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, naŋ ñaña maŋgumariniŋ. Naŋga pamata hiriviyi naŋ kukumitandihhi kuku maŋgumariniŋ. Naŋga naŋ pamata hiriviyi ŋgahariŋ na kru pihu muyindu miŋga kiyihana naŋ timbuta ariŋandi taviyi maŋgumariniŋ. Naŋga pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, naŋ mikwiri maŋgumariniŋ. Naŋga pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, naŋga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta naŋ maŋguramamariniŋ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriniŋ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niŋiniŋindu muvatiniŋ kanimata vana niŋiniŋ maŋandimara ha, kandi vana haŋiniŋ yaŋ maŋandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihaŋiniŋ ñamba him miŋirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihaŋgiyihiyi ŋandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi haŋiniŋ avindaya sihaŋgiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

Aru miku haŋiniŋ, Jisasiŋ yivutatamindaŋ vata kuyu kahañamu

(Mak 14.1-2 naŋga, Luk 22.1-2 naŋga, Jon 11.45-53)

25:40 Snd 19.17 naŋga, Mt 10.42 naŋga, 18.5 naŋga, Mk 9.41 naŋga, Hi 6.10 naŋga, Sk 22.12 **25:41** Mt 7.23 naŋga, Mk 9.48 naŋga, Lu 16.24 naŋga, Sk 12.9 naŋga, 20.10 **25:45** Sek 2.8 naŋga, Si 9.5 **25:46** Dan 12.2 naŋga, Jo 5.29 naŋga, Ro 2.7

¹ Jisas kuyu kaniñiniñ ambavarata mituta, nuñandi simbirasara hañiniñ nimavami, ² Nari ngandara, arikingivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatiniñ Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihiniñ indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Ñiñi hamañ miku niñiniñdu kumañgimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotiniñ kirañinguhu hañiniñdu aru miku hañiniñ, nañga Israel hatindu aru miku hañiniñ umu. Kamata Gotiniñ kirañinguhu hañiniñdu aru miku hañiniñdu aru miku hamandu taviyi tihirumu. Nuñandi ñimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasiniñ kuyusihirata miñahandata yivutatamiriñ kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nañga kuyundavaravarandu aru hiviñi mañandim. Kamatiriñ krunavundi ngatanda sañga yahamiritumandihi, vamu.

Navundi muñambi Jisasindu mikuvu ambunguku tanğusingimi

(Mak 14.3-9 nañga, Jon 12.1-8)

⁶ Jisas piñu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nañga miñga. ⁷ Kamatihi navundi muñambi ambunguku vungñi, timba aviñi musa miñamu ha miñata tavi kandihañi payimi. Ambunguku kandiha timbahiris aruyi mut miñandu ñandi. Kamata Jisas pina hañi minzita kiyihihi, navundi hañambi Jisasindu miku hañi tanğusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañiniñ kandiha ngahu, nuriniñ maviviyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambunguku ni sañinañga mituta kiyi. ⁹ Kaniñandihin mitiriñ kru muñiniñ mut miñitu, timbahiris aru miñata krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ nguhariñ, vamu. ¹⁰ Jisas nuriniñdu kuyu ha indarita nuriniñ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindiñ pimi ngura. Nu yañ avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman hañiniñ nari nañga sihangindu. Hara yi, nari nañga siha mañgiyiman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niñi ambunguku tanğusingi ni, yandi kwirandi ni tunği humbañiriñ ikivata andi. ¹³ Yi nariñ kandi ambin, piri niñi muvumuvu uta kuyu avi niñandihin ambavarimandiyu. Kamata navundi niñambi yañ andi vana niriñ indarimitata, ambavarimandiyu, vami.

Judas, aru miku hañiniñ nañga kuyu kahañami

(Mak 14.10-11 nañga, Luk 22.3-6)

14 Kanditiwimi hañi Jisasindu 12 simbirasara hañindu muhama, nuñandi ñimbi Judas Iskariot, Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ kiyimuyi umi. 15 Kamata nuriñ nimavamba kitihumi, Jisasin nariñandi kumañgimbañi tamitin yañ muhimiyi mut miñimandira, vami. Kamavahi nuñ 30 timbahiris silva ngumu.* 16 Kamatiñu Judas Jisasin nuriñandi kumañi tamiman vata kindimbuhirami.

Jisas nuñandi simbirasara nañga imbi ñami

(Mak 14.12-21 nañga, Luk 22.7-14 nañga, 22.21-23 nañga, Jon 13.21-30)

17 Mavatimba Yis Manimanindu Aru Hivi Hañiniñindu ki-maṅgima hivi hañi, Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ ambamu, Upi pañu umindañ. Kamata ñaña siwitamitiriñ Got Israel Hatiñ Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñirimana, vamu. 18 Kamavahu Jisas nuriñ kru mumingariñ ambata ambami, Pihu aru niñi indihuta kru kandihamañ ngata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha ariñi payi. Harim, yi nañga yandi simbirasara hañiniñ nañga pata nandi taviyi Got Israel Hatiñ Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñimindañ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. 19 Kamavahi simbirasara hañiniñ Jisas ambami maña andita, ñaña kandiha siwitamamu. 20 Kamata kivititi Jisas nañga nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ñaña tamatama pina hañi arindihuyivita minzimu. 21 Kamata ñata kiñingñi ambami, Yi nariñ kandi ambin, nariñandi muvati miñga, yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi, vami. 22 Kamavahi, nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indariñu nuriñandi mavi hambu pimitimañgarami. Kamatihi minzavativat nuñ nimavamba kitihumu, Aru miñga, yañirim vaha ambana, vamu. 23 Kamavahu Jisas ambami, Kru yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi hama, nariñandi muvati miñga. Yi nañga maki isi niñi kihiri kumandamariñ, vami. 24 Krundu Ñiñi hama, Gotindu aṅgwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñiñi hamañ nuñandi miku ñiniñindu kumañgimbañi

26:14 Jo 11.57 **26:15** Sek 11.12 nañga, Mt 27.3 * **26:15** 30 silva timbahiris kaniñandihin mañgandariñ, timbahiris ariñandiñi timbahiris kaniñandihin pamata timi vaha kihirihiri tihi. Kaniñandihin timbahiris arumari. Simbira miñamaña ñiniñ, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miñata miñamaña ñandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ngimandira. **26:17** Kis 12.6 nañga, 12.14-20 nañga, Mk 14.12 nañga, Lu 22.7-9 **26:18** Mt 21.3 **26:23** Sng 41.9 nañga, Lu 22.21 nañga, Jo 13.18 **26:24** Ais 53 nañga, Dan 9.26 nañga, Mk 9.12 nañga, Jo 17.12

tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihaman niñum manjavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nuñandi miku niñinñindu kumanjimbani tamatama hama, nuñ kitihuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

Jisas nuñandi simbirasarañ mavatimba nañga wain ngumi

(Mak 14.22-26 nañga, Luk 22.15-20 nañga, 1 Korin 11.23-25)

²⁶ Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda miñata Gotiñ kuyu avivi nguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ngumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. ²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vuñgi wain nañga munda miñata Gotiñ kuyu avivi ngumi. Kamata nuriñ nguta ambami, Nari sihanañga niñi kuviramara. ²⁸ Niñandihin yandi ñañgwi. Got nañga krunavundi nuñandiñ sihanañga vata miñavisihuramata siritimbin. Yi ñañgwi kanñandihin, krunavundi sihanañga ñamba vana andindu hañiniñ kuñgi kuyivirim tanjusinjin. ²⁹ Yi nariñ ambin, yi nari nañga wain sihinda manjavuriman. Kamata ututa muyivi wain kibi Yavandakindu tiwiyi nari nañga kuvuriman, vami. ³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

Jisas ambami Pita yañ kutivu tamirimandi

(Mak 14.27-31 nañga, Luk 22.31-34 nañga, Jon 13.36-38)

³¹ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Musi kiviyyi yañ muhimimuhim vana yivurhimandi. Kamati ngitira sihanañga nariñandi indarimanjaramanğara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu anğwimikiyi, Got nimavamba ambami, Yi sipsip karatamatama hamañ yivutatamitin sipsip hañiniñ siñgunziñgu tivaramirimandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi anğa yahamuriman. Kamata yi wisa kasiramata pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbini ambami, Muhimimuhim vana nañ yivurhimandi ha muvira ngitu nuriñandi indarimanjaramanğara vana ha miñgata yiviti nañ mitirimandiyu, hara yi nañ mamitahanduriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yi nañ kandi ambin,

26:26 Mt 14.19 nañga, 1 Ko 10.16 **26:28** Kis 24.8 nañga, Jer 31.31-34 nañga, Sek 9.11 nañga, Ro 5.15 nañga, 1 Ko 10.16 nañga, Hi 9.22 **26:29** Mk 14.25 nañga, Lu 22.18 nañga, Si 10.41 **26:30** Lu 22.39 nañga, Jo 18.1 **26:31** Sek 13.7 nañga, Jo 16.32 **26:32** Mt 28.7 nañga, 28.16 nañga, Mk 14.28 **26:34** Mt 26.69-75

musi kiviya, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ñimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuṅ maṅgandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nananṅa kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuṅ maṅgandin vamba maṅambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananṅa kuyu siwimaña ambamu.

Jisas Getsemani Got nanṅa kuyundavarami
(Mak 14.32-42 nanṅa, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuṅandi simbirasara haṅiniṅ nanṅa kiva Getsemani umu. Kamata nurin ambami, Nari niñi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got nanṅa kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitanṅ nanṅa Sebedindu ñiṅi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuṅandi mavi hambu pimitihi, kañinda aru miṅami. ³⁸ Kamatihi nurin ambami, Yandi mavinimbu pimitimaṅgarahi kwimirim andin. Harim nari niñi yaṅ karatamata narindahara tamiṅa nanṅa kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miṅgata taranṅiruta nuṅandi kipumika ha piriya tamami. Kamata Got nanṅa nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vunṅi ni yandi kumayini miṅavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maña maṅandi, nambi pirikina maña andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu hañi pata ṅgahi akwarihata kiyimu. Kamatihi Pitanṅ nimavamba kitihumi, Nari yi nanṅa miṅgiya awa nda kita tamiṅa nanṅa maṅgiyimandira. ⁴¹ Nariṅ miṅagaha vananda yivurahiti miṅgata yivitirama. Kamataharim tamiṅa nanṅa kiñiṅiñi Got nanṅa kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariṅandi kwirandi haṅandihinindu tikatika maṅgiya, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda anṅa uta Got nanṅa nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vunṅi niñi yaṅirim kuvirimandi sikwi vatanṅata, nambi pirikina maña, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ṅgahi simbirasara haṅiniṅindu tamiṅa ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nurin mitatuta kwiriñimbiri, Got nanṅa kuyundavarami. Atiya kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ṅgahi nuṅandi simbirasara haṅiniṅ karihahu ambami, Nari karihata avirikimuranṅwisa. Indarimara. Krundu Ñiṅi hamaṅ kru ñamba vana andindu haṅiniṅindu kumaṅgimbañi tamatama hirivi ha yivurahi.

26:35 Mt 26.56 **26:38** Jo 12.27 **26:39** Mt 6.10 nanṅa, 20.22 nanṅa, Jo 6.38 nanṅa, Hi 5.7-8 **26:41** Mt 6.13 nanṅa, Ef 6.18 nanṅa, Hi 2.14 nanṅa, 4.15
26:44 2 Ko 12.8 **26:45** Jo 12.27 nanṅa, 13.1 nanṅa, 14.31

⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nannga umi. Nnngamara, kru yan nuriñandi kumanngimbañi nguhu hama ariñi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasin nuñandi miku niniñindu kumanngimbañi tamami

(Mak 14.43-50 nannga, Luk 22.47-53 nannga, Jon 18.3-12)

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuñandi simbirasara hañindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambi tuki nannga ahutimi miñata nu nannga payimu. Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ simbihi payimu. ⁴⁸ Kru Jisasin nuriñandi kumanngimbañi tamatama hama nuriñ ambami, Kru miñahandimindañ vata andira hamañ mikwimikwi siriman, kru kandihama Jisas. Nuñ miñahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiñandi Jisas kiyimiyi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasin mikwimikwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihhi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandihin andirimiñgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniñ pata Jisasin miñahandamu.*

⁵¹ Kamatihi kru Jisas nannga kiyimi miñga nuñandi tuki kuta ha miñasiharami. Kamata Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki hañandihin, yivutivihi piriyi miñgata yivumi. ⁵² Kandihamatihira Jisas nuñ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuñandi upiyi kinngiraramina miñgum. Kru sihanannga tuki kuta nannga kurihirimandiyu hañiniñ, tuki kuta ha nuriñ piñingarimandi. ⁵³ Na mambaha ngandana. Yi yandi yavandakin kitiwitin, nuñandi kutikara sambi sikwi simbiti pata yan nguramahu.

⁵⁴ Hara yi kanimatiniñgata, kuyu Gotindu angwimikiyi kindi hañiniñ kandisikwisikwi mayivurahirimandi. Gotindu angwimiki ambami, harim kandi vana niñiniñ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihirivi hañindaya Jisas krunzivi kandihaniñiniñ nimavami, Nari tuki kuta nannga ahutimi miñata yan sannga kurihahuriha nannga kipa nannga miñgan miñahandirim payimañandira. Yi imutamut Gotin kirañinguhu tavi hañindu upiyi minzita krunavundiñ kuyu ngundin. Hara yan kanditiwimi hañu mamiñahandandara. ⁵⁶ Muhimimuhim vana yivurahami kaniñiniñirim, kru Gotindu kuyu miñata

* **26:50** Grik kuyuyi avindamata mañambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26 **26:52** Stt 9.6 nannga, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nannga, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nannga, Mt 26.56 nannga, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nannga, 21.37 **26:56** Mt 26.31

ambavaravara haḅiniḅ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuḅandi simbirasara haḅiniḅ Jisasiniḅ mitamita tivaramamu.

Jisasiniḅ ḅgatiḅḅirumu

(Mak 14.53-65 naḅga, Luk 22.54-55 naḅga, 22.63-71 naḅga, Jon 18.13-14 naḅga, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasiniḅ miḅahandamu haḅiniḅ, nuḅ timbuta kru Gotiniḅ kiraḅiḅḅguhu haḅiniḅḅindu aru miku haḅiniḅḅindu aru miku Kaiafasindu taviyi umu. Kamatiḅu tikatika kuyundu mirimba naḅga haḅiniḅ naḅga Israel hatindu aru miku haḅiniḅ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatiḅu Pita Jisasiniḅ ḅgaviramata siḅindi umi, hara kutaḅimari kiyimi. Kamata Gotiniḅ kiraḅiḅḅguhu haḅiniḅḅindu aru miku haḅiniḅḅindu aru miku hamandu tavi tapa tapira haḅi indihuta, kru tavi karatamatama haḅiniḅ naḅga minzimi. Jisasiniḅ mumibaham vana ha yivurahiti ḅḅitin vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiniḅ kiraḅiḅḅguhu haḅiniḅḅindu aru miku haḅiniḅ, naḅga kru Juda hatindu kuyu miḅasirivandu haḅiniḅ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiranzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuḅandi ḅamba vana mu ḅgata, nuḅ yivutatamimindaḅ vata andimu. ⁶⁰ Kamatiḅu kru sambi pata nuḅ kuyusihiriniḅḅuyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasiniḅ yivutatamatama ḅandi maḅgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotiniḅ kiraḅiḅḅguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviyi taya tararamiriman, vamba ambavarandi, vamu. ⁶² Kamavahu Gotiniḅ kiraḅiḅḅguhu haḅiniḅḅindu aru miku haḅiniḅḅindu aru miku hama taḅguramata, Jisasiniḅ nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbim maḅambirimana. Naḅ kuyu yihivarayu niḅandihinirim mumibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu maḅambami. Kamatiḅi Gotiniḅ kiraḅiḅḅḅuhundu aru miku haḅiniḅḅindu aru miku hama ambami, Naḅ Got sihaḅḅiyihiyi hamandu ḅimbiyi kitihin. Harim tihu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuḅandiḅ aḅga miḅimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu ḅiḅi, mana, maḅḅga, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuḅ nimavami, Nambi ambaḅaḅa. Hara yi nariḅ ambin, muyivi Krundu ḅiḅi miḅḅaḅ ḅḅitira, Got tikatika naḅga hamandu kuma kandi sambavu miḅzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbaḅi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi,

26:60 Lo 19.15 naḅga, Sḅg 27.12 naḅga, Mt 27.40 naḅga, Mk 14.55 naḅga, Jo 2.19 naḅga, Si 6.13 **26:63** Ais 53.7 naḅga, Mt 27.12 **26:64** Sḅg 110.1 naḅga, Dan 7.13 naḅga, Mt 24.30 naḅga, Lu 21.27 naḅga, Si 7.55 naḅga, 1 Te 4.16 naḅga, Sk 1.7 **26:65** Mk 14.63 naḅga, Si 14.14 **26:65** Wkp 24.16

Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarita, aka yahamirata nuñandi mikwiri hañiniñ miñasihirata ambami, Gotiŋ ambasuvi. Harim nari naŋga sihinda kru kanimandu vanarim ambavarararim kru muviraŋ ambitiriŋ mambayimu. Tihura Gotiŋ ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kanimaŋ pamatimindaŋ, vami. Kamavahi kimbì ambamu, Nu ñamba miŋga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuŋ yivumu. Kamata nuŋ muvira ñuŋgimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandiŋ aŋga miñimana vata yihiramami miŋga. Harim kru Gotindu kuyu miŋgata ambavarandu hañiniñ ambavarandu maña amba. Naŋ kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasiŋ maŋgandin vami

(Mak 14.66-72 naŋga, Luk 22.56-62 naŋga, Jon 18.15-18 naŋga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihihi, simbirasara muhaŋambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama naŋga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihananŋandu tamiŋganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha maŋgandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari naŋga hañi uhi, sihinda simbirasara muhaŋambi ŋgata krunavundi ariñi kiyimu hañiniñ ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama naŋga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihamaŋ maŋgandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi taŋguramata kiyimu hañiniñ pata Pitaŋ ambamu, Kandisikwisikwi, na nurinandi ñiŋgiñindu miŋga. Nandi piŋgwisamur hambu naŋ miŋamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kamaŋ maŋgandin. Yi kuyu kandi maŋambitin ŋgata yaŋ Got piŋgaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuŋ maŋgandin virimana vamba ambami kuyu hañandiñinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patinandi irihami.

26:66 Jo 19.7 **26:67** Ais 50.6 naŋga, 53.5 naŋga, Mt 27.30 naŋga, Jo 19.3

26:74 Mk 14.71 **26:75** Mt 26.34 naŋga, Mk 14.30 naŋga, Lu 22.61-62 naŋga, Jo 13.38

27

*Jisasij Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu
(Mak 15.1 nanġa, Luk 23.1-2 nanġa, Jon 18.28-32)*

¹ Kamata pihirihi, Gotiġ kirañiġguhundu aru miku hañiniġ nanġa Israel hatindu aru miku hañiniġ sihananġa, Jisasij yivutatamindaġ vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasij wirimbinzikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumañġimbañi tamamu.*

Judas kimumi

(Simbirasara 1.18-19)

³ Kru Jisasij nuñandi miku ñiniñindu kumañi tamami hama Judas, ġgahi Jisasij ġgatiġġiruta pimi ġgumu. Kamatiġu nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatiġi 30 timbahiris silva nuñ Gotiġ kirañiġguhundu aru miku hañiniġ nanġa Israel hatindu miku hañiniġ ġgumu hañandiġhin, nuri kiyimuyi anġa miñata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariñandi kumañġimbañi tamin hama ñamba vana mañandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kañandiġhin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hañiniġ Gotiġ kirañiġguhu taviġhumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tañġiraramata kimumi. ⁶ Kamatiġi Gotiġ kirañiġguhundu aru miku hañiniġ timbahiris kandiġa miñata nimavamu, Timbahiris niñandiġhin kru yivutatamatamandu tikwi ġandi. Harim timbahiris kaniñandiġhin Gotiġ kirañiġguhu tavi niñindu timbahiris nanġa miñzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiġharim miñġiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandiġhañi kru piri siġġi musa miñandu hañiniñindu pirivisa mu mut miñamu. Pirivisa kandiġa kru kutañi ġgati kwimitutu tamimandiyu vata, mut miñamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandiġhañu, Pirivisa Kru Ñanġwi Miñgumiñgu vava ñimbi ġgumu. Kuha ñimbi kandiġhañi ndaya yihirasimu, patavata tiġu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hañandiġhin

27:1 Lu 22.66 * **27:2** Pailat Romindu miñġa. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasij mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru mumiñġa kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasij Pailat kiyimiyi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ġgamara. **27:3** Mt 26.14-15 **27:5** 2 Sml 17.23 **27:9-10** Sek 11.12-13 nanġa, Jer 32.6-15

miŋamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihaman mut miŋamiŋarim yihiramamu. Aru nima yaŋ ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siŋgi musa miŋandi hamarim pirivisa mut miŋamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

*Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(Mak 15.2-5 naŋga, Luk 23.3-5 naŋga, Jon 18.33-38)*

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamiŋgañi taŋguramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuŋ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ, Jisasiŋ ihivarinŋguyu sambu ŋgumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi maŋambami. ¹³ Kamatihi nuŋ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Naŋ sihananŋga kuyu yihivarayu nimbu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu haŋandihinirim kimbi kuyu maŋambami. Kamatihi Pailat indarihitihihimi.

*Pailat Jisasiŋ ahuandiñi yivuwirimbuwirimburim ambami
(Mak 15.6-15 naŋga, Luk 23.13-25 naŋga, Jon 18.38—19.16)*

¹⁵ Miŋgiya simbi miŋgiya simbindu minza hiviŋi taya, Got Israel Hatiŋ Mitahi Aviŋgiyimu Aru Hivi haŋandihinirim indariramarasimu. Kandihamatirasimu hiviŋi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat miŋgaŋ ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nuriŋambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihi kru kandihaman tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru muminŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuŋandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuŋ ŋgamaŋgarandu. Nu kru ñamba sikwi miŋga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nuriŋ Pailat nimavamba kitihumi, Nariŋirim kru nininŋ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasiŋ tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundiŋ anŋa miŋimandi vata Got yihiramami vamba ambandu niman tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nuriŋ ŋgami. Nuri siŋgirata Jisasiŋ saŋinanŋga timbuta ŋgatiŋgurim payimu. Harim kandihamavami. ¹⁹ Pailat ŋgatiŋgirutiŋguru hamandu minziminzi maka hañi minzita kiyihihi nimburi

27:11 Mk 15.2 naŋga, Lu 23.3 naŋga, Jo 18.33 naŋga, 18.37 naŋga, 1 Ti 6.13

27:12 Ais 53.7 naŋga, Mt 26.63 naŋga, Jo 19.9 **27:14** Jo 19.9 **27:17** Jo 11.47-48 naŋga, 12.19

nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiyi hamaŋ muhim vana maŋandi. Kiviyi nuŋ akwisihuyi ŋgin. Kamata indarihini pimisaniŋzaŋandi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ, sihanaŋga krunavundiŋ miŋawinikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasiŋ mititi payim. Kamata Jisasiŋ yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nurinŋ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat niŋindu nininŋ ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihanaŋga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nurinŋ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami vamba ambandu nimaŋ yaŋirim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihanaŋga ambamu, Ahuandiŋi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nurinŋ kitihumi, Mumirim, nu ŋamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuŋ ahuandiŋi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihu Pailat ŋgata, yandi kuyu maŋindariŋmandiyu, naŋga saŋga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri miŋata krunavundindu tamingaŋi nuŋandi kuma ha ŋimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi maŋgaviriman. Kaŋandihin nariŋandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihanaŋga kimbini nimavamu, Pimi kandini ariŋ naŋga ariŋandi ŋiŋisimiŋira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasiŋ tihimitahi nurinŋirim umi. Kamata saŋganzara haŋiniŋ ambahi Jisasiŋ piŋgirawisimu. Kamata kita Jisasiŋ ahuandiŋi yivuwirimbiŋmandiyu vata, saŋganzarandu kumaŋi tamami.

Saŋganzara Jisasiŋ ambasuvamu

(Mak 15.16-20 naŋga, Jon 19.2-3)

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuŋandi saŋganzara haŋiniŋ ambahi, Jisasiŋ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihu saŋganzara sihanaŋga pata nuŋandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuŋandi mikwiri haŋandihin siharumu. Siharata nuŋ mikwiri ŋaŋgwi aru miku ndu maŋa ŋandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbunzi naŋga haŋandihin miŋata, aru miku ndu miraŋgupihupi maŋa musa miŋata nuŋandi miku haŋi tamamu. Kamata nuŋandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miŋandihuramamu. Kamata

nuḡirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* 30 Kamatindi nuḡ simiruhavimu. Kamata kuki timi miḡandihuramamu ha miḡata, nuḡandi miku haḡi yivumu. 31 Nuḡ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu haḡandihin siharata nuḡandi mikwiri haḡandihin tamaramamu. Kamata nuḡ ahuandiḡi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasiḡ ahuandiḡi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 naḡga, Luk 23.26-43 naḡga, Jon 19.17-27)

32 Kamata uta, saḡanzara haḡiniḡ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniḡ ḡgamu. Kamata andihu Jisasiḡdu ahuandi ha kavumi. 33 Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Niḡmbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muḡḡiyindu punzindu upi varasimu. 34 Kamata upi kandihaḡi, Jisasiḡ kaḡinda miḡguramam vata, wain kuku haḡandihin akiḡḡim naḡga tarayiwarata kuviriḡandi vata, ḡgumu. Kamatiḡu kuviriḡindihi akindihi maḡguviriḡami. 35 Jisasiḡ ahuandiḡi yivuwirimbuta mituta, saḡanzara haḡiniḡ nuḡandi mikwiri haḡiniḡ nuriḡambi tamarahata miḡimiḡindariḡ vata, atava imbiramu. 36 Kamata kandi upi haḡu minzita nuḡ karatamamu. 37 Kamata ahu parapara siḡga kirivi ḡandi pitita, nuḡ kuyu ḡgatiḡḡirumu ha yihimbivirata nuḡandi miku tarayawi hambu tamamu. Niḡmata kuyu yihimbiviramu. Kru niḡma Jisas, Juda hatindu aru miku. 38 Jisas kiyimi tivi haḡi, kru arikimbat saḡga kurihahuriha naḡga kipa naḡga haḡiniḡ ndahara ahuandiḡi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamaḡ, kandi sambavu tararamata, muhamaḡ kakayi sambavu tararamamu. 39-40 Kamatiḡu, krunavundi uhuvaniḡindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaha nimavamu. Na Gotiḡ kiraḡḡḡuḡu tavi haḡandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviḡi taya tararamarama miḡga. Harim nambi ḡgurama. Kandisikwisikwi na Gotindu Niḡjitiḡgata ahuandi ha mitata miḡga, vamu. 41 Gotiḡ kiraḡḡḡuḡu haḡiniḡindu aru miku haḡiniḡ naḡga tikatika kuyundu mirimba naḡga haḡiniḡ naḡga Israel hatindu aru miku haḡiniḡ ndahara siwimaḡanzihi andindi ambasuvamu. 42 Niḡmavamba ambamu, Nu kru muḡiniḡ ḡguramandi.

* **27:29** Saḡanzara haḡiniḡ Jisasiḡ imbiraramata aru miku hamaḡ kanzi miḡayahuramaḡandimu. Kandihamata hiriviḡi aru miku haḡiniḡ mikwiri kandihamata haḡiniḡ tamarasimu. Mikwiri ḡaḡwi naḡga miraḡḡupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miḡahandarasiḡu. **27:30** Ais 50.6 naḡga, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 naḡga, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 naḡga, 109.25 naḡga, Mt 26.61 naḡga, Jo 2.19

Hara nunjambi manjurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata mingiti ngatanda ninjambirim indarimanjarimindaŋ. ⁴³ Nu Gotirim indarimanjarata ambandi, Yi Gotindu Niŋi, vamba ambandi. Harim Got nunjirim mavindamata ngata, nunj tihu nguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat sanja kurihahuriha nanja kipa nanja hanjinj, Jisasindu tivi haŋi ahuandiŋi yivuwirimbumu hanjinj ndahara, Jisasinj ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanja, Luk 23.44-49 nanja, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananja kivimingwi taringumi. Kamatihi taya uta ina minguta sanjindangumi. ⁴⁶ Kamata ina minguta sanjindangumi hiriviyi, Jisas pati avangarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niŋindu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yan mitana. ⁴⁷ Kamavahi kru movira ariŋi tanjuramata kiyimu hanjinj indarita ambamu. Kru nima Elaijan urarami, vamu. ⁴⁸ Kamavahi sariwayinandi nurinandi movati hama tivita uta spans visa minguta wain kuku ahivi haŋi tamami. Kamatihi wain yavurihi kuki timi muyi simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumi. ⁴⁹ Kamatihi movira ambamu, Mitina ngimingusa. Elaija pata nunj nguramirimandi vaha, vamu. ⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avangarata kimumi. ⁵¹ Kamatihi kandihirivi haŋindaya mikwiri aru, Gotinj kiraŋinguhu taviyi inanandita kirasimi hanjandihin, kimba hambu kita sihirata minguta anjamingga hambu yivurahami. Kamata arikinzingga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tihi, timba aruru hanjinj pihumbiramu. ⁵² Kamatihi krunzava hanjinj pirihumi. Kamatihi Gotindu krunavundi movira kuha kimumu hanjinj kandihandiwimi yahamiramumu. ⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas anja yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambu nurinj ngamu. ⁵⁴ Sanjanzarandu aru-miku hama nanja, sanjanzara Jisasinj karatamata kiyimu hanjinj, ngahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ngata pinisanjarandumu. Kamata nimavamu, Kandisekwisikwi, kru nima Gotindu Niŋi, vamu. ⁵⁵ Navundi Galilindu sambu Jisas nanja kindanginda nunj nguramandu hanjinj ndahara kiyimu. Navundi kandihanjinj kutaŋimari tanjuramata tihiraramumu. ⁵⁶ Navundi kandi

27:43 Sng 22.8 **27:46** Sng 22.1 nanja, Hi 5.7 **27:48** Sng 69.21 **27:51**
Kis 26.31-33 nanja, 2 Sto 3.14 nanja, Mk 15.38 nanja, Lu 23.45 nanja, Hi 6.19
nanja, 10.19-20 **27:55** Lu 8.2-3 **27:56** Mt 20.20

ñiŋgi hañindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu ŋambi. Muhaŋambi, Maria Jems naŋga Josep niŋum. Ara muhaŋambi, Sebedindu ñiŋi arikimbat niŋum.

Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu

(Mak 15.42-47 naŋga, Luk 23.50-55 naŋga, Jon 19.38-42)

⁵⁷ Kamata kivititi kivitirim andihitih, kru timbahirisindu ariku miŋga pihu aru Arimateandu miŋga, nuŋandi ñimbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara muvati miŋga. ⁵⁸ Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitingata Jisasindu pati ha miŋiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, saŋganzara haŋiniŋ pati ha miŋata Josepiŋ ŋgumu. ⁵⁹ Kamatihi Josep miŋata pati ha miŋwiri ñaŋira suñiyi taparami. ⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha miŋata uta sava humba nuŋandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa miŋahu saŋ kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu haŋambi naŋga, Maria muhaŋambi ndahara ariñi minzita tihiraramamu. Kamatihuhu Josep timba muŋgi aru muŋandi tihuyaparahi payihi, kumba miŋa ha yivuvihita umi.

Saŋganzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi hañi Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ, naŋga Farisi haŋiniŋ uta Pailatiŋ ŋgamu. ⁶³ Kamata nuŋ ambamu, Aru miŋga, ara kru kuyusihiri naŋga hama kiñiŋgiñi kuyu mu ambamirim indarimitariŋ. Ambami, Yi arikiŋgivi kita, kwiri hañi aŋga yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miŋa haŋandihin yihinaŋgaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuŋandi simbirasara haŋiniŋ pata nuŋandi pati haŋandihin kipa miŋata uta krunavundiŋ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata aŋga yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nuriŋandi kuyusihiriŋguyu kibi haŋandihin, nuŋandi kuyusihiriŋguyu kuha ambami haŋandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nuriŋ ambami, Saŋganzaraŋ timbututa ambitira sava hañi karatamata kiyimu. Nari uta nariŋandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava hañindu kumba miŋa ha yihivihimaŋgaramara, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava hañindu kumba miŋa ha yihivihimaŋgaramu. Kamata

27:58 Lo 21.22-23 **27:60-61** Ais 53.9 **27:63** Mt 12.40 naŋga, 16.21 naŋga, 17.23 naŋga, 20.19 naŋga, Mk 8.31 naŋga, 9.31 naŋga, 10.33-34 naŋga, Lu 9.22 naŋga, 18.31-33 naŋga, Jo 2.19-21 **27:65** Dan 6.17 **27:66** Dan 6.17

timba himba hañi kuŋgi yivuta tamata, sanġanzaran tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas anġa yahamirami

(Mak 16.1-10 naġga, Luk 24.1-10 naġga, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimangima hivi hañi paka pihirihivi, Maria pihu aru Makdalandu haġambi naġga Maria muhaġambi, Jisasindu sava ha ngimindan vata, payimu.* ² Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita mingami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muŋgi kumba mika yivuvihimi haġandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba hañi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ñima miġaparahi siñandi maña siñandimañandimi. Kamatihi nuġandi mikwiri haġandihin ndahara ihumukiri maña kiyimi. ⁴ Kamatihi sanġanzara haġiniġ niġambirim piġitihi, nananġarata, kimuhimu niġiniġ maña yivurahamu. ⁵ Kamatihu Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piġimandumara. Yi nariġ ngin, nari Jisas kru ahuandiñi yivuwirimbusimu hamaġ ngirim para. ⁶ Nu niñi maġgiyi. Nuġambi kuha ambami maña yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niġandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat anġa uhavuta nuġandi simbirasara haġiniġ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata anġa yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuġ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandini nariġ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piġisaġarandimu, hara kinzihinziġimaġaramu. Kamata sarıwayiġandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara haġiniġ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihu Jisas arikimbatini kindiñi ngata nimavami, Kivisihu vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihañi uta, nuġandi tandanzambiri hañi miġahandata nuġandi ñimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihu Jisas arikimbatini nimavami, Piġimandumara. Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yaġ kandambu ngimandiyu, vami.

Sanġanzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanġanzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi

* **28:1** Kimangima hivi ha Sande taya. **28:3** Dan 10.6 naġga, Mt 17.2 naġga, Si 1.10 **28:6** Mt 12.40 naġga, 16.21 **28:7** Mt 26.32 **28:10** Hi 2.11

indihumu. Kamata Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihu Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ naŋga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata saŋganzara hañiniñ timbahiris sambi ŋguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karilaharingariŋ, nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati ha kipa miñayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaninñandihin indarita nariŋ yivutatamirimitiŋgata, arara nu naŋga kuyu miñasirivim. Kamatiriŋ nari kuyu maŋgavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu saŋganzara hañiniñ timbahiris hañandihin miñata, aru miku hañiniñ ambaramamu mañamaña andimu. Kamatihu kuyu kaninñandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaninñandihinirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaña ndaya ambavarandu.

Jisas nuñandi simbirasaraŋ simbira miñimandiyurim ambami

(Mak 16.14-18 naŋga, Luk 24.36-49 naŋga, Jon 20.19-23)

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hañiniñ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami hañi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasiŋ ŋgata, nuñandi ñimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriŋ nimavami, Got nuñandi pihuyindu naŋga piri niñindu muhimimuhim karatamatarim yaŋ ñimbi ŋgumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihanaŋga pirivisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ñimbiyi, naŋga nuñandi Ñiñindu ñimbiyi, naŋga nuñandi Maviñiñindu ñimbiyi kukuyi miñanğirumara. ²⁰ Kamata yi nariŋ kuyu ŋgumin hañiniñ sihanaŋga nuriŋ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihañiniñindaya miñahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari naŋga kindin. Ututa piri niñandihin naŋga muhimimuhim siŋgundirimandi.